

DE VUILE HANDEN VAN WILLEM VAN ORANJE
VADER DES VADERLANDS MAAR VADER VAN ALLE VADERLANDERS?

Profielwerkstuk Geschiedenis
Oktober 2010

Aron Brouwer & Marthijn Wouters

DE VUILE HANDEN VAN WILLEM VAN ORANJE

Originele zegel van Willem van Oranje waarop zijn wapenschild te zien is, Regionaal Archief Alkmaar

Profielwerkstuk Geschiedenis
Geschiedenis
Murmelliusgymnasium te Alkmaar
Begeleider: Dhr. P.A.B. Hoek
Oktober 2010

Aron Brouwer
AronBrouwer@hotmail.com

Marthijn Wouters
MarthijnWouters@hotmail.com

INHOUDSOPGAVE

Inhoudsopgave	3
Inleiding.....	5
Vraagstelling.....	6
Deel één	9
Hoofdstuk I: Het hedendaagse beeld van Willem van Oranje	10
Inleiding.....	10
1.1 De enquête	10
1.1.1 De toelichting.....	10
1.1.2 De resultaten	11
1.2 Interpretatie van de enquête	13
Conclusie	14
Deel twee	17
Inleiding.....	18
Hoofdstuk II: Geloofskwesties.....	19
Inleiding	19
2.1 Opvoeding.....	19
2.2 Huwelijkspolitiek	21
2.2.1 Het huwelijk met Anna van Saksen	21
2.2.2 Ongelukkig huwelijk.....	25
2.2.3 Post Anna van Saksen	25
2.3 Willem van Oranjes godsdiensthuichelarij	26
2.3.1 Willem van Oranjes godsdiensttolerantie	26
2.3.2 Lutheraan, katholiek, calvinist, of Turk?	27
2.3.2.1 Calvinistische overwegingen	27
2.3.2.2 Turkse en katholieke overwegingen.....	28
2.4 Enquête: Morele kwesties	29
Conclusie.....	30
Hoofdstuk III: Militair geweld	31
Inleiding	31
3.1 Het organisatorisch falen van Willem van Oranje	31
3.2 Militair geweld in Brabant tijdens de inval in 1572.....	32
3.3 Militair geweld na de inval in Brabant in 1572.....	33
3.4 Gijzeling, protectie en inundatie	35
3.4.1 Gijzeling.....	35
3.4.2 Door de staat geleverde protectie	36
3.4.3 Inundatie	37
Conclusie.....	39
Hoofdstuk IV: Overdaad, moord en diefstal	42
Inleiding	42
4.1 Overdadige jeugd	42
4.2 Vermoorden en gevangennemen.....	43
4.3 Geestelijke goederen	44
4.3.1 Annotatie van geestelijke goederen	44
4.3.2 Eigen onderzoek.....	45
Conclusie.....	47
Deel drie.....	51
Inleiding.....	52
Hoofdstuk V: Vader des Vaderlands, maar vader van alle Vaderlanders?	53
Inleiding	53
5.1 Centralisatie versus decentralisatie	53
5.2 Dé Vaderlander?	54
5.3 Ongelijke behandelingen van de Vaderlanders.....	55
Conclusie.....	56

Hoofdstuk VI: Realistische benadering van het (ontstaan van het) hedendaagse beeld	58
Inleiding	58
6.1 Het hedendaagse beeld en hoe deze is ontstaan	58
6.1.1 Het beeld van Oranje in de tijd van de Republiek.....	58
6.1.2 Het beeld van Oranje na de tijd van de Republiek.....	59
6.2 Hedendaagse beeld vergeleken met het wetenschappelijke beeld	60
6.2.1 Het wetenschappelijke beeld.....	60
6.2.2 Hedendaagse beeld vergeleken met het wetenschappelijke beeld	60
Conclusie.....	61
Eindconclusie.....	63
Nawoord	67
Illustraties	69
Verantwoording illustraties.....	76
Bibliografie / Internetbronnen / Films	77

Bijlagen

- Bijlage 1: Plundering van Wommelgem
- Bijlage 2: Cornelis Roobol
- Bijlage 3: Brief van Willem aan de magistraat van Alkmaar
- Bijlage 4: Het verhaal achter het titelblad
- Bijlage 5: Filips de Goede; Historisch Nieuwsblad
- Bijlage 6: De mondige Nederlander ontstond in de Lage Landen
- Bijlage 7: De beelden van Willem van Oranje
- Bijlage 8: Correspondentie met het Koninklijk-Huisarchief
- Bijlage 9: Brief van Willem van Oranje aan Anna van Buren. 24.06.1552
- Bijlage 10: Brief van Willem van Oranje aan koning Filips II. 7.2.1560
- Bijlage 11: Brief van Willem van Oranje aan Anna van Saksen. 17.12.1560

INLEIDING

Anno 2011 wordt de kloof in de Nederlandse *multiculturele* samenleving steeds groter. Dit gaat om godsdienstige kwesties, maar bovenal om de daaruit voortvloeiende culturele verschillen.¹ De allochtone islamieten worden in het algemeen slecht geaccepteerd door een deel van de autochtone meerderheid.² In de 16^e eeuw was er ook een dergelijke situatie ontstaan, zij het in een extremere vorm, tussen de katholieke meerderheid en een in opkomst zijnde calvinistische/protestantse minderheid.³

Tegenwoordig bejubelen we Willem, prins van Oranje⁴, om het feit dat hij een einde maakte aan godsdienstige geschillen. Hij heeft er voor gezorgd dat Nederland een van de eerste landen met godsdiensttolerantie werd. De voormalige minister-president Balkenende en koningin Beatrix verwezen in de troonrede van 2010 naar deze godsdiensttolerantie van Willem van Oranje. Omdat er van de koningin verlangd wordt dat zij in onze constitutionele monarchie zo min mogelijk politieke invloed heeft, werd er door Balkenende en haar in verholde vorm, namelijk door middel van een acrostichon⁵, verwezen naar *Willem van Nassov*.

Maar was Oranje werkelijk de geloofsheld die men hem vaak doet lijken? Door onderzoek naar controverses rondom Willem van Oranje is al reeds bekend dat hij niet de held was zoals wij hem (willen) herinneren. In tijden als deze, waarin de polarisatie in de samenleving toeneemt, wordt desalniettemin nog steeds, ondanks de vele controverses rondom de prins, van bovenaf geprobeerd om opgesmukte en moralistische verhalen, zoals de *legende* van Willem van Oranje, te creëren of een nieuw leven in te blazen.

In dit werkstuk proberen wij uit de vele onderzoeken die wij bestudeerd hebben en de boeken die wij hebben gelezen niet alleen op eclectische wijze maar ook met onze eigen onderzoeken en gelegde verbanden iets toe te voegen aan de vorming van het wetenschappelijk beeld van Willem van Oranje. Tevens behandelen wij hoe en om welke reden de positieve en moralistische herinnering van onze Vader des Vaderlands is ontstaan.

Hoe komt het dat wij een volkslied zingen over Willem van Nassau terwijl hij van Duits bloed is en een Spaanse koning eert, hoe komt het dat bij zoveel aangelegenheden Nederland oranje kleurt en Nederland een vorst in huis heeft die op trotse wijze haar bloedlijn terugvoert tot de familie van de prins van Nassau. Deze en nog vele andere vragen omtrent de Vader des Vaderlands proberen wij te behandelen in dit werkstuk over *de vuile handen van Willem van Oranje*.⁶

¹ Er valt namelijk zeer moeilijk een scheidslijn te trekken tussen cultuur en godsdienst. Deze uitingvormen gaan namelijk veelal in elkaar over.

² Veelal aangezet door enkele leidende figuren die de homogeniteit van hun bevolking wensen.

³ Bij enkele uitspraken zijn bepaalde nuances weggelaten, want het zou de overzichtelijkheid van de inleiding ten slechte komen als wij dit hier zouden uitwerken. Later in het werkstuk wordt dit namelijk uitgebreid behandeld.

⁴ Zie afbeelding 1 op pagina 69

⁵ In een acrostichon vormen de beginletters der regels van een gedicht (soms ook van bepaalde woorden daarin) samen een naam, een spreuk of een vers; ook wel een naamdicht genaamd.

⁶ Op het voorblad van dit werkstuk zijn de vuile handen van Willem van Oranje te bewonderen. Zie bijlage 4 voor de uitleg betreffende deze zelfgemaakte ‘kunst’.

VRAAGSTELLING

De hoofdvraag van dit profielwerkstuk is: *Hoe vuil zijn de handen van Willem van Oranje?. Met andere woorden: Wat zijn de controversiële daden van Willem van Oranje? En hoe moeten wij deze daden interpreteren?* Alvorens we deze hoofdvraag kunnen beantwoorden zullen we eerst andere vragen moeten beantwoorden. Hier volgt een overzicht van onze deelvragen:

- Hoofdstuk I** Wat is het hedendaagse beeld, van de door ons geënquêteerden, van Willem van Oranje?
- Hoofdstuk II** Welke (controversiële) daden heeft Oranje begaan op het gebied van geloof?
- 2.1 *Wat was de invloed van Oranjes jeugd op het gebied van geloof?*
 - 2.2 *Hoe huichelde Willem van Oranje over geloof om te trouwen met Anna van Saksen?*
 - 2.3 *Welke vormen van huichelarij beging Willem van Oranje verder op het gebied van geloof, en wat was de oorsprong van Oranjes tolerantiepolitiek?*
 - 2.4 *Hoe beoordeelt men vandaag de dag huichelarij zoals die van Willem van Oranje?*
- Hoofdstuk III** Hoe ging de oorlogsvoering er tijdens de Opstand werkelijk aan toe; en welke rol hebben de bevelhebbers in het militaire geweld gespeeld?
- 3.1 *Wat voor invloed hebben persoonlijke eigenschappen van Willem van Oranje gehad op de oorlogsvoering?*
 - 3.2 *Wat voor vormen van militair geweld hebben er plaatsgevonden tijdens de invasie van de prins in Brabant in 1572?*
 - 3.3 *Wat voor vormen van militair geweld hebben er plaatsgevonden na de invasie van 1572?*
 - 3.4 *Wat waren de overige vormen van militair geweld?*
- Hoofdstuk IV** Wat waren de overige controversiële daden van Willem van Oranje?
- 4.1 *Hoe maakte Oranje zich schuldig aan overdaad tijdens zijn jeugd?*
 - 4.2 *Hoe heeft Willem zich schuldig gemaakt aan het vermoorden en gevangennemen van politieke tegenstanders?*
 - 4.3 *Hoe heeft Oranje de geestelijke goederen in beslag genomen?*
- Hoofdstuk V** Vader des Vaderlands, maar vader van alle vaderlanders?
- 5.1 *In hoeverre was er een eenheid in de Nederlanden?*
 - 5.2 *In hoeverre bestond er één vaderland of dé vaderlander?*
 - 5.3 *Wie zagen Willem van Oranje werkelijk als een Vader des Vaderlands?*
- Hoofdstuk VI** In hoeverre is het hedendaagse beeld, in vergelijking met het wetenschappelijke beeld, gegrond?
- 6.1 *Hoe is het hedendaagse beeld ontstaan?*
 - 6.2 *In hoeverre verschilt het hedendaagse beeld van het wetenschappelijke beeld?*

DEEL EEN

HOOFDSTUK I: HET HEDENDAAGSE BEELD VAN WILLEM VAN ORANJE

Inleiding

Voordat we in het verleden gaan graven moeten we gaan kijken hoe de toestand vandaag de dag is. We kunnen natuurlijk niet zomaar vooronderstellen dat Willem van Oranje door de wellicht meer kritische Nederlander van nu, nog steeds als de Vader des Vaderlands van weleer wordt gezien. In dit hoofdstuk staat daarom ons eigen onderzoek centraal naar het hedendaagse beeld van Willem van Oranje.

Het als uitgangspunt nemen van ons eigen beeld is natuurlijk niet representatief voor de gemiddelde Nederlander. Als we dit zouden doen, zouden wij niet mogen spreken over het *hedendaagse* beeld, maar slechts over *ons* beeld.

Wij hebben 205 mensen, in verschillende omgevingen, mondeling geënquêteerd of schriftelijk een enquête laten invullen. Op onze eigen school, het Murmelliusgymnasium te Alkmaar, hebben wij dit bij leerlingen van alle klassen gedaan, tevens zijn wij de straat op gegaan, waar we onder andere op het centraal station Alkmaar mensen hebben geënquêteerd. We hebben het gelaten bij 205 mensen omdat we geen nieuwe antwoorden meer kregen, en een constante in de resultaten konden ontdekken.

Deze enquête vormt de basis van ons werkstuk en is essentieel voor het trekken van conclusies. Hoe kunnen we immers een antwoord geven op de vraag of het hedendaagse beeld van Oranje *klopt*, als we niet eens weten hoe dat beeld is?

1.1 De enquête

1.1.1 Toelichting

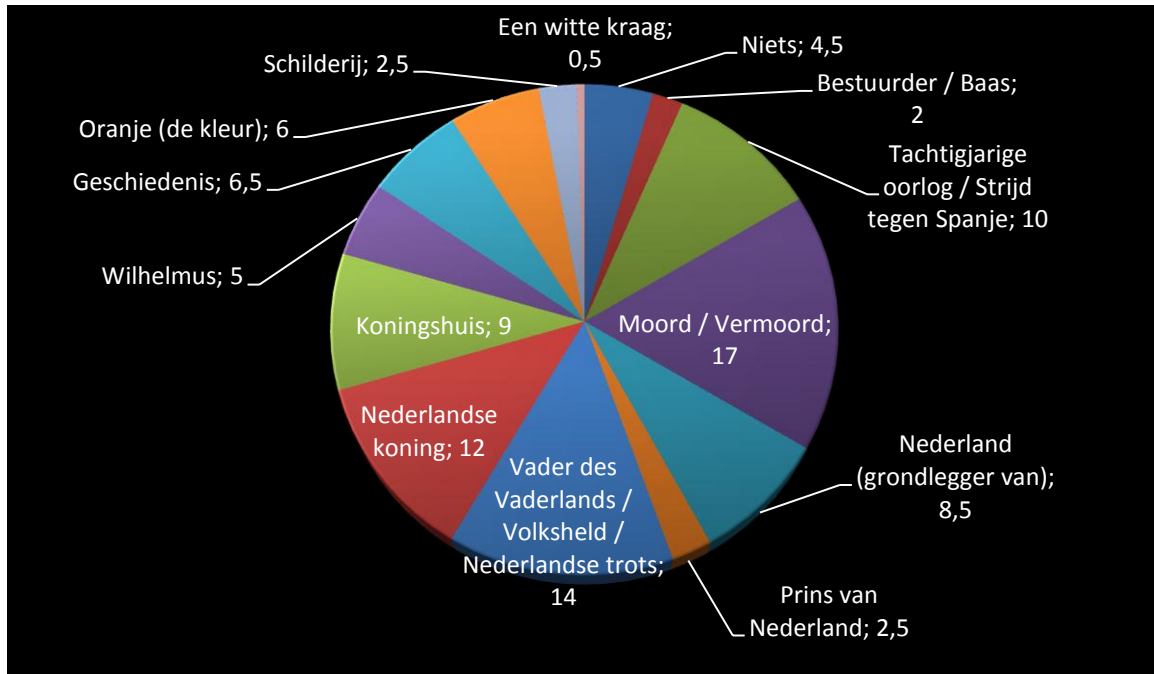
Onze enquête bestond uit vier vragen, namelijk:

1. *Wat is het eerste waaraan u denkt als u de naam Willem van Oranje leest/hoort?*
2. *Wat is het eerste waaraan u denkt als u de naam/titel Hertog van Alva leest/hoort?*
3. *Wat is het eerste waaraan u denkt als u de naam Willem de Zwijger leest/hoort?*
4. *Hoe denkt u persoonlijk over Willem van Oranje?*

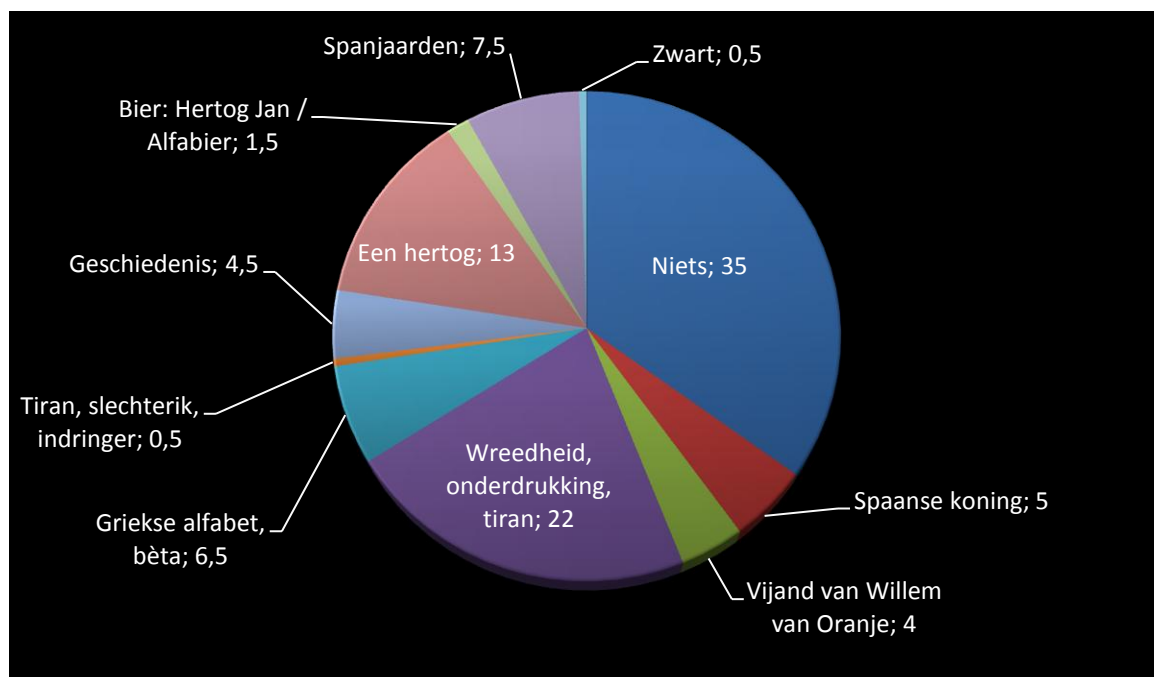
De resultaten staan in een cirkeldiagram. Elk resultaat heeft een bepaald aandeel van de cirkel. Dit aandeel, ook wel *taartpunt* genoemd, staat gelijk aan de frequentie van dat antwoord op het geheel. De getallen achter de antwoorden staan voor de percentages die de antwoorden van het geheel, 100 procent, uitmaken. Zo denkt bijvoorbeeld 17 procent als antwoord op vraag één als eerste aan ‘*Moord / Vermoord*’. U kunt vervolgens aan de grootte van het aandeel, of taartpunt, zien dat dit antwoord het grootste aandeel, van alle antwoorden, van de cirkel heeft.

1.1.2 De resultaten

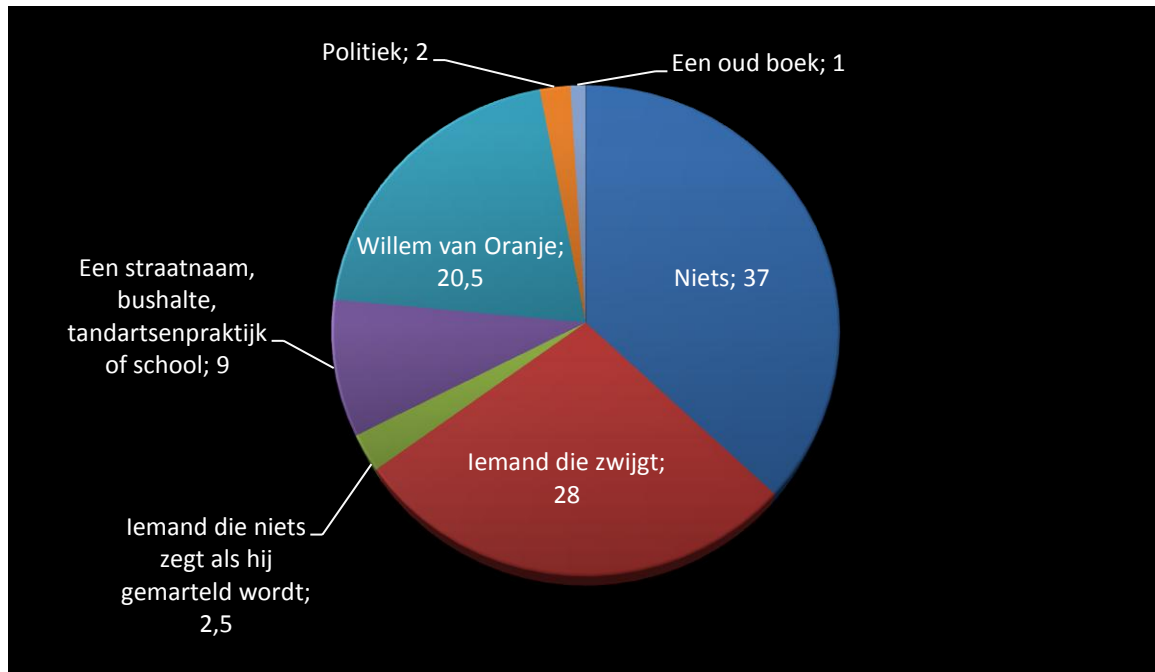
1. Wat is het eerste waaraan u denkt als u de naam Willem van Oranje leest/hoort?

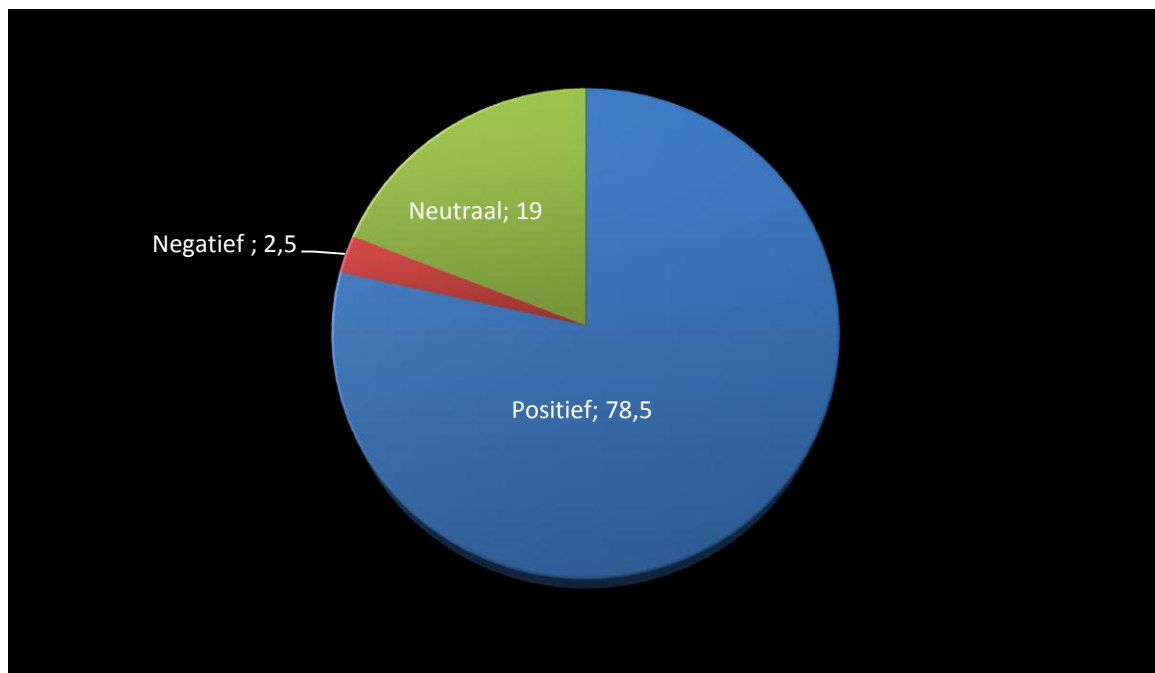
2. Wat is het eerste waaraan u denkt als u de naam/titel Hertog van Alva leest/hoort?

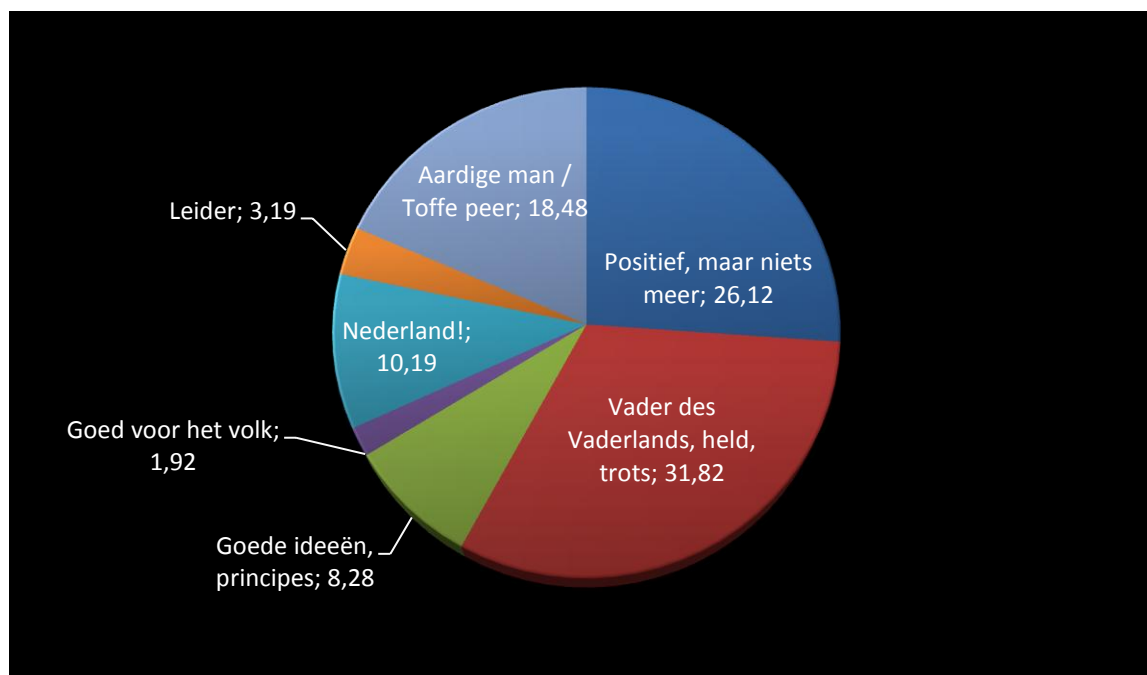
3. Wat is het eerste waaraan u denkt als u de naam Willem de Zwijger leest/hoort?

4. Hoe denkt u persoonlijk over Willem van Oranje?

Van de mensen die positief over Willem van Oranje dachten (78,5procent) maken we onderscheid tussen de volgende antwoorden:

1.2 Interpretatie van de enquête

1.2.1 Wat is het eerste waaraan u denkt als u de naam Willem van Oranje leest/hoort?

Wat als eerste opvalt aan deze uitslag, is dat de meeste mensen Willem van Oranje associëren met het feit dat hij vermoord is: bij 17 procent was dit het geval. Dat dit antwoord het meeste voorkomt valt te verklaren. Het is namelijk vooral de moord van Willem van Oranje die uitvoerig wordt behandeld in de geschiedenisboeken. Bovendien staan hierin vaak afbeeldingen van de moord op Willem van Oranje, en zijn eveneens de kogelgaten, in de muur van het trappenhuis in het Prinsenhof, beroemd.⁷

Met nummer twee 'Vader des Vaderlands' wordt Oranje ook vaak geassocieerd. Dit is bovendien het antwoord dat je veelal krijgt wanneer je mensen naar de mening over Oranje vraagt.

Iets anders dat opvalt, is dat op de derde plaats een antwoord staat dat historisch gezien onjuist is. Maar liefst 12 procent van de geënquêteerden heeft namelijk een duidelijke associatie met koningen, en antwoordt hierdoor dat Willem van Oranje ook een koning van Nederland is geweest. Wij hebben natuurlijk erg veel koningen gehad die afstammelingen, al dan niet in directe lijn, waren van Willem van Oranje, maar de prins zelf is nooit de koning van Nederland geworden. Hoewel Oranje geen hogere positie heeft bekleed dan stadhouder, had hij toch haast een invloed als ware hij een koning. Hij had in ieder geval ongelooflijk veel meer invloed en macht dan, in onze huidige constitutionele monarchie, het koningshuis heeft.

10 Procent associeert Willem van Oranje met de Tachtigjarige Oorlog, en 8.5 procent ziet hem als grondlegger van Nederland, hetgeen niet geheel onwaar is. Het is ook interessant om te weten dat redelijk veel mensen, namelijk 6 procent, een kleurassociatie hebben, en als eerste aan de kleur oranje denken.

⁷ Onder andere in de geschiedenisboeken van de schrijvers van dit profielwerkstuk. Namelijk Feniks.

1.2.2 Wat is het eerste waaraan u denkt als u de naam/titel Hertog van Alva leest/hoort?

Deze vraag onderzoekt hoe Alva, in ons paradigma de *vijand*, wordt gezien. Een grote meerderheid namelijk maar liefst 35 procent van de deelnemers aan deze enquête, dacht bij de Hertog van Alva aan niets. Het lijkt erop dat de *slechterik* Alva bij de Nederlanders minder bekend is dan onze *overwinnaar* Willem van Oranje.

22 Procent van de geënquêteerden dacht als eerste aan termen als ‘*wreedheid, onderdrukking en tiran*’, termen die vanuit ons paradigma niet geheel onlogisch zijn. Verder was opmerkelijk dat 1,5 procent de Hertog van Alva met Hertog Jan, of een ander biersoort, zoals Alfabier associeert.

1.2.3 Wat is het eerste waaraan u denkt als u de naam Willem de Zwijger leest/hoort?

Deze vraag leverde ook interessante bevindingen op. 37 Procent dacht namelijk aan helemaal niets, behalve dan dat zij het niet wisten. Het viel ons eigenlijk erg tegen hoe weinig mensen goede/correcte associaties hadden bij Willem de Zwijger. Slechts 20,5 procent dacht namelijk aan Willem van Oranje.

28 Procent dacht aan iemand die zwijgt, en het is natuurlijk mogelijk dat dit, bij in ieder geval een gedeelte van de ondervraagden, de eerste associatie was, terwijl zij wel wisten wie Willem de Zwijger was.

We kennen na deze enquête in ieder geval wel veel straten, scholen, bushaltes, ja zelfs tandartsenpraktijken en bejaardencentra die de naam Willem de Zwijger dragen.

1.2.4 Hoe denkt u persoonlijk over Willem van Oranje?

Maar liefst 78,5 procent van de ondervraagden had een positief beeld van Willem van Oranje, 19 procent heeft een neutraal beeld en slechts 2,5 procent een negatief beeld. Dit kunnen we interpreteren als een behoorlijk positief beeld van Willem van Oranje. Van de groep die een positief beeld heeft, is reden/argumentatie in het tweede diagram te zien. Van de mensen die een positief beeld van Willem van Oranje hadden, ziet bijna een derde hem ook als vader des vaderlands. Verder valt op dat 8,3 procent Willem van Oranje bejubelt om zijn goede ideeën en principes.

Conclusie

Uit deze enquête valt te concluderen dat een groot deel van de Nederlanders Willem van Oranje kent, en dat Oranje vaak wordt geassocieerd met zijn dood, de titel Vader des Vaderlands, Nederlandse trots, het koningshuis en de Tachtigjarige Oorlog. De Hertog van Alva is daarentegen veel minder bekend dan Willem van Oranje. Hieruit valt te concluderen dat velen Oranje slechts bij naam kennen, maar eigenlijk niet veel details weten, bijvoorbeeld tegen wie Oranje heeft gestreden. Ook kunnen we stellen dat we wellicht de Hertog van Alva minder goed kennen omdat hij de ‘*verliezer*’ is, en Willem van Oranje de ‘*winnaar*’. Dus in de trant van: de winnaar schrijft de geschiedenis. Als de Hertog van Alva en de Spanjaarden immers hadden gewonnen, hadden we wellicht hen als helden gezien, en Willem van Oranje simpelweg als een rebel, als een ‘*slechterik*’.

Slechts 20.5% van de ondervraagden associeert Willem de Zwijger met Willem van Oranje. Hieruit kunnen we opmaken dat de negatief klinkende bijnaam⁸ van Willem van Oranje niet zeer geliefd is in Nederland: we willen maar één kant van Willem zien, en dat is de positieve kant, de oranje kant.

Maar liefs 78,5 procent van de Nederlanders denkt positief over Willem van Oranje. Deze uitslag is overduidelijk: Willem van Oranje is voor de Nederlanders een held. Het hedendaagse beeld over Willem van Oranje is uiterst positief.

⁸ Zie hoofdstuk IV paragraaf 2

DEEL TWEE

Inleiding deel twee

In deel één hebben we het hedendaagse beeld van Willem van Oranje onderzocht. In deel twee zullen we in de geschiedenis gaan graven en de controversiële daden van Oranje behandelen. Niet zijn hele levensverhaal zal worden verteld, maar slechts de daden en gebeurtenissen die betrekking hebben op deze controversiële daden, of de achtergrond en het milieu tekenen waarin deze daden zijn verricht.⁹

⁹ Dat hierbij ook een groot deel van het levensverhaal van Willem van Oranje wordt verteld is, ligt niet in onze bedoelingen, maar is een gevolg van de compleetheid van ons onderzoek. Zijn leven zal bovendien per onderwerp, en niet in chronologische volgorde worden verteld.

HOOFDSTUK II: GELOOFSKWESTIES

Inleiding

Geloof was in de 16^e eeuw niet alleen op persoonlijk gebied een belangrijke steun, maar ook op politiek gebied van groot belang. Mede door Willem van Oranje is de Republiek een van de eerste landen geworden waar de godsdiensttolerantie werkelijk tot uitvoering kwam. Godsdiensttolerantie heeft in het leven van Willem van Oranje een belangrijke rol gespeeld, vooral op politiek gebied.

In dit hoofdstuk willen we de controversiële daden van Willem van Oranje gerelateerd aan geloof op een rij zetten. Welke redenen had Oranje voor het aannemen van verschillende geloofsbelijdenissen en het uitdragen van verschillende godsdienstige standpunten?

Allereerst zullen we kijken naar de opvoeding van Willem van Oranje, en welke invloed deze heeft gehad op Oranje (paragraaf 1), vervolgens gaan we specifiek naar een geval van geloofshuichelarij kijken, namelijk bij het huwelijk met Anna van Saksen (paragraaf 2) en daarna naar geloofspolitiek en huichelarij in het algemeen (paragraaf 3). Uiteindelijk zullen we door middel van een enquête bepaalde godsdienstige daden van Willem van Oranje met het hedendaagse paradigma beoordelen (paragraaf 4).

2.1 Opvoeding

Willem I de Rijke¹⁰, graaf van Nassau en afstammeling van keizer Adolf van Nassau, kreeg samen met Juliana van Stolberg¹¹ een zoon: de latere Willem van Oranje. Enkele jaren voor de geboorte van deze zoon had Willem de Rijke aan Maarten Luther zelf laten vragen welke boeken hij het best voor zijn nieuwe bibliotheek kon kopen. Even later stond zijn bibliotheek vol met boeken over kerkhervormingen en humanistische denkbeelden. Willem I liet zelfs een kapelaan uit het centrum van het lutheranisme, namelijk Wittenberg, komen om zijn nieuwe hofkapelaan te worden. Willem I verdiepte zich de komende jaren, als een ware voorstander van het humanisme en de kerkhervorming, in alle, net aangeschafte, lectuur.¹²

In april 1533 kregen Willem van Nassau en Juliana van Stolberg hun eerste kind: Willem. De kleine Willem werd bij zijn doop nog op katholieke wijze de mis toegezongen, maar het evangelie werd vervolgens wel op lutherse wijze gelezen. De ouders van Willem kregen steeds meer sympathieën voor het lutheranisme. Zij verboden zelfs aflaatbrieven in hun graafschap, maar bestraften daarentegen wel een ieder die zich strafbaar maakte aan de vervolging van katholieken. De vader van de jonge Willem wees zelfs verscheidene keizerlijke vormen van eerbetoon af, namelijk om stadhouder te worden van Luxemburg en om een lidmaatschap van het Gulden Vlies te krijgen, omdat hij, wanneer hij dit wel aanvaardde, moest optreden tegen de protestanten.¹³

De jonge Willem groeide op in een, voor die tijd, bijzonder milieu, de eerste elf jaar van zijn leven genoot hij weliswaar een lutherse opvoeding, maar zijn ouders leerden hun zoons en dochters ook dat de wereld niet, zoals men vaak beweert, ofwel zwart ofwel wit is, maar dat de waarheid veelal in het midden ligt. Dit heeft er voor gezorgd dat de jonge Willem een genuanceerder beeld van de werkelijkheid heeft gekregen. De eerste zoon van Willem van Nassau en Juliana van Stolberg werd echter onvoorzien en abrupt uit dit milieu getrokken. Op elfjarige leeftijd werd er een nieuwe wending gegeven aan het leven van Willem.¹⁴

De jonge jaren van Willem van Oranje worden gekenmerkt door machts spellen. Willems vader, Willem de Rijke, was hier al zeer bekend mee. Waar Willem in het begin nog vaak voor zijn geloof koos, zouden bij de latere Willem politieke beslissingen de boventoon voeren. Het geslacht van de Nassauers viel onder het rijk van Karel V en was trouw verschuldigd aan de Habsburgers. Terwijl

¹⁰ Zie afbeelding 2 op pagina 70

¹¹ Zie afbeelding 3 op pagina 70

¹² Henriette L. T. de Beaufort, Willem de Zwijger, p. 2-3 (hierna aldus geciteerd: De Beaufort, Willem de Zwijger)

¹³ De Beaufort, Willem de Zwijger, p. 3-4

¹⁴ Door keizer Karel V; Ibid., p. 7-8

Karel V zijn best deed de katholieke eenheid in zijn rijk te behouden, hoewel niet zo extreem als zijn zoon en opvolger Filips II dat zou doen, kreeg Willem I steeds meer protestantse sympathieën.¹⁵

Voor het verdere verloop van het verhaal is het belangrijk om te weten dat Willem I de Rijke zich in een langdurig eigendomsconflict bevond met (of eigenlijk: tegen) Filips van Hessen. Het betrof hier het graafschap Katzenelnbogen, gelegen in Hessen, dat Willem I graag aan zijn eigendommen wilde toevoegen.¹⁶

In 1535 werd Willem I lid van de Schmalkaldische bond, een groep Duitse protestantse keurvorsten en rijkssteden. Maar toen echter Karel V in een escalerend conflict met Filips van Hessen, één van de voortrekkers van reformatie en de Schmalkaldische bond in Duitsland¹⁷, raakte, koos Willem I de kant van zijn katholieke keizer.¹⁸

Dit is een voorbeeld van hoe het politieke belang bij de vader van Willem van Oranje vaak voor het godsdienstige ging. Willem I had de keizer namelijk nodig in de zaak Katzenelnbogen, en daarvoor gaf hij Filips van Hessen maar wat graag een steek in de rug, ondanks zijn protestantse sympathieën.

Situaties zoals deze zullen we in het leven van Willem van Oranje heel vaak tegenkomen. Onze ‘vader des vaderlands’ was waarschijnlijk niet eens in onze geschiedenisboeken gekomen als zijn vader zijn geloof verkozen had boven zijn politieke belangen.

De Nassauers waren geschokt toen zij hoorden dat René van Chalon, prins van Oranje, stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht, was omgekomen in de oorlog. Zij waren vervolgens echter nog meer geschokt toen zij realiseerden dat René van Chalon, bij testament, al zijn bezittingen, niet had nagelaten aan zijn weduwe, maar aan de elfjarige Willem. Het was keizer Karel V die achter deze regeling van de erfenis stond. De erfenis was immers erg aanzienlijk, en de bezitter had de mogelijkheden om erg invloedrijk te zijn¹⁹. Het kon voor de keizer fataal zijn als deze in de verkeerde handen, en Karel bedoelde hiermee protestantse handen, zou vallen. De elfjarige Willem leek de keizer de geschikte erfgerechtigde, omdat hij nog jong en vormbaar was.²⁰

De eisen van Karel V waren duidelijk: de erfenis zou de jonge Willem toevallen, indien hij zijn ouderlijk huis zo spoedig mogelijk zou verlaten om vervolgens aan het hof van de keizer in Brussel een katholieke opvoeding te krijgen. De vader van de jongeman, die binnenkort de titel *van Oranje* zou dragen, moest beloven dat zijn zoon werkelijk een aanhanger zou worden van de katholieke kerk, en dat hij alle banden met zijn zoon zou verbreken. Willem van Nassau en Juliana van Stolberg gingen akkoord.²¹ Het belang dat Willem I van Nassau hierbij had was, opnieuw, de langdurige twist over Katzenelnbogen, waarbij hij de keizer hard nodig had.²²

Willem van Oranje vertrok naar de Nederlanden en mocht niets meenemen dat hem aan zijn oude bestaan kon herinneren, behalve twee leeftijdsgenoten, opdat de overgang niet al te moeilijk was. Voortaan zou Oranje in het oude kasteel van de Nassau's te Breda wonen. Hier genoot hij een katholieke opvoeding onder leiding van katholieke edellieden. De landvoogdes Maria van Hongarije, die officieel de opvoeding van de jonge Oranje op zich had genomen, was een vrouw die de geschriften van Machiavelli en Erasmus las. Ze heeft zelfs gecorrespondeerd met Erasmus.²³ Het hof van Maria, in Brussel, was bovendien een druk bezochte plaats en had een internationale sfeer waar velen bijeen kwamen: katholieken, lutheranen, calvinisten, humanisten, et cetera. Het werd al snel duidelijk dat Oranje hier niet slechts beïnvloed zou worden door de katholieke denkbeelden.²⁴

¹⁵ Olaf Mörke, Willem van Oranje 1533-1584, p. 18-23 (hierna aldus geciteerd: Olaf Mörke, Willem van Oranje)

¹⁶ Olaf Mörke, Willem van Oranje, p. 19-20

¹⁷ Dit conflict wordt de Schmalkaldische oorlog van 1546-1547 genoemd

¹⁸ Olaf Mörke, Willem van Oranje, p. 23

¹⁹ De erfgerechtigde zou namelijk de rechten van een soevereine vorst krijgen

²⁰ Van Deursen, Willem van Oranje, p. 13-14

²¹ Ibid., p.14

²² Ibid., p. 27-31

²³ Olaf Mörke, Willem van Oranje, p. 48

²⁴ De Beaufort, Willem de Zwijger, p. 10-13

Willem van Oranje werd opgevoed aan het katholieke Habsburgse (Brusselse) hof, maar niet expliciet katholiek. Hij had aan het Nassause hof een humanistische opvoeding gehad²⁵, en zou ook aan het Habsburgse hof in aanraking komen met het gedachtegoed van onder andere Erasmus en Machiavelli.²⁶

Bij deze humanistische opvoeding werd Willem geleerd om niet tegenstrijdig, dualistisch, maar complementair, aanvullend, te denken. Bij complementair denken stelt men zich twee zijden van een munt voor: ze zijn anders, tegengesteld, maar toch vullen ze elkaar aan.

Zo zag Willem van Oranje ook de godsdiensten: anders, maar niet zozeer elkaar onmogelijk makend, ze kunnen elkaar juist aanvullen. In de tijd dat Willem werd opgevoed was er ook nog geen theologisch dogmatische, felbevochten tegenstelling tussen katholieken en protestanten. Ze waren allen christenen, en de tegenstellingen in de tijd van Willems opvoeding waren vooral politiek.²⁷

De jeugd van Willem van Oranje was niet erg stabiel en erg tweeslachtig: hij kwam in aanraking met veel verschillende ideeën en overtuigingen. Dit ging ook op voor zijn religieuze opvoeding: waar hij in de eerste elf jaar van zijn leven overwegend luthers werd opgevoed door de Nassauers, werd hij daarna katholiek opgevoed door de Habsburgers. Dit gebeurde echter in de Nederlanden, waar hij ook in aanraking kwam met calvinisten en humanisten.

Het moet enigszins verwarrend geweest zijn voor Willem, die op deze manier met verschillende religies en gedachtegoederen in contact is gekomen. Waarschijnlijk had dit als effect dat Willem geen dogma's creëerde op het gebied van geloof.²⁸ Ook hielp zijn humanistische opvoeding hem bij het voor zichzelf combineren van deze opvattingen. Vooral de tolerantiegedachte van Erasmus zal Willem van Oranje hebben geholpen bij zijn persoonlijke belijdenis²⁹, die irenisch³⁰ te noemen is.

2.2 Huwelijkspolitiek

2.2.1 Het huwelijk met Anna van Saksen

Op 25 augustus 1561 trouwde Willem van Oranje met Anna van Saksen³¹. Het is niet zijn eerste huwelijk, twee jaar daarvoor was zijn eerste vrouw Anna van Buren overleden. De totstandkoming van het huwelijk tussen Oranje en Anna van Saksen is zeer gecompliceerd. Hoewel het huwelijk veel onrust had teweeggebracht, en ondanks alle verontwaardiging en tegenwerking, had Oranje telkens alles op alles gezet om dit huwelijk door te zetten.³² In deze paragraaf gaan we de achterliggende redenen proberen te doorgronden.

Dat de vijftientigjarige Oranje na de dood van zijn eerste vrouw opnieuw zou trouwen was duidelijk, hij had immers nog maar één zoon. Zijn familie had al een lijst met nieuwe potentiële huwelijkspartners klaarliggen. De eerste twee pogingen, een huwelijk met Renée van Lotharingen en met de weduwe van de hertog van Edingen, waren tevergeefs geweest gebleken. Nadat het duidelijk was geworden dat deze twee opties op niets zouden uitlopen kwam Anna van Saksen pas in beeld.³³

Als we de huwelijkspartners beter analyseren komen we veel te weten over hoe Oranje het huwelijk zag. De vrouwen die Oranje had uitgekozen, waren eveneens de vrouwen uit de meest vermogende families. Zijn eerste keuze, Renée van Lotharingen, was niet geliefd bij zijn eigen familie. De Nassauers verlangden namelijk van Oranje dat hij een Duitse vrouw zou huwen. Zijn tweede

²⁵ Olaf Mörke, Willem van Oranje, p. 24

²⁶ Ibid., p. 48

²⁷ Ibid., p. 44-45

²⁸ Ibid., p. 43-44

²⁹ Jan & Annie Romein, Erflaters van onze geschiedenis, p. 119-120

³⁰ Irenisch komt van het Grieks: *ἐιρηνή* en betekend: 'open en tolerant tegenover andere denkbeelden, vredeachtend'; Olaf Mörke, Willem van Oranje, p. 97

³¹ Zie afbeelding 4 op pagina 71

³² Klaus Vetter, Aan het hof van Willem van Oranje, p. 112-113 (hierna aldus geciteerd: Vetter, Aan het hof van Willem van Oranje)

³³ Van Deursen, Willem van Oranje, p. 25

keuze, de weduwe van de hertog van Edingen was logischerwijs veel geliefder bij zijn familie, maar was, al scheelde het weinig, minder vermogend. Doordat hij toch eerst naar de hand van Renée van Lotharingen had gedongen, werden zijn prioriteiten duidelijk: Oranje selecteerde en beoordeelde een vrouw slechts op grond van afkomst en vermogen. Liefde, of wat zijn eigen familie verlangde was voor de prins minder belangrijk dan macht en eer. Hetgeen overigens niet uitzonderlijk was voor de 16^e eeuw.³⁴

In 1544, toen de reeds elfjarige Oranje aan zijn ouderlijke omgeving werd onttrokken, werd Anna van Saksen geboren. Anna van Saksen was de dochter van de keurvorst Maurits van Saksen. De keurvorst overleed echter vroegtijdig, en de jongere broer van Maurits, August van Saksen, nam zowel de opvoeding van Anna als de titel van keurvorst van Saksen over. Anna was de kleindochter van Filips van Hessen, en zorgde daarmee voor een verbinding tussen Saksen en Hessen. Filips van Hessen en August van Saksen waren beide leiders van het verzet van de protestantse Duitse vorsten tegen Karel V. Voor Oranje was dit de belangrijkste reden om met Anna van Saksen in het huwelijk te treden, want Oranje verwachtte dat een verbintenis met het Duitse verzet later voor ondersteuning kon zorgen voor zijn eigen opstand tegen Filips II.³⁵

De tweede reden voor Oranje om met Anna te trouwen was dat zij een bruidschat van honderd duizend daalders met zich mee zou brengen. Het deed de prins vervolgens ook niet veel toen hij met de volgende woorden gewaarschuwd werd: *‘Anna van Saksen is tamelijk lelijk, en enigszins misvormd’*.³⁶

Oranje werd steeds meer gesterkt in zijn keuze. Hij moest en zou de Saksische prinses trouwen. Hoewel het zijn keuze was, was het toch politiek wenselijk dat hij formeel aan Filips II zijn toestemming zou vragen, zodat zijn band met de koning niet geschonden zou worden.³⁷ Koning Filips had echter al snel door wat het onderliggende doel van het huwelijk met de Saksische zou kunnen zijn, en vreesde dat Oranje een anti-Habsburgse politiek zou gaan bedrijven. De koning had bovenal ook bezwaren tegen de godsdienst van Anna, het was namelijk in zijn ogen onmogelijk dat één van de belangrijkste katholieke edellieden in de Nederlanden een ketterse lutherse zou huwen.³⁸ Filips had ook totaal geen baat bij een huwelijk en verbond tussen anti-katholieke kringen, anti-Habsburgse kringen én zijn gewichtigste Nederlandse vazal.³⁹ De Engelse koningin Elisabeth was het met de Spaanse koning Filips eens, en liet hem het volgende weten: *‘Zulk een verbintenis is als het trekken van twee trekossen van verschillende gang onder een en hetzelfde juk.’*⁴⁰

De Saksische familie had echter ook bezwaren tegen het huwelijk. De keurvorst August, de voogd van Anna, was zelf niet onwillig om in te stemmen met het huwelijk. Het probleem was echter dat hij niet de biologische vader was. Na de dood van Maurits van Saksen was hij met de grootvader van Anna, Filips van Hessen, overeengekomen dat hij Anna alleen zou uithuwelijken als ook Filips zijn toestemming zou geven voor het huwelijk.⁴¹ De landgraaf van Hessen weigerde echter om zijn toestemming te geven, de godsdienstige bezwaren wogen voor hem namelijk te zwaar. Filips van Hessen schreef het volgende aan de keurvorst, August van Saksen: *‘Heeft Duitsland geen lutherse prinsen meer, zodat hij zijn kleindochter moet afstaan aan een ongelovige papist?’*⁴²

Oranje liet zich echter niet beïnvloeden door alle onrust die zijn keuze had veroorzaakt, maar zette alles op alles om het huwelijk te regelen. Hij trachtte tegelijkertijd om én Filips II te overtuigen dat het katholicisme voor hem het allerbelangrijkste was, en dat hij Anna van Saksen zelfs voor het katholicisme zou kunnen winnen, én hij probeerde Filips van Hessen duidelijk te maken dat hij in zijn

³⁴ Van Deursen, Willem van Oranje, p. 26

³⁵ Vetter, Aan het hof van Willem van Oranje, p. 52-61

³⁶ Geciteerd in: Ibid., p. 61-62

³⁷ De Beaufort, Willem de Zwijger, p. 49-50; Olaf Mörke, Willem van Oranje, p. 79; Eigenlijk ligt deze zaak nog moeilijker, we zouden een heel profielwerkstuk over dit complexe politieke spel kunnen schrijven.

³⁸ De Beaufort, Willem de Zwijger, p. 50

³⁹ Van Deursen, Willem van Oranje, p. 26

⁴⁰ Geciteerd in: De Beaufort, Willem de Zwijger, p. 52

⁴¹ Vetter, Aan het hof van Willem van Oranje, p. 61-62

⁴² Geciteerd in: Van Deursen, Willem van Oranje, p. 25-26

hart nog steeds een aanhanger was van het lutheranisme, dat het lutherse geloof voor hem altijd het ware geloof zou blijven.⁴³

In deze kwestie maakte Oranje dus de godsdienst ondergeschikt aan politieke belangen, hij loog over religie en godsdienstige kwesties voor persoonlijke baat: hij huichelde geloof. Het volgende fragment komt uit een brief die Oranje op 7 februari 1560 schreef aan koning Filips II:⁴⁴

*“(…) omdat de familieleden van de dame naar aanleiding van de hun erover naar voren gebrachte bezwaren niet de minste moeilijkheden opwierpen, maar alles aan mijn believen en aan mijn beslissingen overlieten, kan ik Uwe Majesteit verzekeren dat ik mij bij deze kwestie geheel tot Uw tevredenheid zal gedragen. Want er is niets dat mij zo na het hart ligt als ons ware katholieke geloof; daarop kan Uwe Majesteit zich geheel en al verlaten. Daarom vraag ik Uwe Majesteit deze verbintenis goed te keuren en te geloven, dat ik hierin zoals in alle andere zaken slechts de eer van God en de dienst van Uwe Majesteit zoek en ik hoop zeker daarvan in de loop van de tijd nog rijkelijk bewijs te geven”.*⁴⁵

Ondertussen schreef Oranje echter een soortgelijke brief, maar dan over dat er ‘hem niets zo na het hart ligt als ons ware lutherse geloof’ aan Filips van Hessen. De landgraaf van Hessen was echter nog steeds niet overtuigd en schreeuwde moord en brand ‘dat zijn kleindochter, van zulk goede afkomst, zich zou verpaapsen aan een Habsburgse meeloper als Oranje’. De prins gaf toe dat hij weliswaar naar de rooms-katholieke mis moest gaan, maar dit was een verplichting voor een ridder van het Gulden Vlies. Oranje: ‘Is het bijwonen van een mis zo erg? En bent u bang voor de inquisitie? Dat gebeurt niet tegen hoge persoonlijkheden, dat zou voor koning Filips veel te gevaarlijk zijn, Anna kan toch immers, net als mijzelf, binnenkamers Gods Woord naar lutherse wijze laten preken?’⁴⁶

Ondertussen zette Oranje ook al zijn verleidingskunsten, charme en uitstraling in om Anna voor zich te winnen. Het meisje, dat net zestien was geworden, werd overladen met allerlei complimenten, cadeaus, beloftes, en liefdesuitingen. Oranje verzekerde haar dat hij werkelijk naar haar verlangde, zoals hij nog nooit naar een ander had verlangd, en in een korte tijd bezweek het jonge, naïeve meisje voor zijn verleidingskunsten. Oranje liet echter anderen in vertrouwen weten dat Anna ‘een vrouwelijk schepsel was, dat bij hem niet de geringste innerlijke gevoelens teweegbracht’. Oranje huichelde hier ook zijn eigen gevoelens naar buiten toe. Anna verlangde naar de knappe buitenlandse prins die haar telkens vertelde hoeveel hij van haar hield, maar in werkelijkheid voelde Oranje niets. Anna bezweek voor de kille, koude en berekende verleidingskunsten van Oranje. Voor de prins ging het slechts om politieke en dynastieke belangen.⁴⁷

Dat alles wat Oranje deed waarlijk ongemeend was, blijkt wel uit het volgende voorbeeld: In december 1560 ontving Oranje drie liefdesbrieven van Anna. Zijn walging van Anna was echter zo groot, dat hij zichzelf er niet toe kon zetten om een liefdevol antwoord te schrijven. De prins meende, dat iemand die Anna nog niet had ontmoet, waarschijnlijk een beter antwoord op de brieven kon schrijven. Het antwoord dat Oranje op 17 december 1560 aan Anna opstuurde was dan ook een in het net overgeschreven tekst, die zijn broer Lodewijk⁴⁸ voor hem had geformuleerd.⁴⁹

De enige noemenswaardige persoon in de zaak rondom het huwelijk met Anna van Saksen die Oranje nooit heeft kunnen overtuigen, Filips van Hessen, schreef op 29 december 1560: ‘Dat jongedame Anna een flinke genegenheid jegens de prins koestert geloven wij wel, maar het is

⁴³ Vetter, Aan het hof van Willem van Oranje, p. 62

⁴⁴ Ibid., p. 112; Geciteerd in: F. Rachfahl, Wilhelm von Oranien, deel 1, p. 91 (hierna aldus geciteerd: Rachfahl, Wilhelm von Oranien)

⁴⁵ [Willem van] Oranje aan Filips II 7-2-1560, De correspondentie van Willem van Oranje nr. 6711, 27-9-2010. URL: <http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/WVO/brief/6711>. Zie bijlage 10 voor deze brief, in het originele handschrift van Willem van Oranje.

⁴⁶ Geciteerd in: De Beaufort, Willem de Zwijger, p. 52

⁴⁷ Vetter, Aan het hof van Willem van Oranje, p. 62

⁴⁸ Zie afbeelding 5 op pagina 71

⁴⁹ Ibid., p. 50; [Willem van] Oranje aan Anna van Saksen 17-12-1560, De correspondentie van Willem van Oranje nr. 5098, 27-9-2010. URL: <http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/WVO/brief/5098>. Zie bijlage 11 voor deze brief, in het originele handschrift van Willem van Oranje.

kinderwerk, want ze is waarlijk nog een kind.”⁵⁰ Ook wijst hij Anna op het onbeteugelde leven van Oranje, dat hij ook zijn eerste vrouw ontrouw was geweest, en dat er veel ruzies in hun huwelijk hadden plaatsgevonden. Hierop zou Anna, volgens verscheidene bronnen geantwoord hebben: “*Hij is een gemene verrader; maar ik heb niets in mij dat zou kunnen beletten dat ik hem hartelijk lief heb*”.⁵¹

Nu hij Anna van Saksen voor zich gewonnen had, speelde Oranje het spel uit. Hij schreef de koning, die bang was dat Oranje niet meer zo katholiek was, dat het grootste bezwaar van Anna’s familieleden juist was dat hij te katholiek was. Terwijl hij Anna’s familieleden schreef, die bang waren dat Oranje te katholiek was, dat de koning juist vond dat hij te luthers was. Hiermee speelde de prins niet alleen het spel uit, maar speelde de prins ook de partijen tegen elkaar uit, op een manier waarop hij er alleen maar als winnaar uit kon komen.⁵²

Filips van Hessen bleef echter weerstand bieden, en gaf definitief geen toestemming. Het was koning Filips II die na maanden stilte zijn toestemming gaf, niet door werkelijk toestemming te geven, maar door in een antwoord, op een van de vele brieven van Oranje, geen bezwaren meer te maken. De keurvorst August van Saksen was zo blij met dit antwoord, dat hij besloot, zonder toestemming van Filips van Hessen, Anna van Saksen aan Oranje uit te huwelijken. Zo had Oranje uiteindelijk zijn doel bereikt. Op 25 augustus 1561 trouwde Willem van Oranje met Anna van Saksen.⁵³

Het huwelijk met Anna van Saksen heeft veel van de diplomatieke vaardigheden van Willem geverg. Het was ook zeker geen huwelijk uit liefde, althans, niet een liefde van twee kanten. Anna van Saksen was bepaald geen schoonheid, en Willem van Oranje voelde, hoewel hij vijf kinderen bij Anna zou verwekken, geen enkele liefde voor haar. Het was echter wel voor Oranje van belang dat Anna liefde voor hem zou opvatten, want alles moest aangegrepen worden om dit huwelijk door te laten gaan.

Niet alleen de liefde moest bij dit huwelijk door Willem van Oranje geveinsd worden, ook het geloof. Uit onder andere de opvoeding van Willem van Oranje, besproken in de eerste paragraaf van dit hoofdstuk, kunnen we opmaken dat Willem van Oranje een irenisch humanistische geloofsopvatting had⁵⁴. Het bij de prins van Oranje ontbreken van theologische dogma’s benutte hij maximaal, door zich tegenover Filips II voor te doen als katholiek en tegenover de keurvorst van Saksen en landgraaf van Hessen als lutheraan. Willem van Oranje heeft door zijn tolerante humanistische opvattingen op het gebied van geloof nooit getwijfeld. Hij heeft zich hierdoor altijd overtuigend kunnen voordoen als ware hij van een specifieke geloofsbelijdenis.⁵⁵

De prins maakte zich dus schuldig aan religieus dubbelspel. Was dit wel veilig voor de bluffende Willem van Oranje? Ja, het was nog veilig ook, want naast het ontbreken van dogma’s had de prins nog een belangrijke eigenschap: zijn spreekvaardigheid. Willem van Oranje had ontegenzeggelijk de eigenschap om al zijn daden zodanig te verantwoorden dat hij alle bezwaren ontnam. Oranje liet beide partijen zijn dubbelspel als zodanig opvatten, en praatte hen aan dat ‘*eigenlijk*’ de lutherse gedachte in het nieuwe gezin zou heersen, of dat hij “*diep van binnen toch echt een trouwe katholiek was*”, en dat hij “*de lutherse vorsten zo aan de kant van Filips zou krijgen*”.⁵⁶

⁵⁰ Geciteerd in: Van Pinsterer, G., Archives ou correspondance inédite de la maison d’Orange-Nassau, serie 1, deel 1, p. 50 (hierna aldus geciteerd: Van Pinsterer, Archives ou correspondance), en, geciteerd in: Vetter, Aan het hof van Willem van Oranje, p. 50

⁵¹ Rachfahl, Wilhelm von Oranien, deel 2, p. 104; Geciteerd in: Vetter, Aan het hof van Willem van Oranje, p. 62

⁵² De Beaufort, Willem de Zwijger, p. 53

⁵³ Van Deursen, Willem van Oranje, p. 26

⁵⁴ Olaf Mörke, Willem van Oranje, p. 97

⁵⁵ Stel, om maar eens een onorthodoxe vergelijking te maken: als iemand biseksueel is, dan is het voor hem makkelijk om zich voor te doen als homoseksueel. Heteroseksuelen echter, zoals de ondergetekenden, zullen hier meer moeite mee hebben.

⁵⁶ Vetter, Aan het hof van Willem van Oranje, p. 61-62

2.2.2 Ongelukkig huwelijk

Het zo moeizaam tot stand gekomen huwelijk tussen Willem van Oranje en Anna van Saksen bleek al gauw zeer ongelukkig. Waar de jonge Anna gehoopt had op een innig, liefdevol huwelijk, werd ze opgescheept met een verstandshuwelijk met Willem van Oranje, die zich geenszins tot haar aangetrokken voelde. Om deze reden zocht en vond Willem buitenechtelijke relaties. Voor mannen was het toen vrij normaal: het werd niet publiekelijk veroordeeld, dat mannen deze relaties hadden. Bij vrouwen werd dit echter niet getolereerd, en Anna bevond zich in een eenzame, liefdeloze situatie.⁵⁷ Luthers opgevoed, had ze moeite met het dubbelleven van Willem en de geloofsmanoeuvres die de prins ook van haar verwachtte. De prins behandelde haar, zo schreef ze aan haar oom, “*niet fatsoenlijk, hij liet haar materieel tekort komen, en hij stuurde haar vertrouwelingen weg*”.⁵⁸

Terwijl Anna mistroostig haar ongenoegens uitte, kwam deze situatie noch haar oom, de keurvorst van Saksen, noch Willem van Oranje goed uit. Beiden vreesden voor hun reputatie, en de prins van Oranje kon zich gezien de omstandigheden in de Nederlanden geen breuk met de keurvorst Saksen en de landgraaf van Hessen veroorloven. Een privéconflict betekende groot politiek gevaar voor Willem van Oranje, en zelfs Anna gaf in juni 1565 toe, met als argument dat ze haar familie geen schade en verdriet wilde brengen. Zo maakte het stel hun ruzie, beiden om zuiver politieke redenen, naar buiten toe weer goed.⁵⁹

Het probleem bleef echter bestaan, en uiteindelijk besloot Anna niet meer mee te doen aan de intriges van Willem van Oranje. In 1568 verliet ze slot Dillenburg om naar Keulen te gaan, waar ze een relatie begon met een andere man.⁶⁰ Uiteindelijk werd Anna in 1571 gedwongen in te stemmen met een scheiding met Oranje, haar kinderen werden haar afgepakt, ze werd krankzinnig verklaard, en door haar eigen voogd opgesloten in een dichtgemetselde kamer. Hier overleed Anna van Saksen in 1577 aan uitputting.

2.2.3 Na Anna van Saksen

Waar vandaag de dag het huwelijk in onze cultuur tot een privézaak wordt gerekend, was dat in de tijd waarin Willem van Oranje leefde allerm minst het geval. De *ware liefde* was onderschikt aan de dynastieke, materiële en politieke aspecten van het huwelijk.⁶¹

Willem van Oranje had na zijn ongelukkige huwelijk met Anna van Saksen, met wie hij zijn tijd allerm minst graag doorbracht, behoefte aan een vrouw als gezelschap, steun en toeverlaat. Willem verklaarde, dat “*God hem niet de gave van seksuele onthouding had geschonken*”, en hem de opdracht had gegeven zich niet aan buitenechtelijke liefdes te vergrijpen, maar opnieuw te trouwen.⁶² Willem van Oranje had behoefte aan een trouwe, zorgzame vrouw die hem van zijn eenzaamheid zou verlossen.

Het huwelijk met Charlotte de Bourbon wordt door velen gezien als het enige huwelijk dat Oranje is aangegaan zonder dat hij daar financiële of politieke baat bij had. Charlotte was namelijk een uit het klooster gevluchte abdis, die tegen de wil van haar vader in het huwelijk met Oranje trad. Oranje kreeg dus door het huwelijk met Charlotte de Bourbon geen sterkere politieke banden, hij verloor zelfs sterke politieke banden, vooral in het Heilig Duitse rijk. Ook financieel ging de berooide prins er niet veel op vooruit, want als voormalige abdis die in conflict was met haar familie had ze niet veel geld. Hierdoor had Oranje geen financiële baat bij het huwelijk.⁶³

Bovendien was Charlotte de Bourbon een calvinist. Door dit calvinistische huwelijk groeide de afstand tussen Willem van Oranje en de lutherse rijksvorsten, maar het kwam niet tot een breuk.

⁵⁷ Olaf Mörke, Willem van Oranje, p. 120-121

⁵⁸ Ibid., p. 122

⁵⁹ Ibid., p. 122-123

⁶⁰ Jan Rubens, vader van de later bekende barokschilder Peter Paul Rubens, die hiervoor later gevangengenomen en verbannen zou worden.

⁶¹ Olaf Mörke, Willem van Oranje, p. 120

⁶² Swart, Willem van Oranje, p. 83

⁶³ Ibid., 84-85

Van alle kanten werd de prins bekritiseerd om dit huwelijk, dat rechtstreeks tegen Willems politiek van die tijd inging en waarbij hij zich probeerde te distantiëren van de hugenoten, en banden wilde smeden met het katholieke Franse Hof.⁶⁴

De felste kritiek kwam van de kant van de Duitse keurvorst van Saksen en landgraaf van Hessen. Hessen stelde dat Willem van Oranje, zo schrijft biograaf K.W Swart, *‘door zijn huwelijk meer schade aan de zaak van ‘Het Heilige Evangelie’ berokkend had dan indien hij Holland en Zeeland aan de vijand had prijsgegeven’*.⁶⁵

Eén van de meest controversiële aspecten van het huwelijk tussen Willem en Charlotte de Bourbon, was het feit dat Willem nog niet officieel gescheiden was van Anna van Saksen. Hier was August, keurvorst van Saksen, woedend over. Ook de kerk was verbolgen, en men kan Willem van Oranje dus in zekere zin ook beschuldigen van bigamie.⁶⁶

2.3 Willem van Oranjes godsdiensthuichelarij

In de vorige paragraaf hebben we de huwelijkspolitiek van Willem van Oranje besproken en de rol van verschillende christelijke stromingen in deze huwelijkspolitiek. Met name de ingewikkelde theologisch politieke bochten waarin de prins zich moest wringen om deze huwelijken te verwezenlijken. Ook hebben we gezien wat Oranje met het huwelijk wilde bereiken, wat voor hem belangrijk was in het huwelijk, en wat de specifieke doelen van verscheidene (potentiële) huwelijkspartners waren.

In deze paragraaf gaan we verder kijken dan de slaapkamer van Willem van Oranje, we gaan nu enkele andere controversiële daden van Oranje aan het licht brengen. Waarom sympathiseerde hij nu eens met het ene, dan weer met het andere geloof? We proberen de achterliggende oorzaken aan het licht te brengen, ook proberen we uiteen te zetten of en waarom Willem van Oranje altijd voor godsdienstige tolerantie heeft gestreden. Ten slotte vragen we ons af of de manier waarop Willem van Oranje gebruik maakte van de godsdienstige tegenstellingen, wel goed te praten is.

2.3.1 Willem van Oranjes godsdiensttolerantie

Vandaag de dag wordt Willem van Oranje gezien als een revolutionaire voorvechter van godsdiensttolerantie. Hij wordt veelal gezien als een godsdienstheld, in de veronderstelling dat hij onbaatzuchtig voor godsdiensttolerantie vocht. Na zijn toespraak op oudejaarsavond 1564 waren ook veel tijdgenoten in de waan dat hij uit de grond van zijn hart het principe van godsdiensttolerantie koesterde.⁶⁷ In deze paragraaf gaan we behandelen waarom Willem van Oranje streed voor dit tolerantieprincipe. Was hij in hierbij wel zo onbaatzuchtig?

Oranje pleitte in zijn oudejaarsavondrede van het jaar 1564 voor de Raad van State voor godsdienstige gewetensvrijheid. De toespraak zelf is niet overgeleverd, maar volgens de bij de toespraak aanwezigen sprak hij gepassioneerd over de godsdiensttolerantie, en nam hij voor het eerst duidelijk stelling tegen het regime van Filips II.⁶⁸ Oranje zou hierbij het volgende hebben gezegd: *‘Ik kan niet goedkeuren dat vorsten over de gewetens van hun onderdanen heersen.’*⁶⁹

Willem van Oranje zou voor het eerst uit de grond van zijn hart zijn mening over de godsdienstkwestie hebben uitgesproken, en hij deed het met grote overtuigingskracht. De vraag is echter of dit wel zo uit de grond van zijn hart kwam. Zelden deed de sluwe prins van Oranje namelijk iets zonder onderliggende politieke motieven.

⁶⁴ Swart, Willem van Oranje, p. 85-86

⁶⁵ Ibid., p. 85

⁶⁶ Ibid., p. 86

⁶⁷ Deursen, Willem van Oranje, p. 30 -31

⁶⁸ Ibid., p. 31

⁶⁹ Geciteerd in: Ibid., p. 31

Door de verschillende kringen waarin hij in zijn jeugd heeft vertoefd, en zijn humanistische opvoeding, was Willem van Oranje vrijer in zijn denken dan andere politici in zijn tijd: *‘In mijn jeugd aan het hof bekommerde ik mij weinig om religie’* zei hij.⁷⁰ Een principe dat we vaak bij hem tegenkomen is dat de religie die hij naar buiten toe aanneemt, afhangt van het doel dat hij ermee wil bereiken. Dit was in hoge mate het geval bij zijn huwelijkspolitiek, maar was ook landsbestuurlijk een rode draad door zijn daden.

Willem van Oranje heeft dan ook niet altijd naar buiten toe gepleit voor godsdiensttolerantie, zoals hij dat in zijn rol in de opstand deed. Immers, in juli 1561 trachtte hij zelfs nog de katholieke eenheid te bewaren in zijn prinsendom Orange, dat overspoeld werd door uit Frankrijk gevluchte hugenoten. Deze poging hield in dat hij alle protestanten in Orange amnestie beloofde, maar wel bij verdere dwalingen richting het protestantisme met zware straffen dreigde. Zo probeerde hij de katholieke eenheid te repareren in een vorstendom dat werd verscheurd door godsdienstige conflicten.

Zijn politiek werkte echter niet, en de vrede in Orange kwam door de godsdienstig gespleten bevolking serieus in gevaar. Op dit moment zag Willem in dat de enige manier om vrede en macht te behouden in Orange, het invoeren van godsdienstvrijheid was.⁷¹

Die oplossing kwam er; in augustus 1563 voerde Willem van Oranje, zoals de geschiedschrijver Olaf Mörke heeft verwoord, *‘een decreet van co-existentie van de publieke geloofspraktijk van de beide confessies’*.⁷² De prins beargumenteerde zijn keuze voor godsdienstvrijheid in brieven aan de paus en Marghareta van Parma, door te stellen dat hij geen andere keuze had, als hij de macht over Orange niet wilde verliezen.⁷³

Het idee dat godsdiensttolerantie een belangrijk aspect zou kunnen zijn in het religieus verdeelde Europa is dus pas tussen 1561 en 1563 bij Willem van Oranje opgekomen. Ook zou godsdiensttolerantie een belangrijk aspect worden van Willems politiek tijdens de opstand. Hoe kan immers een volk in opstand komen, dat ondertussen zichzelf naar de keel vliegt?

Wat op het eerste gezicht een hartstochtelijke toespraak leek, was dus een uitgekiende politieke strategie van Willem van Oranje. Betekent dit dat Willem van Oranje een huichelaar was? Hoogstwaarschijnlijk heeft hij, met zijn opvoeding en ervaring, zijn boodschap van tolerantie gemeend, al kunnen we dit natuurlijk niet met zekerheid weten, maar de motieven voor zijn boodschap waren niet zo nobel als wij nu (willen) denken.

2.3.2 Lutheraan, katholiek, calvinist of Turk?

In de paragraaf over de huwelijkspolitiek hebben we besproken dat Willem van Oranje een ingewikkeld dubbelspel speelde tussen het katholicisme en het lutheranisme. Er zijn echter meer havens waar Willems vlaggenschip der huichelarij is aangemeerd.

2.3.2.1 Calvinistische overwegingen

Willem was eerst luthers opgevoed door de Nassauers, en vervolgens katholiek door de Habsburgers. Daarna hield hij tegenover de Duitse rijksvorsten de schijn op dat hij luthers was, en tegenover de Habsburgers dat hij katholiek was, allemaal om zijn huwelijkspolitiek tot een goed einde te brengen. Er was echter een derde stroming, die zeer belangrijk voor Willem van Oranje zou worden in de Nederlandse opstand: het calvinisme.⁷⁴

Het calvinisme was van de drie vormen van christendom de meest strijdbare en opstandige, en aanvankelijk vormde deze stroming ook voor Willem van Oranje een probleem, bijvoorbeeld in

⁷⁰ Geciteerd in: Deursen, Willem van Oranje, p. 16

⁷¹ Mörke, Willem van Oranje, p. 89

⁷² Ibid., p. 89

⁷³ Ibid., p. 89-90

⁷⁴ Aron Brouwer & Marthijn Wouters, De vuile handen van Willem van Oranje, p. 16

Orange. Oranje waarschuwde zijn broer Lodewijk al voor de extremistische opvattingen van de onbetrouwbare calvinisten.⁷⁵

Vanaf zijn ballingschap in 1566 wordt de kring van adviseurs, diplomaten en predikanten rond Willem van Oranje steeds calvinistischer. Vertrouweling Filips van Marnix, die belangrijk bemiddelaar zou worden bij het huwelijk met Charlotte de Bourbon, en de Franse predikant Hubert Languet, die op het verzoek van tot stand komen van Willem van Oranje in Dillenbrug verbleef, behoorden tot deze kring. Deze kring zocht Willem van Oranje natuurlijk niet zonder reden uit.⁷⁶

Oranje was namelijk na enkele grote militaire en politieke nederlagen aangewezen op de streng calvinistische gewesten Holland en Zeeland. Oranje begon steeds afhankelijker te worden van de calvinisten, omdat zij zijn laatste aanhang waren. Oranje begon in deze tijd ook zelf steeds calvinistischer te worden omdat de calvinistische kerk de meest strijdbare kerk bleek te zijn. Het was namelijk het calvinisme dat toestond dat een volk in opstand kwam, indien de koning niet de wensen van het volk behartigde, als de koning niet als een vader van het volk op trad. Ook de opstandige calvinistische hugenoten in Frankrijk rechtvaardigden hun verzet tegen de tirannie, en hun minderjarige koning, met de calvinistische leer. Oranje werd niet veel later ook zelf calvinistisch, om zo ook zijn opstand tegen Filips II zo legitiem mogelijk te maken. Ook trachtte Oranje om zelf de openstaande vacature van vader van het volk te vervullen.⁷⁷

Het laatste voordeel dat Oranje zou hebben indien hij voor het calvinisme zou kiezen was een financieel voordeel. In Zeeland en Holland werd namelijk slechts het calvinisme gedoogd. De stap naar een nieuwe Beeldenstorm in deze gewesten was daarom maar klein. Indien de prins calvinistisch zou worden, kon hij de katholieke goederen in beslag nemen, en gebruiken voor zijn oorlogsvoering.

2.3.2.2 Turkse en katholieke overwegingen

Willem van Oranje heeft eens beweerd: ‘*Holland en Zeeland zijn een mooi meisje dat geen gebrek aan vrijers heeft*’.⁷⁸ De prins bedoelde hier mee dat er talloze buitenlandse vorsten stonden te wachten om Holland en Zeeland zowel financieel als militair te ondersteunen in de strijd tegen Spanje. Toch bleek ‘*het mooie meisje*’ geen vrijers te kunnen vinden. Het wordt hier duidelijk dat Oranje zeer idealistisch dacht. In talloze brieven bleef hij steeds positief, zelfs in persoonlijke brieven, die veelal geen diplomatieke doelen hebben, hoewel hulp keer op keer uitbleef. In werkelijkheid zagen de buitenlandse vorsten het meisje als een lelijke bruid.⁷⁹ Het lot van de Nederlanden was namelijk, vooral in het begin van de opstand, erg onzeker.

Het enige land dat in deze tijd, naast de noordelijke Nederlanden, rondom het jaar 1572, ook daadwerkelijk een militaire strijd tegen de Spanjaarden voerde was het Ottomaanse rijk. Het is bekend dat Oranje in 1573 serieus heeft overwogen om een verbond met de Turken te sluiten.

Talloze predikanten hebben nog geprobeerd om Oranje tegen te houden, maar de prins bleef bij zijn keuze. Ondanks dat iedereen beweerde dat het onverantwoord was om te onderhandelen met de gehate vijand van de hele christelijke wereld. Toch stond Oranje er op. Zoals hij en de geuzen duidelijk maakten: ‘*We zijn liever Turks dan paaps!*’ Een gebrek aan geld en ervaren diplomaten, vooral diplomaten die Turks spraken, kostte hem echter de kop. Er is nooit een verdrag tussen het Ottomaanse rijk en Oranje gesloten.⁸⁰

Oranje heeft altijd naar de eenheid van alle Nederlanden gestreefd, en heeft aan het einde van zijn leven nog een laatste poging gedaan. Oranje, ondertussen calvinistisch geworden, wist namelijk dat de eenheid van de Nederlanden onmogelijk was zonder godsdiensttolerantie. Hij wilde nog een laatste poging doen, maar wie zou er luisteren naar Willem indien hij zou pleiten voor het gedogen van het calvinisme, zijn eigen religie. Oranje wist dat zijn plan veel meer kans van slagen zou hebben, indien

⁷⁵ Roosbroeck, Willem van Oranje, p. 43

⁷⁶ Olaf Mörke, Willem van Oranje, p. 146

⁷⁷ Deursen, Willem van Oranje, p. 82

⁷⁸ Swart, Willem van Oranje, p. 74

⁷⁹ Willem van Oranje had wel iets met lelijke bruiden.

⁸⁰ Swart, Willem van Oranje, p. 75

hij het katholieke geloof zou belijden, en zo heeft Oranje, aan het einde van zijn leven, nogmaals overwogen om van godsdienst te wisselen. Opnieuw uit politieke overwegingen. Hij heeft dit uiteindelijk niet gedaan, uit angst dat zijn plan niet zou slagen. Willem was bang dat de katholieken hem niet zouden geloven, en dat hij vervolgens als katholiek ook niet meer welkom was in de calvinistische gewesten Holland en Zeeland.

2.4 Enquête: morele kwesties

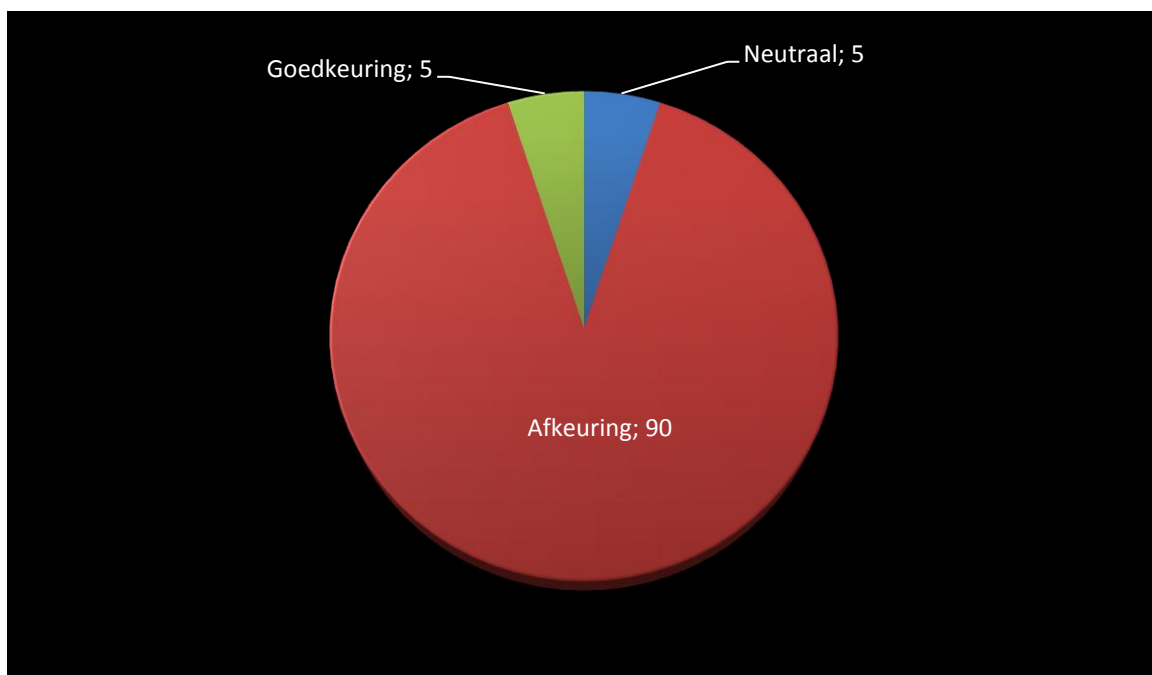
Uit de politieke omstandigheden waaronder Willem van Oranje is geboren en getogen, is op te maken dat hoezeer er ook dogma's opkwamen over het geloof, het voor de meeste 16^e eeuwse politici een middel was. Een middel voor eenheid (Karel V, Filips II) of juist voor onafhankelijkheid (De Nederlanden). Geloof was een middel voor de politicus om veel te bereiken bij hoger geplaatsten, als vorsten, maar alleen wanneer de politicus het juiste geloof op het juiste moment had. Het was daarom voor politici strategisch om van geloof te veranderen, sommigen deden dit niet uit principe, anderen deden het op elk moment dat het hen uitkwam.

De humanistische opvoeding heeft het veranderen van godsdienst voor Willem van Oranje nog gemakkelijker gemaakt. Oranje kwam zowel bij zijn eigen familie als aan het hof van de Habsburgers in aanraking met humanistische denkbeelden, en veel ondersteuning had hij van de godsdiensttolerantiegedachte van Erasmus, waarmee de prins zijn politieke geloofswisselingen ook voor zichzelf kon rechtvaardigen, en zo ook bij anderen overtuigend kon laten overkomen.

Om te kijken hoe de Nederlander van nu oordeelt over daden zoals Willem van Oranje die in zijn tijd beging, hebben we een enquête gehouden met een theoretisch voorbeeld om de ondervraagde te prikkelen. We stelden namelijk de volgende vraag:

Stel: Ik (ondervrager) heb een Joodse vriend en een moslimvriend. Hoe zou u het vinden als ik tegen de joodse vriend zou zeggen dat ik Joods ben, en tegelijkertijd tegen de islamitische vriend dat ik moslim ben, om iets van beiden (gedaan) te krijgen?

De uitslag was dat 90 procent van de ondervraagden deze daden zeer zou afkeuren, 5 procent zou de daden goedkeuren en ook 5 procent gaf een neutraal antwoord.

Conclusie

We zullen de ‘beschuldigingen’ rondom Willem van Oranje eens op een rijtje zetten: Het ene moment doet Willem van Oranje zich voor als katholiek, om hogerop te komen bij de Habsburgers, tegelijkertijd als lutheraan om machtsuitbreiding en steun uit Duitsland te verwerven, en vervolgens wordt hij calvinist, om vertrouwen en steun van de calvinistische Hollanders en Zeelanders te krijgen (waar zijn laatst overgebleven potentiële aanhang zat) en geld van de katholieken te stelen. Uiteindelijk maakt hij de cirkel ook nog rond, door weer te neigen naar het katholicisme, om zijn streven naar godsdiensttolerantie zo geloofwaardig mogelijk te maken.⁸¹ Willem van Oranje onderhandelde met de door het gehele christelijke wereld gehate Turken, voor militaire hulp, daarbij stellend: “*We zijn liever Turks dan paaps!*”

Feit is dat Willem van Oranje met zijn geloofsgewissel van elk walletje wist mee te eten. Is dit goed te praten? Nee, zegt de hedendaagse gemiddelde Nederlander, zo blijkt uit een enquête die wij gedaan hebben betreffend het hedendaagse morele oordeel over geloofswisselingen. ‘*Huichelarij*’, zoals Willem van Oranje die beging, keurt 90 procent van de ondervraagden af. De Nederlander van nu wijst de daden van Willem van Oranje *an sich*⁸² af. We kunnen zo echter niet beoordelen of het doel de middelen heiligt. Daarvoor moeten we goed kijken wat het doel was *en wat doel van het doel was*. De ondervraagden hebben wel het soort daad afgekeurd, maar het specifieke geval van Willem van Oranje, daar is moeilijker een oordeel over te vellen.

In het algemeen kwam niet Willems handelen voort uit zijn geloof, zoals dat bij bijvoorbeeld Filips II het geval was, maar kwam zijn geloof voort uit zijn handelen.⁸³ Het geloof dat Willem van Oranje aanhing hing vaak af van de politieke situatie. Telkens als de prins zich een ander geloof veinsde, deed hij dit om een reeds vaststaand doel te bereiken.⁸⁴ Over die doelen kan echter getwist worden. Want kan een man, die zoveel principiële zaken verloochent, handelen puur uit eigen principe, namelijk die van godsdiensttolerantie, en onafhankelijkheid? Het lijkt er sterk op dat ook die principes herleid kunnen worden tot één verlangen: behoud en uitbreiding van macht.

⁸¹ A. Th. Van Deursen, Willem van Oranje; een biografisch portret, p. 69 (hierna aldus geciteerd: A. Th. Van Deursen, Willem van Oranje)

⁸² Deze term is afkomstig uit een theorie van filosoof Immanuel Kant

⁸³ Olaf Mörke, Willem van Oranje, p. 78

⁸⁴ Dit kan een politieke reden zijn of bijvoorbeeld financiële baat.

HOOFDSTUK III: MILITAIR GEWELD

Inleiding

De kans is groot dat militair geweld zonder strikte disciplinerende tot veel onnodig leed kan leiden. In de Nederlandse geschiedschrijving is er weinig meer over militair geweld tijdens, en in aanloop van, de Tachtigjarige Oorlog geschreven, dan dat de soldaten zo af en toe wel erg ruw waren. Ook wordt er nooit ingegaan op de rol die de bevelhebbers hebben gespeeld, zodat de Nederlandse bevelhebbers, of eerder gezegd helden, bijna nooit beticht zijn van oorlogsmisdaden. De Spaanse bevelhebbers werden echter gedemoniseerd en in de geschiedenisboeken afgedaan als misdadigers.

In dit hoofdstuk willen we een realistischer beeld geven over de manier van oorlogsvoering in de Tachtigjarige Oorlog, en met name de rol van de staat, onder leiding van Willem van Oranje, hierin betrekken. Welke rol hebben de bevelhebbers in het militaire geweld gespeeld, en wat waren hier de oorzaken en gevolgen van?

Allereerst zullen we naar enkele eigenschappen van Willem van Oranje kijken die een grote invloed hebben gehad op het militaire geweld (paragraaf 1), en daarna naar militair geweld tijdens de invasie van de prins in Brabant in 1572 (paragraaf 2), en het militaire geweld na de invasie van 1572 (paragraaf 3). Uiteindelijk zullen we ook verschillende, tot dan toe nog niet besproken vormen van militair geweld, maar ook gijzeling, afpersing en chantage bespreken (paragraaf 4). In de conclusie zullen wij vervolgens de balans opmaken, en een realistisch beeld van wettig, maar ook onwettig, militair en crimineel geweld en oorlogsvoering tijdens, en in aanloop van, de Tachtigjarige Oorlog scheppen, en met name welke rol de bevelhebbers hierin hebben gespeeld.

3.1 Het organisatorisch falen van Willem van Oranje

Oranjes invallen in de Nederlanden waren in de jaren 1568 en 1570 desastreus afgelopen, omdat financiële steun was uitgebleven. Ondanks deze tegenslagen probeerde de prins in 1572 opnieuw de Nederlanden binnen te vallen. Deze invasie vond plaats in Brabant, maar bleek niet veel geslaagder te zijn dan de twee vorige. Dit was grotendeels de schuld van Oranje zelf.

Oranje was namelijk een man die zelf graag de leiding had, ook wanneer zijn eigen talent ontoereikend was.⁸⁵ Hoewel de prins geen ervaring had met het plannen en uitvoeren van een veldtocht, stelde hij hier niemand anders voor aan, maar stond er op dat hij alles zelf zou organiseren. Uit zijn veldtochten was echter gebleken dat de prins ongeschikt was als aanvoerder van een krijgsmacht. Ook maakte de prins een reeks fundamenteel verkeerde politieke inschattingen. Hij overschatte zijn invloed op het Nederlandse volk en kwam door zijn eigen fouten in ernstige financiële problemen.⁸⁶

Want hoewel de prins in 1568 had ervaren wat een gebrek aan financiële steun voor gevolg kon hebben, had hij zijn financiën bij de inval van 1572 niet veel beter geregeld. Oranje wist namelijk niet zeker dat hij het geld dat hem beloofd was ook daadwerkelijk zou ontvangen, en kon niet zeker weten of hij zijn soldaten kon betalen.⁸⁷ Toch was Oranje, op 22 juli 1572, met zijn leger de Rijn overgestoken, en had Roermond bezet. Drie dagen later schreef Oranje aan zijn broer, Jan van Nassau⁸⁸: *“Ik kan u verzekeren, dat ik nog geen stuiver ontvangen heb, en ik laat het aan u over te bedenken in welke moeite⁸⁹ ik mij bevind.”*⁹⁰ Ongetwijfeld begreep iedereen onmiddellijk in welke moeilijkheden hij zat, want het was niet de eerste maal dat hij in deze situatie terecht was gekomen. Oranje heeft met de inval van 1572 bewezen dat hij niet van zijn eerdere fouten had geleerd.⁹¹

Een mooi voorbeeld van de manier waarop Oranje dacht is de brief die hij in augustus 1572 aan zijn broer Jan had geschreven. In deze brief komt namelijk zijn naïeve en idealistische kant naar

⁸⁵ Van Deursen, Willem van Oranje, p. 81-82

⁸⁶ Mörke, Willem van Oranje, p. 151; Swart, Willem van Oranje, p. 68

⁸⁷ Mörke, Willem van Oranje, p. 151

⁸⁸ Zie afbeelding 6 op pagina 72

⁸⁹ Oftewel: Moeilijke situatie

⁹⁰ [Willem van] Oranje aan Jan van Nassau, 25-7-1572, De correspondentie van Willem van Oranje nr. 5196, 27-9-2010. URL: <http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/WVO/brief/5196>.

⁹¹ Van Deursen, Willem van Oranje, p. 55-57

voren, hij maakte allerlei plannen, maar vergat de praktische kant geheel: *‘De hertog van Lotharingen heeft vijfduizend man verworven voor Alva’s leger, het zou mooi zijn als deze onze kant kozen, de meeste kapiteins zijn hugenoten. Zouden die niet voor de goede zaak te winnen zijn door brieven of een afgezant?’*⁹² Nergens stelde Oranje aan de orde hoe hij deze soldaten zou moeten onderhouden of betalen, hoewel de prins op het moment al ernstige problemen had met munitie, omdat hij zijn eigen soldaten niet meer kon betalen.⁹³

Hier wordt de kracht, maar ook de zwakte van Oranje duidelijk: het is namelijk Oranje die telkens opnieuw, ondanks alle nederlagen, zijn innerlijke kracht toont, door altijd door te blijven vechten. Het is echter ook steeds weer Oranje, die ondanks alle nederlagen, niet van zijn fouten leert, nooit zal hij eerst kijken wat de mogelijkheden zijn, alvorens hij zijn plannen gaat maken. Op deze wijze heeft Oranje er telkens eigenhandig voor gezorgd, dat iedere nieuwe poging, opnieuw op een nederlaag uitloopt.⁹⁴

Oranjes organisatorische problemen hadden echter nog meer gevolgen. Doordat hij zijn financiën niet op orde had en zijn leger niet kon betalen, werd het leger ongehoorzaam, en een ongehoorzaam leger is voor zowel de aanval als verdediging nutteloos. Het gevolg was dat steden als Mechelen, zonder enige strijd, weer in Spaanse handen vielen, omdat het leger van de prins weigerde de stad te verdedigen.⁹⁵

De onbetaalde soldaten zochten bovendien naar andere manieren om aan geld te komen en hun honger te stillen. Dit ging ten koste van burgers en boeren. Oranje had oorspronkelijk goede bedoelingen, en zette zich in om zijn soldaten te disciplineren. Hij heeft dit echter, door zijn soldaten niet te kunnen onderhouden of betalen, eigenhandig teniet gedaan, burgers en boeren werden beroofd, vrouwen werden verkracht, huizen vernield en oogsten op de akkers in brand gestoken. Er was geen twijfel over mogelijk dat de Brabantse bevolking de invasie van Oranje niet zag als een bevrijding, maar als een terreuraanslag.⁹⁶

Zelfs na deze nederlagen drong de realiteit niet tot Oranje door. Hij bleef maar klagen over vele mooie kansen die onbenut zijn gebleven omdat er niet genoeg geld was. De prins heeft zich nooit gerealiseerd dat een kans eigenlijk helemaal geen kans is, als er onvoldoende geld is om haar te benutten. Oranje behield tot aan zijn dood zijn idealistische blik, en zijn blindheid voor de praktische zaken.⁹⁷

En zo liep de inval in Brabant in 1572 net zoals de vorige twee invallen desastreuus af. Financiële problemen kostten Oranje opnieuw de kop. De geschiedschrijver Van Deursen heeft eens geconstateerd:

‘Wat kan een leger nog bereiken, als zijn opperbevelhebber het leger niet eens durft te leiden, als zijn opperbevelhebber zich niet eens durft te tonen, uit vrees dat zijn eigen soldaten hem in gijzeling zullen nemen om de betaling van hun soldij af te dwingen. Door alle fouten werd het vertrouwen in Oranjes leiderschap ondermijnd. En van alle kanten klonk het: ‘Dit is de juiste man niet’^{98, 99}

3.2 Militair geweld in Brabant tijdens de inval in 1572

Willem van Oranje boekte, omdat hij zijn praktische zaken niet op orde had, met zijn inval in Brabant geen succes. Zoals eerder gezegd werd zijn inval door de Brabantse bevolking als een terreuraanslag gezien. Dit beeld is echter niet alleen gebaseerd op wat ongehoorzame soldaten hadden aangericht. Ook Oranje zelf had zijn rol gespeeld: hij zag namelijk in dat hij, als hij zijn campagne wilde doorzetten, snel geld nodig had, en greep alle mogelijkheden aan om geld te verwerven. Zo heeft

⁹² [Willem van] Oranje aan Jan van Nassau, 11-8-1572, De correspondentie van Willem van Oranje nr. 5578, 27-9-2010. URL: <http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/WVO/brief/5578>.

⁹³ Van Deursen, Willem van Oranje, p. 25-26

⁹⁴ Ibid., p. 51-52

⁹⁵ Ibid., p. 55-56

⁹⁶ Ibid., p. 55-56; Leo Adriaenssen, Staatsvormend geweld: Overleven aan de frontlinies in de meierij van Den Bosch, 1572-1629, p. 87(hierna aldus geciteerd: Adriaenssen, Staatsvormend geweld)

⁹⁷ Adriaenssen, Staatsvormend geweld, p. 87-90

⁹⁸ Letterlijk stond er: ‘Dit is en de man niet’

⁹⁹ Geciteerd in: Van Deursen, Willem van Oranje, p. 56-57

Oranje zich, vanaf juni 1572, schuldig gemaakt aan brandschatten¹⁰⁰: Oranje en zijn mannen eisten geld van de bevolking, en vooral de geestelijkheid en de boeren, onder de dreiging hun huizen, schuren, hoeven, boerderijen, kerken, kloosters en akkers in de brand te steken. Willem en zijn mannen persten de bevolking af.

Oranje deinsde er niet voor terug om de brandstichting te gebruiken als er werd geweigerd om te betalen. Er zijn vele huizen en akkers in vuur opgegaan. Aan een ‘verzoek’ aan de bevolking, om bijvoorbeeld geld te betalen, of lichamelijk werk voor de staat te doen, werd sindsdien de volgende standaardclausule toegevoegd: “*op pene van rigouzeuselick en metten brandt gestraft te worden*”.¹⁰¹

De geestelijkheid leed in het bijzonder onder de komst van Oranje en zijn soldaten. Veel priesters en pastoors werden gemarteld en geliquideerd en hun goederen geconfisqueerd.¹⁰² Een voorbeeld zal helpen bij de beeldvorming: “*de pastoor van Haaren werd vermoord, nadat zijn neus en rechteroor waren afgesneden en zijn ogen uitgestoken*.”¹⁰³

Oranje kon zelf de situatie niet in de hand houden, het plunderende leger was namelijk zo wild als een leeuw, en niet in toom te houden. Zij hebben vele dingen gedaan die Oranje nooit had toegestaan, toch had de prins, wanneer hij de inval beter had georganiseerd, dit alles kunnen voorkomen.

Het is een feit dat Oranje niet alleen indirect, maar ook direct schuldig is voor het leed van velen. Het niet betalen van zijn soldaten, en wat dit voor gevolgen had, is niet de enige fout die hij beging. Oranje heeft in eerste instantie eigenhandig de kooi van de leeuw open gedaan. Uit het geweld dat hij legitimeerde, uit het staatsgeweld, dat leidde tot oorlogsgeweld, kwam uiteindelijk ook crimineel geweld voort. Toen de leeuw eenmaal uit de kooi was, liet de leeuw zich moeilijk meer temmen.¹⁰⁴

3.3 Militair geweld na de inval in 1572

Na de mislukte invasie in Brabant trok Oranje zich terug in Holland en Zeeland, waar hij uiteindelijk een stabiele basis had gevonden. De gedachte dat deze gewesten, met al hun steden, opeens voor de zijde van Oranje kozen, is echter een veel voorkomende fout. Het was niet de bevolking die in opstand kwam, want het merendeel van de bevolking was geen voorstander van de Opstand. Het waren ook niet de Hollandse en Zeeuwse steden die in opstand kwamen, want het merendeel van deze steden werd met geweld veroverd.¹⁰⁵

Het waren slechts de geuzen en overtuigde calvinisten, die onder leiding van edelen, actie ondernamen. De rest van de bevolking liet alles zich over zich heenkomen, zij kwam niet in actie voor, of tegen de opstand. De bevolking had immers, door de afkeer van Alva en zijn regering, door de economische crisis, de enorme armoede, en allerlei tegenslagen, simpelweg geen wil meer om zich te verzetten tegen de geuzen.¹⁰⁶

Omdat het niet ‘het volk’ was die naar de Opstand verlangde, kunnen we in het geval van de Nederlandse Opstand eigenlijk ook niet spreken over een volksopstand. De Opstand was namelijk een burgerrevolte: slechts enkele belanghebbende burgers waren voorstanders van de *revolte*. De steden die niet mee wilden doen, zoals Alkmaar, werden simpelweg met geweld ingenomen. Het merendeel van de bevolking werd ongevraagd het gedwongen slachtoffer van een oorlog die zij niet verlangden: de Republiek was niet hun staat.¹⁰⁷

In de jaren na 1572 veranderde de opstand steeds meer van een chaotische rebellie in een ware oorlog. De noordelijke calvinistische gewesten met hun Staten-Generaal, en hun zelf gekozen stadhouder

¹⁰⁰ Adriaenssen, Staatsvormend geweld, p. 129-135

¹⁰¹ “*Op straffe van strenge sancties en brandstichting*”

¹⁰² In 1575 werd er zelfs een lied gewijd aan deze gruweldaden: Hesse, “*Het lied van Rutger Estius*”, Dit lied is natuurlijk gebruikt als propaganda tegen de reformatie en Opstand.

¹⁰³ L.H.C. Schutjes, Geschiedenis van het bisdom 's Hertogenbosch, deel IV, p. 9-10

¹⁰⁴ Adriaenssen, Staatsvormend geweld, p. 130

¹⁰⁵ Henk van Nierop, Het verraad van het Noorderkwartier; oorlog terreur en recht in de Nederlandse Opstand, p. 64-65 (hierna aldus geciteerd: Van Nierop, Het verraad van het Noorderkwartier)

¹⁰⁶ Van Nierop, Het verraad van het Noorderkwartier, p. 64-65

¹⁰⁷ Adriaenssen, Staatsvormend geweld, p. 87-90

Willem van Oranje: de Staatsgezinden, vochten tegen de zuidelijke, en oostelijke, Spaans-Nederlandse gewesten onder de hertog van Alva, en uiteindelijk koning Filips II: de Spaansgezinden. Deze oorlog werd niet gekenmerkt door open veldslagen, maar door belegeringen van steden die een strategische positie hadden; 's-Hertogenbosch was een van deze steden. In de woorden van de latere landvoogd Parma: “*Wie 's-Hertogenbosch beheerst, controleert de toegang tot Holland, Gelderland en Brabant.*”¹⁰⁸ 's-Hertogenbosch, in het uiterste noorden van het hertogdom Brabant gelegen, was daarom gedurende lange tijd het toneel van veel strijd, en alle partijen aasden op deze stad: “*'s-Hertogenbosch was 'als een muys inde valle ende schapen omcingelt met wolffven*”¹⁰⁹

Oranje en de Staatsgezinden hebben niet alleen door belegering getracht het gebied in hun bezit te krijgen. Omdat de steden namelijk erg goed, en soms te goed, door de Spaanse legers werden beschermd, werd ook het platteland het slachtoffer. Het platteland was immers, in tegenstelling tot de steden, amper verdedigd.¹¹⁰

Sinds 1572 werd het weerloze platteland, naast de stelselmatige brandschattingen, voortdurend geteisterd door plunderende soldaten, van zowel de Staatsgezinde als de Spaansgezinde legers. Dit waren vooral kleine militaire handelingen. Er is weinig over geschreven en weinig van bekend omdat deze lokale gebeurtenissen op nationaal niveau weinig tot geen invloed hadden.¹¹¹ De gevolgen op lokaal niveau waren echter rampzalig. Dit blijven lege woorden totdat men werkelijk hoort wat er is gebeurd. Een gouverneur, die ooit beklag deed over de gang van zaken op het platteland, staaft zijn woorden eens met het volgende afgrijselijke voorbeeld: “*lesdits reistres ont expolié tout le bourg de Austrvicq et recontrantz unne petite garse de VII a VIII ans, tenant une tartine en sa main, l'ung d'eux voulut oster et s'ecriant l'enfant et fuiant du gros de sa pestelle luy donne sur la teste et la tua tres roide*”^{112 113}

In het gebied rondom 's-Hertogenbosch was het leven als een normale burger, boer of geestelijke al jaren zwaar. Begin 1580 werd echter duidelijk dat de heersende militaire terreur nog maar slechts een voorproef was van wat er nog zou komen. Sinds 1582 is er aanwijsbaar sprake van terreur, die werd gelegitimeerd door de Staten-Generaal, met Willem van Oranje als eindverantwoordelijke.¹¹⁴ In opdracht van Willem van Oranje werden er in 1580, 1581, 1582, 1583 en 1584 grote campagnes opgezet, met als doel “*de vruchten van den platten lande te verwoesten ende bederven*”, zonder zich af te laten kopen of ergens anders mee tevreden te stellen.¹¹⁵

Enorme hoeveelheden ruiters en soldaten trokken door het gebied rondom 's-Hertogenbosch, en de dorpen die zij tegenkwamen lieten zij onbewoond achter, met bijna alle huizen en kerken geplunderd en vervolgens in de as gelegd. Ook hadden ze de opdracht gekregen om het vee te stelen en de turf in brand te steken. Tenslotte trokken de soldaten de velden en akkers in, en de oogsten werden eveneens in de brand gestoken. Overal waar de Staatse soldaten geweest waren, bleef slechts een verlaten woestenij achter.¹¹⁶ Deze tactiek van het verwoesten van het platteland, wordt ook wel de tactiek van de verschroeide aarde genoemd. De uitvoering van de techniek van deze tactiek zou zich voortaan jaarlijks herhalen. Na de dood van Willem van Oranje nam zijn zoon Maurits de leiding van de campagne over.¹¹⁷

Voor het intreden van deze verwoestingcampagnes had de plattelandsbevolking zich nog kunnen verweren tegen het kleine soldatengeweld. Nu echter was elk verzet vruchteloos. Zo vruchteloos als de achtergebleven akkers.¹¹⁸

¹⁰⁸ Adriaenssen, Staatsvormend geweld, p. 90

¹⁰⁹ Brief van de Bossche magistraat aan Parma, 1582, SAH, OSA 4063

¹¹⁰ Adriaenssen, Staatsvormend geweld, p. 113

¹¹¹ Behalve dan door Van Nierop.

¹¹² “*Genoemde ruiters hebben Oisterwijk helemaal leeggeroofd en kwamen een kleine meid tegen van 7 of 8 jaar, die een boterham in de hand had, die een van hen wilde afpakken; hij schreeuwde haar toe, sloeg haar met de achterkant van zijn haakbus op het hoofd en doodde haar erg ruw.*”

¹¹³ Geciteerd in: Adriaenssen, Staatsvormend geweld, p. 132

¹¹⁴ Zendbrieven Audiëntie 179/2, 14 juli 1582, ARAB

¹¹⁵ Geciteerd in: Adriaenssen, Staatsvormend geweld, p. 133-135

¹¹⁶ Ibid., p. 133-135

¹¹⁷ Ibid., p. 103

¹¹⁸ Ibid., p. 96

Het doel van de campagnes was om het gebied van 's-Hertogenbosch op zijn knieën te krijgen. De barbaarse tactiek van de verschroeide aarde had echter een averechtse uitwerking: de stad 's-Hertogenbosch heeft weliswaar in deze jaren langere tijd honger geleden, maar werd uiteindelijk altijd bevoorraadt, en de campagnes kwamen zo hard aan, dat 's-Hertogenbosch en omstreken in deze tijd definitief voor de Spanjaarden kozen, en definitief vijanden van de Staatsgezinden werden.¹¹⁹ Er werd een harde lijn, een definitieve grens, getrokken, tussen de Spaansgezinde gewesten onder landvoogd Parma, en de Staatsgezinde gebieden onder de stadhouder Willem van Oranje.¹²⁰

Toen de magistraat van 's-Hertogenbosch antwoord kreeg op zijn brief aan Parma, met de mededeling dat er een nieuw dieptepunt van de terreur van de Staatsgezinden was bereikt, eindigde Parma zijn antwoord met het volgende statement: “*que sont actes d’hostilitez d’ennemyz qui se sentent les plus foibles et qui mettent leur espoir au degast de pays*”.¹²¹

3.4 Gijzeling, protectie en inundatie¹²²

De plattelandsbevolking in de frontgebieden zat tijdens de Nederlandse opstand in een impasse. De Staatsgezinden en de Spaansgezinden deden er namelijk alles aan om ervoor te zorgen dat de rijkdom van het platteland in ieder geval niet in handen van de tegenpartij viel. Beide partijen persten tegelijkertijd het platteland uit en dwongen oorlogsbelastingen en handelsverboden af. Als de bevolking er echter op werd betrappt om ook een handelsverbod te hebben met de tegenpartij, of wanneer zij de oorlogsbelastingen niet konden financieren, bleven sancties niet uit. Omdat beide partijen dit afdwongen van de plattelandsbevolking, en beide partijen hun sancties stelden, leek het voor de plattelandsbevolking onmogelijk om onder de bestraffingen uit te komen. De beste strategie om een kans te maken om te overleven leek wel om voor de partij te kiezen die de meest wrede afstraffingen oplegde.

In deze paragraaf gaan we wat dieper in op de sancties die werden opgelegd, en de, door de staat gelegitimeerde, militaire terreur op het platteland, naast de jaarlijkse verschroeide aardecampagnes.

3.4.1 Gijzeling

Zowel de Spaans- als de Staatsgezinden hadden het dorpje Heeze, een dorp gelegen tussen 's-Hertogenbosch en Maastricht, een oorlogsbelasting opgelegd, en beide partijen hadden bovendien ook een handelsmonopolie afgedwongen. Voor de inwoners van Heeze was het echter logischerwijs onmogelijk om aan deze voorwaarden te voldoen.¹²³

De Spaansgezinden waren ontevreden over de fiscale prestaties van Heeze, en hebben in 1577 het dorpje met Spaanse, Bourgondische, Waalse, Duitse en Italiaanse soldaten driemaal geplunderd. In 1580 werd Heeze echter door de Franse soldaten, in dienst van de Staatsgezinden overvallen, omdat ook zij niet tevreden waren over de bijdrage van het dorpje. Later in 1580 hebben Oranje en de Staten-Generaal toestemming gegeven om Heeze nog tweemaal te plunderen. Het ondertussen in drie jaar zesmaal geplunderde dorpje, werd op eerste Paasdag van het jaar 1580 het slachtoffer van een nieuwe sanctie. Voor de vierde maal in hetzelfde jaar kwamen de Staatse troepen Heeze binnenvallen en zoals gewoonlijk vermoordden zij enkele inwoners, acht om precies te zijn, verwondden twintig inwoners, verbrandden 108 huizen, en verkrachtten de vrouwen en meisjes. Ditmaal werden echter ook zevenentwintig mannen gevangen genomen. De Staatse troepen keerden even later terug, en deelden de bevolking van Heeze mee, dat zij de gevangenen vrij zouden laten, indien hun losgeld werd betaald. Uiteindelijk moest Heeze 2000 gulden losgeld betalen.¹²⁴

¹¹⁹ Dit is de gebruikelijke uitwerking van het gebruik van een dergelijke barbaarse techniek. Deze uitwerking is een soort van historische wet geworden.

¹²⁰ Adriaenssen, Staatsvormend geweld, p. 133

¹²¹ “*Het zijn daden van de vijanden die zich uiterst zwak voelen en hun hoop stellen op de verwoesting van het land.*”, Geciteerd in: Adriaenssen, Staatsvormend geweld, p. 134

¹²² Inundatie: Onderwaterzetting door middel van het doorsteken van dijken

¹²³ Adriaenssen, Staatsvormend geweld, p. 142

¹²⁴ Ibid., p. 142-143

Gijzeling was een wettige sanctie van de Staatsgezinden, indien dorpen, of personen, hun oorlogsbelastingen niet betaalden of voor de Spanjaarden hadden gekozen. Het losgeld kon uiteindelijk vaak niet op tijd betaald worden, waardoor de vrijlating werd uitgesteld, en de prijs steeg. Want verblijfs- en onderhoudskosten werden, voor elke dag dat de gevangenen in gijzeling werden gehouden, in rekening gebracht. Uiteindelijk moest Heeze dus niet 2000, maar 4090 gulden betalen, een bedrag dat het dorpje niet kon betalen, omdat Heeze de laatste jaren reeds zevenmaal was geplunderd en de bevolking ook nog eens werd gedecimeerd omdat de pest was uitgebroken.¹²⁵

De soldaten, die recht hadden op een aandeel van het losgeld, gingen al snel ook zelf gijzelacties ondernemen. Een ieder kon nu van straat worden gehaald, en moest dan uit zijn eigen middelen de losgelden opbrengen: niemand was meer veilig. De autoriteiten, in dit voorbeeld de Raad van State, riepen de soldaten niet tot de orde, maar gaven hen juist advies om meer geld uit de gijzelingen te halen: *“Het heeft weinig zin om de armste boeren te gijzelen, zoals vaak gebeurd. Die moet men laten lopen om meerdere kosten te vermijden; gijzeling van schouten, schepenen en andere vooraanstaande dorpsbewoners heeft meer zin.”*¹²⁶

De gijzelaars kwamen in erbarmelijke situaties terecht. Zij werden net voldoende verzorgd dat zij in leven bleven, niet uit menselijkheid, maar omdat zij als handelswaar werden gezien. Eén van de zevenentwintig gijzelaars uit Heeze, Hendrick Wouter Korstens, heeft de volgende tekst aan zijn broer geschreven:¹²⁷

*“Den tydt vaelt my seer lanck ende ick lyggen in groeter verdryet. Ende die soldaten doen mij swaerlicken verdryet. Ende sy setten mij in een doncker ghadt ende sy gheeven mij waeter te dryncken. Ende woedts lyde ick groeten pyen, want ick verga gelyck stoef van onreynicheeyt ende ick moet sterven. Daerom hebt meedelyden met mij, ick salt weederom verdyennen waer ick can oft maech. Ende ick verterren groeten geelt. Ende syet dat den boeden leest tot mij geweest heeft, soe hebben die soldaten weederom mij gheslagen gelyck een hond.”*¹²⁸

3.4.2 Door de staat geleverde protectie

Menig soldaat ging 's avonds uit *“op avonture ende den viant te crencken”*, 's morgens kwam hij met zijn buit weer thuis. Crimineel geweld, als uit eigen onderneming gaan plunderen, verkrachten, gijzelen en buitmaken, werd niet bestraft.¹²⁹

De bevolking werd nerveus bij het idee dat er elke avond opeens een soldaat, of groep soldaten, voor iemands deur zou kunnen staan, om vervolgens haar goederen te stelen, huis en grond te verwoesten, hem als gijzelaar mee te nemen, en zijn vrouw en kinderen te misbruiken. Zonder dat hier wat aan gedaan kon worden, omdat het wettig was. Vandaar dat de rijkere bereid waren om voor een *‘sauvegarde’* te betalen. Dit was een afspraak tussen een particulier of dorp en de staat. De particulier of gemeente zou een contributie betalen, in ruil voor een soort van vrijbrief of beschermbrief die er voor zorgde dat in het geval van de particulier zijn familie en bezittingen, of in geval van de gemeente het gehele dorp met alle inwoners, huizen en akkers, niet het slachtoffer mochten worden van plunderingen. Om beter te begrijpen wat een *sauvegarde* is, zullen we de inhoud van een *sauvegarde* behandelen. De volgende tekst is een deel van een *sauvegarde* die Willem van Oranje in 1583 persoonlijk heeft uitgeleend en ondertekend:¹³⁰

“Allen heuren huysvrouwen, kinderen, familiën, hoeven, huysingen, wooningen, schueren, stallingen, beesten, graenen ende voerts generalycken alle heure ruerende ende onruerende goederen,

¹²⁵ Adriaenssen, Staatsvormend geweld, p. 143

¹²⁶ Collectie Rijksarchief 154, fol. 42, BHIC

¹²⁷ Adriaenssen, Staatsvormend geweld, p. 143-144

¹²⁸ *“De tijd valt mij zeer lang en ik ben erg verdrietig. En de soldaten doen mij veel verdriet. En zij zetten mij in een donker gat en geven mij water [en dus geen bier] te drinken. En verder lijd ik grote pijn, want ik verga als stof van de vuiligheid en moet sterven. Heb daarom medelijden met mij, ik zal het waar ik kan terugverdienen. En ik verteer veel geld. En sinds de bode de laatste keer bij mij was, hebben de soldaten mij weer geslagen als een hond.”* OAA Heeze 1092, 6 en 4A, 20 mei 1580, RHCE

¹²⁹ Adriaenssen, Staatsvormend geweld, p. 146

¹³⁰ Ibid., p. 172

egheene vutgesondert, om voortaan van alle geweld van brantschattingen, rantsoenen, rooverijen, ongelyck ende alle andere scaden ende overlasten van soldaten ende andere beschermt ende bevryet te syn”.¹³¹

De situatie is echter enigszins paradoxaal. Het criminele geweld kwam namelijk uiteindelijk voort uit de staat, en in plaats dat de staat wat aan dit criminele geweld ging doen, ging de staat de bevolking beschermen, tegen wie beschermde de staat de bevolking dan? Tegen zichzelf? De geschiedschrijver Adriaenssen verwoordt het als volgt:

“De staat verkocht bescherming tegen de door hemzelf veroorzaakte onveiligheid en hanteerde het buit- en prijsrecht, waarin het rantsoeneren een legitieme variant was van diefstal en dus een gewettigde vorm van geld- en goederenverkeer. De bescherming bleef overigens vaak beperkt tot een belofte, zodat de staat herhaaldelijk woord- en contactbreuk pleegde en de transactie een geval van oplichting was”.¹³²

De *sauvegardes* leken in eerste instantie de rijkere, die deze konden betalen, te beschermen. De staat kwam al snel tot de logische conclusie dat er bij de armeren veel minder te halen viel. De *sauvegarde* werd, als middel om aan meer geld te komen, daarom nu gebruikt voor afpersing van de rijkere. Men moest steeds meer betalen om zijn of haar *sauvegarde* te behouden, anders verviel de beschermbrief, en zou hij of zij binnenkort wel eens geplunderd kunnen worden. Men moest als het ware zijn eigen portemonnee gaan plunderen, om te voorkomen dat een ander dat voor hem zou doen.¹³³

De staat ontving vervolgens de betalingen van de contributies, maar in plaats van de bevolking te beschermen wanneer (hun eigen) soldaten de bevolking van plan waren te plunderen, lieten ze de soldaten hun gang gaan, en ontvingen ook nog het merendeel van de inkomsten uit de plunderingen.

Sauvegardes werden onder betaling door de staat verkocht. Zij wisten dus dat wanneer zij deze beschermbrieven, tegen zichzelf, niet zouden verkopen, mensen het slachtoffer van allerlei plunderingen zouden worden. Als we de tekst van een *sauvegarde* lezen wordt het des te tragischer om te weten dat deze beloftes, wanneer het er op aankwam, veelal werden gebroken, en ook des te erger om te weten dat de staat, onder leiding van Willem van Oranje, zijn gedane beloftes niet nakwam en zowel particulieren als gemeentes had opgelicht.¹³⁴

3.4.3 Inundatie¹³⁵

Willem van Oranje stelde in 1573 voor om de dijken langs de Maas en de Hollandse IJssel door te steken en de sluizen in deze rivieren open te zetten, om zo te voorkomen dat Leiden zou worden ingenomen. De steden en gewesten kwamen echter in verzet tegen deze inundatie, omdat waterbouwkundigen de volgende pessimistische prognose over de gevolgen had gedaan: *“Door deze wanhoopsdaad zou het land tot eeuwige, onherstelbare ondergang gedoemd zijn, het verdrongen land zou nimmer weer kunnen worden drooggelegd*”.¹³⁶

De landvoogd Alva had een korte tijd daarvoor de Spaans-Habsburgse monarch Filips II verzocht om Holland te inonderen. Alva verzekerde dat dit de beste militair-strategische tactiek zou zijn om de Opstand neer te slaan. De koning antwoordde dat hij zijn onderdanen niet in

¹³¹ “Voor al hun echtgenotes, kinderen, gezinnen, hoeven, huizen, woningen, schuren, stallen, vee, granen en in het algemeen al hun roerende en onroerende goederen, zonder uitzondering, om voortaan te zijn beschermd tegen en vrij van alle geweld van brandschattingen, rantsoenering, roof, onrecht en alle andere schade en overlast door soldaten.” Geciteerd in: Adriaenssen, Staatsvormend geweld, p. 201

¹³² Geciteerd in: Adriaenssen, Staatsvormend geweld, p. 183

¹³³ Ibid., p. 173

¹³⁴ Voor een voorbeeld van een dorp die deze *sauvegardes* niet meer kon opbrengen, en de gevolgen die dit had, zie bijlage 1

¹³⁵ Onderwaterzetting door middel van het doorsteken van dijken

¹³⁶ Swart, Willem van Oranje, p. 68

onbeschrijflijke ellende wilde storten.¹³⁷ Het valt te betwisten of dit antwoord uit menselijkheid voortkwam, want het lijkt aannemelijker dat Filips niet wilde verwoesten wat hij op een andere manier hoopte te veroveren. Voor hem waren er in die tijd namelijk nog genoeg opties. Ook kan er worden geopperd dat Filips niet wilde dat de Spanjaarden de reputatie van een slecht, wreed en meedogenloos volk zouden krijgen.¹³⁸

Men kan de intenties van de koning niet achterhalen, maar het blijft een feit dat Filips nooit inundatie als militair-strategische tactiek heeft toegepast. Zelfs niet toen hij in de meest barre situaties terecht kwam, zelfs niet toen er voor hem eigenlijk geen enkele andere optie meer overbleef. Willem van Oranje daarentegen was vastbesloten inundatie toe te passen. Op 30 juli 1574, tijdens het tweede beleg van Leiden, werd er door de steden en gewesten van Holland aan de tactiek toegegeven. Vier dagen later was Willem persoonlijk aanwezig bij het doorsteken van de dijken. Oranje won: Leiden werd ontzet en de Spanjaarden vluchtten, maar tegen welke prijs?¹³⁹

Velen, zoals ook de historicus Swart, hebben uit deze daden van Oranje geconcludeerd dat hij werkelijk wanhopig was, en dat hij bereid was alles op het spel te zetten. De prins zou de inundatie slechts uit wanhoop en nood hebben toegepast, de feiten spreken dit echter tegen.

Willem van Oranje heeft namelijk niet alleen uit nood, niet alleen ter verdediging, maar ook in de aanval, de inundatie toegepast. Om de stad 's-Hertogenbosch op zijn knieën te krijgen werd de stad het centrum van gevechtshandelingen. Alle buitenwijken van de stad werden vernietigd om zo het moreel van de bevolking en de soldaten te breken.¹⁴⁰ Veel dorpen werden afgebrand en geplunderd, in Rosmalen werd ook nog een andere tactiek toegepast. Rosmalen werd namelijk veelvuldig onder water gezet.¹⁴¹

Deze offensieve militaire inundaties werden niet uitgevoerd om de bevolking van een stad te beschermen, uit nood of uit wanhoop. De inundaties in het Brabantse rivierengebied waren berekende, planmatige en offensieve militaire verwoestingstactieken om juist de bevolking van een stad, en het omliggende gebied, zowel emotioneel als lichamelijk, te breken. In 1585 werd er gesteld dat Rosmalen "*gantschelyck verlopen ende affgebrandt was*", en een jaar later werd het dorp als geheel verlaten en verloren verklaard. Een onderzoek uit 1587 toonde echter aan dat 'slechts' de helft van de bevolking was vergaan.¹⁴²

Willem van Oranje heeft in de tactiek van de inundatie, zoals vaak wordt aangenomen, niet slechts een wanhopige toevlucht gezocht ter verdediging tegen de wrede en meedogenloze Spanjaarden. Oranje heeft de inundatie, in tegenstelling tot Filips II, gebruikt voor zijn offensief. De zelf wrede en meedogenloze prins heeft er voor gezorgd dat velen in een onbeschrijflijke ellende werden gestort.

¹³⁷ G. Parker, *The army of Flanders and the Spanish Road 1567-1659*, (1975), p. 134-135; idem, *The Dutch Revolt*, (1977), p. 300-301

¹³⁸ Leo Adriaenssen, *Staatsvormend geweld*, p. 182; Swart, *Willem van Oranje*, p. 67-68

¹³⁹ Swart, *Willem van Oranje*, p. 68

¹⁴⁰ Leo Adriaenssen, *Staatsvormend geweld*, p. 349

¹⁴¹ Ibid., p. 16

¹⁴² Ibid., p. 232

Conclusie

In 1552 vocht de 19-jarige Willem van Oranje mee aan de zijde van de Habsburgse Karel V tegen de Fransen. Op 24 juni 1552 heeft Oranje een brief geschreven aan zijn toenmalige vrouw Anna van Buren: “*De onzen zijn Frankrijk binnengerukt, en hebben tweehonderdvijftig dorpen verbrand. Ik had er graag bij willen zijn.*”¹⁴³

Van Deursen relativeerde deze bloeddorstige taal echter door te stellen dat Oranjes latere oorlogsvoering niet zo bloeddorstig was.¹⁴⁴ Deze uitleg wordt immers altijd gegeven wanneer bloeddorstige taal van Willem van Oranje wordt geciteerd, probeert men altijd het te bagatelliseren door te zeggen dat Oranje vroeger nog jong en onbezonnen was, en later zijn oorlogsvoering op een andere manier heeft gevoerd. Deze uitleg is echter nergens op gebaseerd, er zijn geen verwijzingen, geen argumenten, niets.

Met het uitkomen van het boek van Leo Adriaenssen¹⁴⁵ is gebleken dat de oorlogsvoering van de prins ook niet altijd even zuiver is geweest. Adriaenssen zelf gaat echter niet in op de persoon, of achtergrond van Willem van Oranje. In deze scriptie kunnen we daarom nu voor het eerst deze bloeddorstige uitingen en manier van oorlogsvoering van Oranje in perspectief proberen te zetten.

De verwoestende campagnes, de tactiek van de verschroeide aarde, de inundaties die zelfs Filips II niet wilde toepassen, maar waarmee de naam van Oranje onherroepelijk verbonden is, hadden het landschap en talloze levens verwoest. De oorlogsvoering van Oranje had in de kern slechts het doel om de vijand fysiek, psychologisch, maatschappelijk en economisch te vernietigen, door massale verwondingen, verminkingen, dodingen, gijzelingen, plunderingen, verkrachtingen, brandschattingen, en allerlei andere vormen van geweld, die waarschijnlijk gezamenlijk de meeste van de Tien Geboden hadden geschonden.¹⁴⁶

In de oorlogsvoering van de Staatsgezinden waren deze vormen van geweld bovendien wettige vormen van militair geweld, de soldaten mochten ook op eigen onderneming op avontuur gaan om de vijand te verwonden, ze mochten stelen, liegen, doden, naar andermans vrouw verlangen, verkrachten, en dit alles ook op zondagen.¹⁴⁷

De soldaten kwamen in een situatie terecht waarin geweld gelegitimeerd was, en moord niet langer een misdaad was. De soldaten kwamen terecht in een wereld waarin zij alle normen en waarden die zij ooit geleerd hadden vergeten konden.¹⁴⁸ De vijand werd door middel van propaganda en indoctrinatie afgedaan als ‘*ein Ding*’, een onmenselijk iets. Doordat de soldaten verplicht ‘*militair geweld*’ moesten uitoefenen, werd hun dierlijke medelijden met hun medemenselijkheid uitgeschakeld. We kunnen hier spreken van een bewuste dehumanisering van de soldaat.¹⁴⁹ De soldaat kwam zo in een bepaalde subcultuur terecht met andere soldaten, die op hun beurt, door middel van sociale dwang elkaar versterkten.¹⁵⁰ De soldaten wisten uiteindelijk niet beter. De aangeleerde

¹⁴³ [Willem van] Oranje aan Anna van Buren, 24-06-1552, De correspondentie van Willem van Oranje nr. 3829, 27-9-2010. URL: <http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/WVO/brief/3829>. Zie bijlage 9 voor deze brief, in het originele handschrift van Willem van Oranje

¹⁴⁴ Van Deursen, Willem van Oranje, p. 17

¹⁴⁵ Staatsvormend geweld; Overleven aan de frontlinies in de meierij van Den Bosch, 1572 – 1629, (2007).

¹⁴⁶ Adriaenssen, Staatsvormend geweld, p. 170

¹⁴⁷ Ibid., p. 170-171

¹⁴⁸ Ibid., p. 163

¹⁴⁹ Zoals de Spaanse generaal Francisco de Valdés schreef: “*De dag dat een man zijn piek opneemt om soldaat te worden, stopt hij een christen te zijn*”; Hier kan men vergelijkingen trekken met de oorlogen in Irak en Afghanistan; men moet dan vooral denken aan de martelpraktijken. Het uitschakelen van medemenselijkheid wordt in een oorlogssituatie nog steeds als ‘normaal’ gezien. De geschiedenis heeft aangetoond dat het haast onmogelijk is voor een mens om integer te blijven, als hij eenmaal voor de oorlog (of guerilla) heeft gekozen. De zestiende eeuw in de Lage landen ziet er in dit opzicht dan ook haast net zo uit als vandaag de dag in Irak en Afghanistan.

¹⁵⁰ Adriaenssen, Staatsvormend geweld, p. 169

immoraliteit was hun natuurlijk handelen geworden. De soldaten zagen het ook als hun recht om te mogen plunderen.¹⁵¹

Eveneens legaliseerde de staat kapers en vrijbuiters, die dan in dienst van de staat gelegitimeerde piraten en rovers waren.¹⁵² De staat legitimeerde overigens niet alleen al deze vormen van militair geweld, maar perste ook eigenhandig de bevolking af, met hun sauvegardes en gijzelingen. De vergelijking die Adriaenssen maakt is treffend: “*Het enige verschil met de mafia is dat afpersing door de staat wettig was*”.¹⁵³

Heiligt het doel echter de middelen niet? Veel geschiedschrijvers hebben deze weg proberen te bewandelen, maar de feiten spreken het tegen. De Opstand was niet de heroïsche nationale vrijheidsstrijd, zoals velen hem doen lijken, de Opstand werd namelijk niet door ‘het volk’ verlangd. Slechts een specifieke belanghebbende groep burgers was voorstander van de Opstand. Het merendeel van de bevolking was het gedwongen slachtoffer geworden van een oorlog die zij niet verlangden. Voor de bevolking heeft het doel dus zeker de middelen niet geheiligd. Slechts voor de belanghebbenden, en wellicht in het hedendaagse beeld, want hoe je het ook wendt of keert, onze staat is er wel uit voortgekomen, zou het doel de middelen kunnen hebben geheiligd.¹⁵⁴

De belanghebbende bourgeoisie, bestaande uit regenten, zat bovendien veilig achter het front in Holland, terwijl buiten de ‘*Hollandse Tuin*’ de bevolking het gedwongen slachtoffer werd, en moest bloeden voor een Opstand, voor een ideologie, die niet van haar was.¹⁵⁵ Het fundament van de Nederlandse onafhankelijkheid is doordrenkt met het bloed van de niet-belanghebbenden.¹⁵⁶

Oranje, die als 19 jarige had meegevochten aan de zijde van de Spaanse keizer Karel V tegen de Fransen, was erg enthousiast geweest over het plunderen en brandstichten. Een ieder die deze bloeddorstige taal van de prins las, bagatelliseerde het door te zeggen dat de oorlogsvoering van Oranje later niet zo geworden was. Nu blijkt echter dat de oorlogsvoering van Willem van Oranje niet zo zuiver was als men voorheen had gehoopt. Oranje maakte zich, net als de hertog van Alva, en andere bevelhebbers, schuldig aan daden die wij vandaag de dag als oorlogsmisdaden tegen de menselijkheid zouden betitelen. In de 16^e eeuw was echter al het militaire geweld legitiem, indien het het doel had de tegenstander te schaden. De historicus Leo Adriaenssen heeft dit eens op de volgende manier omschreven:

“*De verschillen tussen de Opstand en de Tweede Wereldoorlog waren kwantitatief groot, maar kwalitatief marginaal. In beide oorlogen werden alle beschikbare technologische, bureaucratische en massacommunicatieve middelen ingezet om de gestelde doelen te bereiken: industriële in de moderne, ambachtelijke in de vroegmoderne tijd. Om de wil van de tegenstander te breken werd in geen van beide oorlogen de grootschalige vernietiging van burgerlevens geschuwd. Een en ander werd gerechtvaardigd met ideologische verwijzingen naar metafysische entiteiten als God, volk en vaderland.*”¹⁵⁷

De oorlogsvoering van Willem van Oranje was even smerig als welke oorlogsvoering dan ook. Hij had de gebeurtenissen, de acties die hij in zijn jonge jaren in Frankrijk had meegemaakt, waaronder het verbranden van tweehonderdvijftig dorpen, goed in zijn geheugen opgeslagen, en later uit eigen onderneming gekopieerd tegen de Brabantse bevolking.

¹⁵¹ Een mooi voorbeeld, dat weliswaar buiten het leven van Oranje valt, maar de situatie goed weergeeft, is de volgende: “*toen een Franse officier na verovering van Tienen in 1635 de soldaten had verboden in een nonnenklooster te plunderen en verkrachten, eisten zij door middel van rebellie hun rechten op*”. De Pontis, *Memoires*, II, p. 84-85

¹⁵² Voor een beschrijving van dhr. L.P. Roobol van het leven van een beroemde en beruchte watergeus Cornelis Roobol zie bijlage 2

¹⁵³ Adriaenssen, *Staatsvormend geweld*, p. 171

¹⁵⁴ Van Deursen, Willem van Oranje, p. 11, Adriaenssen, *Staatsvormend geweld*, p. 87-90

¹⁵⁵ Van Deursen, Willem van Oranje, p. 11

¹⁵⁶ *Ibid.*, p. 129

¹⁵⁷ Adriaenssen, *Staatsvormend geweld*, p. 169

Willem van Oranje¹⁵⁸ en zijn zoon Maurits waren de aanzetters en uiteindelijk ook actieve deelnemers van de verschroeide-aardecampagnes en inundaties die zelfs door koning Filips II werden geschuwd. Het waren weliswaar in hun tijd geen oorlogsmisdaden, maar de enorme verwoestingcampagnes van Willem en Maurits gingen wel in tegen de humanistische geest. Oranje, als geen ander humanistisch opgevoed, heeft niet het excuus dat hij niet wist dat hij tegen de humanistische geest inging.¹⁵⁹

De gevolgen van de oorlogsvoering van Oranje en de Staten-Generaal waren rampzalig, en de demografische schade enorm. De bevolking in het gebied rondom 's-Hertogenbosch nam, als gevolg van de oorlog, tussen 1580 en het einde van de 16^e eeuw, met 68,5 procent af.¹⁶⁰ We kunnen hier bovendien niet spreken over *collateral damage*¹⁶¹ van de oorlog, want het overgrote deel was planmatig opgezette verwoestingen en moorden.¹⁶² Oorlogsvoering en verwoestingen van een dergelijk formaat grenzen aan genocide. Omdat er echter niet een bepaalde etnische groep werd uitgemoord, en het in enge zin niet dus geen volkenmoord was, spreekt men in dit geval niet van genocide, maar van 'holodomor'.¹⁶³ Dit woord is Oekraïns voor 'opzettelijk opgewekte hongersnood', omdat het Sovjetregime onder leiding van Stalin in 1932 en 1933 dergelijke maatregelen nam om het verzet tegen de landbouwcollectivisatie te onderdrukken.¹⁶⁴

Willem van Oranje, Maurits van Nassau en de Staten-Generaal hebben, net als het Sovjetregime in Oekraïne, in het gebied rondom 's-Hertogenbosch de holodomorpolitiek gevoerd.

We eindigen dit hoofdstuk met een laatste, tot de verbeelding sprekende, beschrijving van de geschiedschrijver Adriaenssen:

*“Grote delen van Brabant boden aan het einde van de zestiende eeuw een apocalyptische aanblik: het platteland was goeddeels ontvolkt, veel dorpen, hoeven, molens, kerken, kloosters en kastelen waren platgebrand, grote oppervlakten bouw- en weiland lagen braak of stonden onder water, wolven en roversbenden maakten het land onveilig. Oogsten waren om militair-strategische redenen vernietigd, hongersnood veroorzaakte besmettelijke ziekten en grote sterfte, soldaten mishandelden, folterden, verkrachtten en vermoordden boeren, stalen hun geld, kleding, huisraad, werktuigen en vee, verbrandden hun huizen, vernielden hun hagen, bossen en dijken.”*¹⁶⁵

¹⁵⁸ Zie afbeelding 7 op pagina 73

¹⁵⁹ Adriaenssen, Staatsvormend geweld, p. 183

¹⁶⁰ Adriaenssen, Staatsvormend geweld, p. 277

¹⁶¹ Letterlijk: zijdelingse of onbedoelde schade. Een voormalig Amerikaanse generaal, Curtis Emerson LeMay, heeft de term als eerste gebruikt in deze vorm. Voorheen werd de term vooral gebruikt als een synoniem voor 'friendly fire' (vriendschappelijk vuur).

¹⁶² Adriaenssen, Staatsvormend geweld, p. 129

¹⁶³ Naast holodomor maakte Willem van Oranje, Maurits van Nassau, en de Staten-Generaal zich ook schuldig aan domicile: het bewust vernietigen van de huizen/woonplaatsen van een bevolkingsgroep.

¹⁶⁴ Deze holodomor, wordt ook wel de Oekraïense genocide genoemd, en kostte 5,5 tot 6,5 miljoen mensen het leven. Adriaenssen, Staatsvormend geweld, p. 143

¹⁶⁵ Geciteerd in: Adriaenssen, Staatsvormend geweld, p. 129

HOOFDSTUK IV: OVERDAAD, MOORD EN DIEFSTAL

Inleiding

We hebben in de voorgaande twee hoofdstukken de controversiële daden van Willem van Oranje betreffende geloofskwesties en militair geweld behandeld. In dit hoofdstuk gaan we wat dieper in op enkele controversiële daden die niet tot deze twee categorieën behoren.

Allereerst zullen we gaan kijken naar de overdadige jeugd van Willem van Oranje (paragraaf 1), vervolgens naar gevallen waarin Oranje mensen heeft vermoord en gevangen heeft genomen (paragraaf 2) én de annotatie van geestelijke, lees katholieke, goederen (paragraaf 3).

4.1 Overdadige jeugd

Hoe is een misdadiger de gruwel geworden die hij is? Wat een psycholoog bij deze kwestie zou doen, is het onderzoeken van de jeugd van de betreffende persoon, om daarin de *oorzaak* van diens misdadigheid te onderzoeken, of in ieder geval vroege symptomen van een structureel patroon te vinden.

Het zou voorbarig zijn om Willem van Oranje (nu al) te vergelijken met een misdadiger, maar het bekijken van zijn jeugd levert zeer interessante *symptomen* op; zaken die Oranje in zijn vroege leven al deed, en die in zijn latere leven ook parten spelen. In deze paragraaf zullen we ons afvragen welke eigenschappen de jonge prins¹⁶⁶ had, en welke daden hij heeft gepleegd, die de latere Willem van Oranje zouden beïnvloeden, of zelfs (zouden) opbreken.

De voornaamste jeugdzonde die we bij Willem van Oranje tegenkomen, is die van overdadigheid. Niet voor niets schreef Willem vol zelfspot in 1564 aan zijn jongere broer Lodewijk: ‘*Het komt mij voor, dat wij van een soort zijn die in de jeugd enigszins slecht met geld omgaat, maar wanneer we oud zijn zullen we het beter doen, net zoals onze vader*’¹⁶⁷.

Dit was een erg ironische opmerking van Oranje, omdat zijn vader, Willem I van Nassau, niet goed met zijn geld was omgegaan en enorme kapitalen over de balk had gesmeten. Hierdoor werd zijn vader ook wel, met enig sarcasme, Willem *de Rijke* genoemd. Willem van Oranje had dezelfde problemen met geld. De hofhouding van Willem van Oranje koste in 1554, naar berekeningen van zijn raad van adviseurs, 52.000 gulden per jaar. De adviseurs raadden Willem aan om zijn hofhouding te beperken, te *bezuinigen* zoals dat tegenwoordig heet, zodat zijn hofhouding *slechts* 24.000 gulden zou bedragen.

Willem nam dit advies ter harte, en probeerde het uit te voeren. Hij ontsloeg grote delen van zijn hofhouding; zo zou hij in één keer 28 man hebben ontslagen. Helaas was zijn bezuinigingsdrift niet van lange duur, en al snel was hij zijn goede voornemens vergeten. In plaats van dat zijn kosten halveerden, verdubbelden ze bijna. Willem van Oranje gaf zich over aan vele soorten genot, pracht en praal. Rond 1560 telde zijn hofhouding enorm veel (onnodige) lieden, en zij kostten de prins 90.000 gulden per jaar.¹⁶⁸ Zelfs dit voor die tijd hoge bedrag leek betaalbaar, gezien zijn zeer riant inkomen van 200.000 gulden,¹⁶⁹ ware het niet dat de prins inmiddels een schuld had opgebouwd van 900.000 gulden, voor die tijd een astronomisch bedrag,¹⁷⁰ ook met het zeer riant salaris van Willem van Oranje.

De overdaad waarin Willem van Oranje leefde, kwam niet zomaar. René van Chalon, de vorige vorst van Orange, had ook in deze overdaad geleefd: zijn hofhouding kostte 47.000 gulden per jaar.¹⁷¹ Bovendien kwam het uitgavenpatroon van Willem van Oranje niet geheel voort uit spijzucht en voorkeur voor genot. Willem van Oranje vertoefde veelal in de allerhoogste adellijke kringen en kreeg

¹⁶⁶ Zie afbeelding 8 op pagina 74

¹⁶⁷ Bron: Archives ou Correspondance inédite de la maison D’Orange-Nassau/ uitgegeven door G. Groen van Prinsterer. – Serie 1. – Deel 1. – Leiden, 1841 – p. 196 (hierna aldus geciteerd: Archives ou Correspondance)

¹⁶⁸ Vetter, Aan het hof van Willem van Oranje, p. 30

¹⁶⁹ Mörke, Willem van Oranje, p. 55

¹⁷⁰ Vetter, Aan het hof van Willem van Oranje, p. 30

¹⁷¹ Mörke, Willem van Oranje, p. 75

de behoefte om een façade¹⁷² op te werpen: hij wilde zich even groot voordoen als de grootste vorsten.¹⁷³ Ook een factor bij de opbouw van deze façade was de reputatie van het huis van Nassau, die voor Willem altijd zeer belangrijk is geweest.¹⁷⁴

Willem van Oranje vertoonde in zijn jeugd al een eigenschap die hem later zou opbreken: hij wilde zich altijd rijker, sterker en beter voordoen dan hij was. Deze eigenschap heeft op twee manieren tot onnodig veel leed geleid. Ten eerste zou Willem van Oranje door zijn overdaad geheel berooid worden en moest hij later op twijfelachtige wijze aan geld komen. Een voorbeeld hiervan is dat hij calvinist werd zodat hij geld van de katholieken kon *annoteren*.¹⁷⁵

Ten tweede zou Willem van Oranje zichzelf niet alleen qua rijkdom overschatten, maar ook op het gebied van onder andere militaire kunde en organisatorisch talent in het algemeen. Hij wilde altijd de touwtjes in handen hebben omdat hij vond dat hij alles het beste zelf kon doen. Dit zou leiden tot mislukte invallen, marginaal militair succes, maar ook muitende en plunderende soldaten die zich door de Nederlanden verspreidden omdat ze geen loon kregen.¹⁷⁶

4.2 Vermoorden en gevangennemen

Niet veel mensen zijn zich ervan bewust, maar het is natuurlijk haast onmogelijk om bijna 20 jaar aan het hoofd van een opstand te staan, zonder dat er mensen met een ander idee tegen jóú in opstand komen. Dit was ook het geval bij Willem van Oranje: de prins heeft het nodige gedaan om zijn politieke tegenstanders uit de weg te ruimen.

Allereerst kunnen we natuurlijk spreken over zijn duidelijkste politieke tegenstanders, dit waren namelijk de Spaanse landvoogden. Oranje heeft, vanaf de landvoogd Alva, altijd geprobeerd de Spaanse landvoogd een vervroegde dood te bezorgen. De prins had zelfs een potentiële moordenaar van Don Juan, namelijk een zekere Nicolas de Drumez, in een bespreking over de moord, maar liefst een bedrag van 50.000 toegezegd. Dit bedrag was zelfs hoger dan het bedrag dat op zijn eigen hoofd stond. Ook had Oranje beloningen beloofd voor geslaagde aanvallen op lagere Spaanse officiers.

Ook de Raad van State had te vrezen van Oranje. De Oranjegezinden vielen een keer de vergaderzaal binnen, en braken deze af. Vervolgens werden alle aanwezige leden gevangengenomen. Zelfs veel Oranjegezinden keurden deze actie af, want het was de Raad van State die tijdelijk het opperste gezag in de Nederlanden bekleedde, omdat Requesens net was overleden.¹⁷⁷

Willem van Oranje heeft niet alleen leden van de Raad van State, een Habsburgse instelling, hardhandig aangepakt, maar ook leden van de, overduidelijk Nederlandse¹⁷⁸, Staten-Generaal. Hoewel Oranje in de tijd dat hij in de oppositie zat voortdurend had verkondigd dat de Staten-Generaal het opperste gezag moesten hebben, was hij later niet bereid dit gezag te respecteren indien zij niet deden en beslisten wat hij wilde dat zij deden en beslisten. De Staten-Generaal had bijvoorbeeld bepaald dat Oranje naast zijn stadhouderschap over Zeeland en Holland, niet ook nog eens het stadhouderschap over Utrecht zou krijgen. Willem verkondigde de Staten-Generaal echter dat hij zijn rechten met geweld zou opeisen, en zich heer en meester van Utrecht zou maken, indien zij niet snel zijn rechten erkenden. De prins maakte zonder enige maskering inbreuk op vele bepalingen van de Pacificatie van Gent.¹⁷⁹

Oranje heeft er alles aan gedaan om de Staten-Generaal onder controle te krijgen, hij heeft gedreigd met geweld, maar ook leden gechanteerd en omgekocht. Het gebruik van Oranje, om er voor te zorgen dat de Staten-Generaal zijn politiek zouden steunen, dat hij de meest gezaghebbende leden uitnodigde en hen met allerlei mooie baantjes en bedragen voor zijn standpunt probeerde in te nemen.

¹⁷² Frans voor "aangezicht", van het Latijnse facies

¹⁷³ Vergelijk dit met een man die geld leent en een hele dure auto koopt, zodat zijn rijke vrienden op de golfclub hem als één van hen beschouwen

¹⁷⁴ Mörke, Willem van Oranje, p. 55

¹⁷⁵ In beslag nemen; zie hoofdstuk IV paragraaf 3

¹⁷⁶ Zie hoofdstuk III

¹⁷⁷ Mörke, Willem van Oranje, p. 111-112

¹⁷⁸ Het woord 'Nederlandse' bestond echter nog niet, dus 'Staatse' zou hier beter passen.

¹⁷⁹ Swart, Willem van Oranje, p. 127

Indien zij echter niet wilden doen wat Oranje wilde, ging hij over op andere maatregelen. De historicus Swart beschrijft dit op de volgende manier:

“Zonodig bediende de prins zich ook wel van minder zachtzinnige middelen om zijn zin door te drijven. Zo werden bijvoorbeeld Statenleden die zich tegen het door hem voorgestelde beleid bleven verzetten soms dusdanig door hem onder handen genomen dat zij hem lange tijd niet meer onder ogen durfden te komen”.¹⁸⁰

Door Marnix zijn wij met zekerheid te weten gekomen dat de Zwijger in het geheim mensen in het gevang heeft gezet, hoewel hij in het openbaar deed alsof hij hier niets van wilde weten.¹⁸¹ De heer van Ryhove kwam bijvoorbeeld in 1578 bij Oranje om hem te vragen of hij enkele hooggeplaatste heren en felle tegenstanders van de prins gevangen moest nemen. Oranje vertelde Ryhove dat dat ongewenst was, omdat bijna alle leden van de Staten-Generaal die daden ten strengste zouden veroordelen. Op het moment dat Ryhove echter de deur net uit was, had de Zwijger al zijn vertrouweling Marnix naar Ryhove gestuurd, om hem mede te delen dat hij zijn gang moest gaan, indien hij de moed hiervoor kon opbrengen.¹⁸²

Ryhove heeft vervolgens zijn slag met succes geslagen en de mannen werden in het gevang gezet. Op aandrang van velen, waaronder enkele bisschoppen, moest Willem van Oranje later sommigen van deze mannen vrijlaten, maar de meesten bleven zonder enig vorm van proces vastzitten tot 1584, en kregen na de dood van Oranje onmiddellijk hun vrijheid terug.¹⁸³

Willem van Oranje heeft door de jaren heen veel mensen in het gevang gezet of laten vermoorden. Noemenswaardig, en een saillant detail, is dat Willem van Oranje de ietwat vreemde gewoonte had om tijdens gesprekken over het vermoorden of gevangen nemen van politieke tegenstanders het koord van zijn maliënhemd in zijn mond te nemen en hierop te kauwen. Hier ging Oranje mee door totdat hij een beslissing had genomen. Hij verwoordde dit dan zo kort mogelijk, om vervolgens verder te gaan met kauwen. De kans bestaat dat deze gewoonte ook een aandeel heeft gehad in het ontstaan van de meest voorkomende bijnaam van de prins.¹⁸⁴

4.3 Geestelijke goederen

4.3.1 Annotatie¹⁸⁵ van geestelijke goederen

Veel mensen kennen de Pacificatie van Gent of de Acte van Verlatinghe, haast niemand kent daarentegen de verdragen van satisfactie. Deze verdragen zijn afgesloten in het voorjaar van 1577, waarin bepaald werd dat de katholieke kerk gehandhaafd zou blijven in al haar rechten. Bovendien zou de katholieke kerk ook onder de persoonlijke bescherming van Oranje komen te staan.¹⁸⁶

In de jaren die volgden werd in Holland en Zeeland de katholieke kerk verdrongen, haar bezittingen werden in beslag genomen en de uitoefening van het katholieke geloof werd verboden. De humanist Dirck Coornhert wees de Nederlanders er op *“dat de strijd tegen de Spaanse tirannie ten doel had gehad elke vorm van godsdienstdwang ten einde te brengen”*.¹⁸⁷ Het was echter tevergeefs, de beschermer van de katholieke kerk bleef zwijgen.

Het is daarom niet verwonderlijk dat de katholieken Oranje er van beschuldigden dat hij de met hen gesloten verdragen niet was nagekomen, opnieuw bleef de Zwijger echter zwijgen. De enige reacties die de katholieken kregen was dat het doel de middelen zal heiligen, hij had hun bezittingen nodig om

¹⁸⁰ Zie bijv. de brief van Dirck Jansz. Lonck aan burgemeester van Gouda van 18 nov. 1572 (GA Gouda, OA 145 C); Swart, Willem van Oranje, p. 55

¹⁸¹ Ibid., p. 139-140

¹⁸² Ibid., p. 140

¹⁸³ Ibid., p. 140-141

¹⁸⁴ Ibid., p. 141

¹⁸⁵ In beslag nemen

¹⁸⁶ Dit kan gezien worden als een soort van sauvegarde

¹⁸⁷ Coornhert, Vanden aangheheven dwang hinder conscientien binnen Hollandt, (1630), Wercken I, p. 469-464

de oorlog te kunnen winnen, en de katholieke kerk was nu eenmaal rijker dan de calvinistische kerk. Slechts door nood had hij de wet gebroken.

De katholieken wisten echter uit ervaring dat Oranje niet erg tegen verdragsbreuk opzag wanneer hij het noodzakelijk achtte, en wanneer hij geloofde dat het zijn zaak goed zou doen.¹⁸⁸ Dat Willem van Oranje, die in zijn leven vele malen het geloof ondergeschikt aan politieke doelen maakte, geld in beslag kon nemen van de katholieken heeft ook zeker een belangrijke rol gespeeld in zijn keuze om over te stappen van het katholicisme naar het calvinisme.

Alle bezittingen van de kerk, zowel de roerende als onroerende goederen, werden in beslag genomen. In eerste instantie werden de gelden die hieruit voortkwamen gebruikt om de oorlog te betalen, maar later kregen ook hele andere doelen gelden uit deze ‘*geannoteerde geestelijke goederen*’¹⁸⁹. Zo werd het voormalige St.-Agathaklooster de nieuwe verblijfplaats van Willem van Oranje. Dit klooster kennen wij vandaag de dag als het Prinsenhof. Een deel van de in beslag genomen gelden werd aan Willem van Oranje geschonken ter vergoeding van de door de prins gemaakte kosten in het begin van de Opstand. In beslag genomen kerken werden gebruikt als huisvesting voor gemeentevergaderingen, scholen of ziekenhuizen.

Bovendien werd er, op voorstel van Oranje zelf, een aanzienlijk deel van de geestelijke goederen op de veilingen verkocht, waaruit nog meer geld voortkwam. Doordat de geestelijke goederen in beslag genomen mochten worden, groeide het aantal personen dat, net als Willem van Oranje, voorheen geen interesse had getoond in het calvinisme¹⁹⁰ maar dat omdat zij wel geïnteresseerd waren in de financiële baat die dit kon opleveren, calvinist werd.¹⁹¹

We zullen nog een laatste voorbeeld geven van het gemak waarmee Oranje geestelijke goederen annoteerde: één van Oranjes dochters, Maria¹⁹², had het eens op een van haar vaders kastelen zo koud, dat zij tegen haar vader daarover klaagde en stelde dat zij met heimwee terug dacht aan haar warme kamertje op de Dillenburg. Oranje liet onmiddellijk goederen, waaronder het huisraad, van enkele Antwerpse kloosters in beslag nemen en met deze huisraad en de overige gelden die hieruit voortkwamen probeerde hij de leefsituatie voor zijn dochter te verbeteren.¹⁹³

4.3.2 Eigen onderzoek

Zoals in de voorgaande paragraaf is verteld heeft Willem van Oranje geestelijke goederen in beslag genomen, en heeft het geld dat hij hieruit verkreeg gespendeerd zoals hem dat goed uitkwam. In deze paragraaf gaan we op lokaal niveau kijken wat er met dit geld gebeurd is, en wat Oranjes nationale belang hiervan was.

Een belangrijke reden voor Willem van Oranje om naar het calvinistische geloof over te stappen, was dat hij dan katholieke goederen kon annoteren in Holland en Zeeland. De katholieke kerk was immers veel rijker dan de sobere calvinistische kerk. De overige, over het algemeen katholieke, gewesten werden echter onrustig bij het idee dat de katholieke kerk op een zo grote schaal geplunderd werd en begonnen vredesonderhandelingen met de prins.

Oranje beweerde in deze vredesonderhandelingen dat het calvinisme niet te stoppen was, en dat de gehele bevolking het oude geloof reeds achter zich had gelaten. Ook stuurde de prins brieven naar onder andere zijn broer Jan, waarin hij deed alsof het calvinisme overheerste in Holland en Zeeland. In werkelijkheid was het merendeel van de Hollanders en Zeeuwen echter katholiek gebleven. Oranje loog over het geloof van de Hollanders en Zeeuwen om zelf door te kunnen gaan met

¹⁸⁸ Net als u na het lezen van ons profielwerkstuk

¹⁸⁹ In beslag genomen geestelijke (katholieke) goederen

¹⁹⁰ Willem van Oranje had bijvoorbeeld de calvinisten uitgemaakt voor onbetrouwbare extremisten, en waarschuwde iedereen voor deze mensen.

¹⁹¹ Swart, Willem van Oranje, p. 44-45

¹⁹² Het is ook noemenswaardig om te vertellen dat vier van zijn andere dochters een propagandistische naam hadden, zij waren namelijk vernoemd naar streken die Willem van Oranje terug onder zijn gezag wilde krijgen: Catharina Belgica, Charlotte Flandrina, Charlotte Brabantina en Emilia Antwerpiana.

¹⁹³ Swart, Willem van Oranje, p. 148

het annoteren van de katholieke goederen. Indien namelijk de vredesonderhandelingen zouden slagen, zou ook hier een einde aan worden gemaakt, en moest de schade wellicht nog vergoed worden ook.

De prins had dus zo snel mogelijk een calvinistische bevolking nodig. De mogelijkheid tot annotatie heeft weliswaar velen aangezet om calvinist te worden, maar het was niet voldoende. Hier komen we bij de werkelijke reden van Oranje om een deel van de geannoteerde goederen te spenderen aan de stichting van een nieuwe universiteit. De oprichting van de universiteit Leiden in 1574 had namelijk het doel om het aantal protestants geschoolde kerkdienaren te vermeerderen.¹⁹⁴

Het toeval wil dat Willem van Oranje ook de voorloper van ons eigen Mummelliusgymnasium, als Latijnse school, opnieuw het leven inblies. De school was namelijk vervallen. Oranje schreef de volgende woorden aan de magistraat van Alkmaar:¹⁹⁵

*“(…) Ex[cellent]ie, der Staten, een universiteit tot Leiden, geïnseert wort zoe waer consequentelijck geraden dat tot Alckmaer die vervallen particuliere schole gerestitueert werde als een seminarium of planthove waer vuyt bequame spruyten genomen mochten werden omme inde voorsz[egde] universiteit te planten, tot opbouwinge der kerken godes (…)”*¹⁹⁶

Hier spreekt Oranje duidelijk over zijn motieven om de Latijnse school in Alkmaar geld te schenken. Hij had namelijk ‘die vervallen particuliere schole’, de school die was voortgekomen uit de school van Bartholomeus Coloniensis en Joannes Mummellius, als ‘seminarium of planthove’ nodig. Hiervandaan konden vervolgens ‘bequame spruyten’ worden opgeleid, om vervolgens in de ‘universiteit te planten’. Het doel van deze praktijken wordt ook in de voorgaande passage duidelijk, namelijk ‘tot opbouwinge der kerken godes’. Het doel was het voortbrengen van geschoolde calvinistische kerkdienaren, om zo het calvinisme in Holland en Zeeland te stimuleren.

De reden waarom Willem van Oranje heeft gekozen om de Latijnse school te Alkmaar te steunen, wordt duidelijk wanneer men bedenkt dat hij de ontzette stad Leiden een universiteit schonk, en het is daarom logisch dat hij ook Alkmaar, waar de victorie immers was begonnen, een schenking deed. Ook wordt het, om wat dichterbij de primaire bronnen te blijven, in de volgende passage duidelijk:

*“(…) want behalve dat die stad ... ende plaetse genoeg heeft om veel schooljongens bequamelick te logeren, soe is oick namelijck dat die stad propns... gelegen is om zeevisch, meervissh, boter, caes, melck ende andere victuaille voor die ... te becomen. Die supplianten verswijgen vande soete lucht tot Alckmaer, sulcx dat die peste wanneer andere steden daer mede gequelt werden, zelden tot Alckmaer opuijt oft daer inne van buijten gebracht zijnde haest cesseert ende ophout, hier bij genoeght dat die stad Alckmaer met wallen ende bollewercken nu zoe wel gefortijfeert, en dat met gods hulpe voor ‘t gewelt der vianden’¹⁹⁷ niet te vresen in wanneer die burgeren aldaar mit noottelicke pro... van victuaille ende ander ook (…)”*¹⁹⁸

In deze passage wordt duidelijk dat Alkmaar ‘plaetse genoeg heeft om veel schooljongens bequamelick te logeren’, zodat het in ieder geval mogelijk is om de school te vergroten. Bovendien acht Willem van Oranje de stad ook ‘gelegen is om zeevisch, meervissh, boter, caes, melck ende andere victuaille te becomen.’, waardoor er dus veel handel in deze stad kan plaatsvinden, maar de jongeren ook bovendien gezond kunnen leven. Ook spreekt Willem van Oranje over de ‘supplianten verswijgen vande soete lucht tot Alckmaer, sulcx dat die peste wanneer andere steden daer mede gequelt werden, zelden tot Alckmaer opuijt oft daer inne van buijten gebracht zijnde haest cesseert ende ophout.’. Er blies volgens Oranje dus een zodanige zoete wind door Alkmaar dat de pest daar niet zo vaak heerste.¹⁹⁹ Dit is ook positief omdat het geld dat in de Latijnse school gestopt zou worden dus

¹⁹⁴ Swart, Willem van Oranje, p. 45

¹⁹⁵ Deze brief is voor ons getranscribeerd door Lars Roobol. Voor de hele transcriptie zie bijlage 3

¹⁹⁶ Brief van Willem aan de magistraat van Alkmaar geschreven op 11 mei 1575, Regionaal Archief Alkmaar, 23, fol. 46v.

¹⁹⁷ Vianden: vijanden

¹⁹⁸ Victuaille is een ouderwets woord voor voedsel; Brief van Willem aan de magistraat van Alkmaar geschreven op 11 mei 1575, Regionaal Archief Alkmaar, 23, fol. 46v.

¹⁹⁹ Een ironisch weetje is dat Pomponius Ellama, een Fries en rechtsgeleerde, in deze tijd de rector van de

geen weggegooid geld zou zijn, omdat de leerlingen een kleine kans hebben om door de pest te sterven. Uiteindelijk spreekt Oranje hier ook nog, om dezelfde reden, over de veiligheid van Alkmaar, zodat de Latijnse school, en haar leerlingen dus ook veilig zijn: “hier bij genoeg dat die stad Alckmaer met wallen ende bollewercken nu zoe wel gefortijfieert, en dat met gods hulpe voor tgewelt der vianden niet te vresen in wanneer die burgeren aldaar mit noottelicke pro ... van victuaille”.

Oranje schreef vervolgens de volgende passage:

“(…) *Burgemeesteren ende regeederen der voors[zegde] stede van Alcmaer, en provisie ende tot wederroepen te moegen hebben jaerlicx vuijt die geestelicke geannoteerde goederen int quartier van Noorthollant die somme van vijff hondert ponden van XL groo[te]n t pont²⁰⁰ om[m]e die selve somme bij hemluiden jaerlicx geemploijeert te worden tot onderhout van voors[zegde] schoolmeesteren ordonnerende den rentm[eeste]r*”²⁰¹

Belangrijk in deze passage is het feit dat Oranje niet spreekt over een aantal ponden die Alkmaar krijgt, maar echt spreekt over dat deze ‘vijff hondert ponden’ voortkomen uit de ‘geestelicke geannoteerde goederen int quartier van Noorthollant’, oftewel verschillende bronnen van inkomsten van de rooms-katholieke kerk en haar instellingen, in Noord-Holland, werden geannexeerd om vervolgens door Willem van Oranje te worden geschonken aan de Latijnse school.

Op verzoek van de magistraat van Alkmaar werd vervolgens ten bate van de Latijnse school het ‘Papengilde’²⁰² geannexeerd. Deze annexatie leverde 100 pond per maand op. Hiernaast werd er nog 500 pond in beslag genomen en ten behoeve van het toekomstige Murmelliusgymnasium. Het bestuur van deze Latijnse school moest echter nog lang vechten totdat zij dit geld werkelijk ontvingen, door allerlei bureaucratische problemen hebben zij pas twintig jaar later het geld ontvangen dat Willem van Oranje hen had beloofd.

Willem van Oranje nam het dus niet nauw met de waarheid. Hij creëerde zijn eigen werkelijkheid van calvinistische meerderheden. Helaas voldeed het verzinnen van deze meerderheden niet altijd. Oranje had meer calvinisten nodig, en stichtte dus de eerste universiteit van Nederland: de Universiteit van Leiden. Als voorbereidende ‘*planthove*’ werd het Murmelliusgymnasium, met geld verkregen uit geestelijke annotaties, een tweede leven ingeblazen.

Conclusie

Willem van Oranje heeft zich schuldig gemaakt aan veel verschillende controversiële daden. De titel geeft al een aardig idee van deze daden, namelijk: overdaad, moord en diefstal.

Oranje maakte zich in zijn ‘onbekommerde’ jeugd vooral schuldig aan overdaad. Later zou hij daar erg veel spijt van krijgen, en hij zou op twijfelachtige wijze aan zijn geld moeten komen. Oranje heeft later in zijn leven tegen zijn moeder verteld, namelijk vlak nadat hij enkele grote nederlagen had geleden, dat hij zich druk maakte dat God hem niet langer goed gezind was. Dit was volgens hem hoogstwaarschijnlijk door de overdaad in zijn jeugd.²⁰³ In ieder geval was Oranjes portemonnee hem na deze jeugd nooit goedgezind.

De Zwijger maakte zich ook schuldig aan moord en het gevangennemen van politieke tegenstanders. Zijn bijnaam dankt Willem wellicht aan het zwijgende toestemmen bij zaken als moord. Vaak zou hij op verholde wijze opdracht of toestemming geven voor het gevangennemen of doden van

Latijnse school was. Deze man nam echter vrijwillig ontslag en verliet Alkmaar zo snel mogelijk omdat hij de Alkmaarse lucht niet kon verdragen.: Alewijn Visser, Gedenboek Murmelliusgymnasium 1381-1954, (1954), p. 44

²⁰⁰ Een pond was zes gulden. Vijfhonderd pond is drieduizend gouden guldens. Als u geïnteresseerd bent in hoeveel bepaalde gedragen vandaag de dag in euro's waard zouden zijn kunt u kijken op het Internationaal Instituut van Sociale Geschiedenis. URL: <http://www.iisg.nl/hpw/calculate.php>

²⁰¹ Brief van Willem aan de magistraat van Alkmaar geschreven op 11 mei 1575, Regionaal Archief Alkmaar, 23, fol. 46v.

²⁰² Een half geestelijke en half wereldlijke instelling

²⁰³ Film, Willem van Oranje, regisseur: Jan Teunissen, Nederlands eerste geluidsfilm, (1934)

zijn politieke tegenstanders. Soms echter zou de Zwijger zijn stilte doorbreken en onbeschaamd mensen aanzet geven tot deze zaken.

De prins bevond zich vaak, door de in paragraaf één genoemde oorzaken, in een berooide toestand. Hieruit wist hij zich te redden door geestelijke (katholieke) goederen in beslag te nemen. Hierbij *roofde* hij niet alleen geld van de katholieken, maar gebruikte het ook nog eens voor doeleinden die het calvinisme ten goede kwamen.

Kortom: dat de Opstand een succes is geworden is grotendeels te danken aan het opportunistische beleid van Willem van Oranje. Hij schuwde het niet om zelfs de grofste middelen te gebruiken als hij daarmee het door hem gewenste doel kon bereiken.²⁰⁴

²⁰⁴ Mörke, Willem van Oranje, p. 107

DEEL DRIE

Inleiding deel drie

In deel twee hebben we de controversiële daden van Willem van Oranje onderzocht. In deel drie zullen we alle daden van Oranje in breder perspectief zetten. We zullen ons ten eerste afvragen of de Vader des Vaderlands wel echt een vader was voor alle Vaderlanders.

Oorspronkelijk komt de vraagstelling ‘*Vader des Vaderlands, maar vader van alle Vaderlanders?*’ van de historicus Leo Adriaenssen.²⁰⁵ Omdat hij hier echter vervolgens geen antwoord op heeft gegeven, zullen wij dat trachten te doen in hoofdstuk V. In hoofdstuk VI zullen wij vervolgens het hedendaagse beeld van hoofdstuk I vergelijken met het wetenschappelijke beeld dat naar voren is gekomen in de voorgaande hoofdstukken van deel drie.

²⁰⁵ Leo Adriaenssen heeft deze vraag eens in een interview laten vallen

HOOFDSTUK V: VADER DES VADERLANDS, MAAR VADER VAN ALLE VADERLANDERS?

Inleiding

Vader des Vaderlands, maar vader van alle Vaderlanders? Deze vraag is naast de titel van dit hoofdstuk tevens de ondertitel van deze scriptie. We kunnen er weliswaar niet onderuit komen dat Willem van Oranje werkelijk de titel van Vader des Vaderlands heeft gekregen, maar we kunnen ons wel afvragen in hoeverre deze titel recht doet aan zijn prestaties, en bestond er in de Nederlanden sowieso wel iets als eenheid (paragraaf 1)? Bestond er wel ‘*één Vaderland*’ of ‘*de Vaderlander*’ (paragraaf 2)? En voor wie was Willem van Oranje bovendien een Vader des Vaderlands? Hadden alle Vaderlanders Willem van Oranje werkelijk lief als een vader, of was het slechts een selecte groep die de prins op een dergelijke manier zag (paragraaf 3)? Deze vragen zullen in dit hoofdstuk centraal staan.²⁰⁶

5.1 Centralisatie versus decentralisatie

Keizer Karel V en zijn zoon koning Filips II, beiden landheren van de Nederlanden, wilden de Nederlanden centraliseren en bureaucratiseren. De Nederlanden waren in de 16^e eeuw namelijk nog verre van een eenheid. Het waren zeventien aparte gewesten, met ieder een eigen bestuur.

In het nieuwe beleid van de Spaans-Habsburgse monarchen zou de adel een steeds kleinere rol spelen, terwijl ambtenaren een grotere rol kregen. Dat zowel Karel V als Filips II naar centralisatie en bureaucratisering streefden, en die wilden bereiken door het gebruik van ambtenaren, lag erg voor de hand. Ambtenaren waren namelijk in loondienst en daardoor afhankelijk en zonder al te veel moeite te vervangen, terwijl de adellijke titels erfelijk waren, en de edellieden niet afhankelijk van de landheer. Ook streefden keizer Karel V en later Filips II unificatie na, de gewesten moesten centraal bestuurd worden, en overal zouden voortaan dezelfde wetten gaan gelden. Met het streven naar centralisatie en bureaucratisering, waaruit ook de unificatie voortkwam, beoogde de Spaans-Habsburgse monarchen meer invloed te krijgen, ten koste van de adel, de lokale machthebbers. Het effect bleek echter averechts te zijn.²⁰⁷

Uit angst voor machtsverlies begonnen zowel de Nederlandse edellieden als de steden en gewesten in de Nederlanden onrustig te worden. Door het centraliserende en bureaucratiserende streven van Filips II zouden namelijk de edellieden gepasseerd worden door de Spaanse ambtenaren, en de steden en gewesten zouden veel van hun oude vrijheden en privileges moeten inleveren. Dit is uiteindelijk, naast enkele parallel lopende zaken die voor onrust zorgden²⁰⁸, de belangrijkste oorzaak van de Opstand geweest.²⁰⁹

De Opstand, onder leiding van Willem van Oranje, was voor velen een strijd om de oude macht en privileges te behouden, de opstand was voor hen een strijd tegen het centralisatiebeleid van koning Filips II. Oranje verzekerde dat hij een einde zou maken aan het haast dictatoriale bestuur van Alva, Oranje verzekerde de gewesten, steden en inwoners van de Nederlanden dat zij wederom in vrijheid konden leven, indien zij hem zouden steunen.²¹⁰

Wat is echter vrijheid?²¹¹ Destijds kon Oranje nog gemakkelijk spreken in zulke termen, maar toen de noordelijke Nederlanden zich hadden losgerukt van het Spaanse rijk, en het gevaar dreigde, bleek het echter veel moeilijker te zijn deze vrijheid te verwezenlijken. Voor de steden en gewesten

²⁰⁶ In de uitgave van het Historisch Nieuwsblad van oktober wordt Filips de Goede in plaats van Willem van Oranje als Vader des Vaderlands beschouwd. Hij is namelijk met het centralisatieproces in de Nederlanden begonnen. Zie bijlage 5

²⁰⁷ Elisabeth Marieke Geevers, *Gevallen vazallen: de integratie van Oranje, Egmont en Horn in de Spaans-Habsburgse monarchie*, 2008, p. 22-30 (Hierna aldus geciteerd: Geevers, *Gevallen vazallen*)

²⁰⁸ Enkele parallel lopende zaken zijn geloofsonenigheden, mislukte oogsten, hoge belastingen, etc.

²⁰⁹ Swart, Willem van Oranje, p. 64-66

²¹⁰ Ibid., p. 64-65

²¹¹ Jos Palm, Boekrecensie: Blockmans: Metropolen aan de Noordzee, Trouw, 15.10.10. Zie bijlage 6

was de vrijheid het tegengestelde van centralisatie, namelijk decentralisatie of particularisme. Zij wilden de oude vrijheden en privileges die zij eens hadden in ere herstellen, en voor de adel betekende de beoogde vrijheid het behouden van hun macht. Uiteindelijk zouden zowel de steden en gewesten als de adel deze vrijheden echter niet krijgen.²¹²

Tijdens het begin van de opstand kon Oranje gemakkelijk het beleid van de Spaans-Habsburgse monarchen afwijzen: want het was voor hem gemakkelijk om iets af te kraken, omdat hij in de oppositie zat. Het werd voor hem daarna echter veel moeilijker om zelf een nieuw beleid op te zetten toen hij uiteindelijk daadwerkelijk aan de macht was gekomen. Al snel werd het de prins duidelijk dat het particularisme, het streven van de verschillende steden en gewesten om onafhankelijk van de andere steden en gewesten te zijn, ook een hindernis was die hij moest overwinnen. Oranje werd al snel een tegenstander van stedelijke privileges, omdat deze voor tweedracht in de Nederlanden zouden zorgen. Bovendien zou een gedecentraliseerde staat niet krachtadig genoeg zijn in de oorlogsvoering.²¹³

Oranje heeft de door hem gedane beloftes van vrijheid nooit kunnen verwezenlijken. De adel werd namelijk veelal overvleugeld door de bourgeoisie: rijke koopmannen en regenten, die hun macht uitoefenden door middel van de Staten-Generaal, zodat de adel al snel steeds meer macht verloor. De steden en gewesten werden echter in 1572 door Oranje in zijn manifesten opnieuw verzekerd dat alle oude privileges in ere zouden worden hersteld, en dat de steden en gewesten zelfs nieuwe privileges zouden krijgen. In het geheim had hij echter instructies gegeven dat men niet zoveel rekening hoefde te houden met de privileges als zij niet van nationaal belang waren. Niet veel later werd de prins door velen verweten dat hij de door hem gedane beloftes niet was nagekomen.²¹⁴

Het werd iedereen al snel duidelijk dat Oranje het centralisatiebeleid van de voormalige Spaanse landsheren zou doorzetten. Oranje had zijn beloftes gebroken, en in de staat, die was voortgekomen uit een strijd om de oude privileges en vrijheden te bewaren, werden de privileges en vrijheden nog meer geschonden dan voorheen. Hij rechtvaardigde dit door te zeggen dat de vrijheden slechts tijdelijk in oorlogsomstandigheden geschonden²¹⁵ zouden worden. Later, wanneer het vrede was, zouden deze vrijheden weer in ere worden hersteld.²¹⁶ Weinigen accepteerden deze uitleg, zoals Cornelis Claes, de burgemeester van Zierikzee, in 1574, die in zijn dagboek noteerde: *‘In naam van de vrijheid dreigt de vrijheid ten onder te gaan.’*²¹⁷

Ironisch genoeg deed Oranje in 1576 de volgende propagandistische uitspraak: *‘Vorsten zijn van nature wraakgierig en komen veelal de door hen gesloten overeenkomsten niet na’*.²¹⁸

5.2 Dé Vaderlander?

Zoals in de vorige paragraaf besproken streefde de bevolking niet, zoals Willem van Oranje, naar eenheid, maar naar zelfstandigheid. De bestuurders van de gewesten kwamen ook slechts op voor de belangen van hun eigen gewest. Er was dus eigenlijk ook geen sprake van één bevolking, maar van zeventien volkeren; de Brabanders, Hollanders, Friezen, Zeeuwen, et cetera. Vele volkeren konden onderling ook niet met elkaar overweg en wantrouwden elkaar. Ook hadden er reeds oorlogen in de Nederlanden gewoed, bijvoorbeeld de vele oorlogen tussen de aartsvijanden Gelre en Brabant. Bovendien hadden alle gewesten ook vooroordelen over elkaar, zoals duidelijk blijkt in het toneelstuk van Bredero: *de Spaanschen Brabander* (1618). Hierin komt klaarblijkelijk naar voren dat de Brabanders zich overduidelijk beter, gemanierder, en adelijker voelden dan de botte Hollanders, met

²¹² Swart, Willem van Oranje, p. 65

²¹³ Swart, Willem van Oranje, p. 67

²¹⁴ Ibid., 65

²¹⁵ Oranje gebruikte hoogstwaarschijnlijk niet het woord schenden, maar een ietwat positievere verwoording. De precieze woorden van de prins zijn echter niet meer bekend.

²¹⁶ Swart, Willem van Oranje, p. 66

²¹⁷ Cornelis Claes, Verhaal van het beleg voor Zierikzee, p. 113

²¹⁸ Swart, Willem van Oranje, p. 119

hun platte taal, terwijl de Hollanders de Brabanders als een stelletje oplichters zagen, en zichzelf veel eerlijker en trouwer vonden.²¹⁹

Er was geen draagvlak voor de eenheid die Oranje van de volkeren die de Nederlanden bewoonden verlangde, er was geen sprake van *één vaderland* of van *de Vaderlander*.

Naast het gebrek aan eenheid waren er nog meer oorzaken voor het feit dat er niet één vaderland bestond. Eén daarvan is de geloofsstrijd die in de Nederlanden woedde: Holland en Zeeland werden merendeels calvinistisch terwijl de andere gewesten katholiek bleven. Dit was voor de eenheid van de Nederlanden een groot obstakel. Er was een duidelijke en harde grens tussen het gebied waar het calvinisme overheerste en het katholicisme niet werd toegestaan, het gebied waar de katholieken het geloofsmonopolie in handen hadden, en de calvinisten werden vervolgd.

Een andere hindernis voor de eenheid was dat de opstand niet door *'het volk'* werd gedragen. Het merendeel van de bevolking verlangde niet naar de Opstand, zij hadden er bovendien ook geen belang bij. Maar een klein deel van de bevolking had belang van de Opstand. Het waren vooral rijke burgers die er belang bij hadden en achter de Opstand stonden. De lagere klassen hadden bovendien geen stem en hadden geen enkele invloed: zij waren monddood,²²⁰ het *“overstemd geluid”*.²²¹

De geografische positie van de gewesten speelde ook een rol. Holland en grote delen van Zeeland zaten namelijk veilig achter het frontgebied. Dit lag grotendeels in het grondgebied van het gewest Brabant. Dit gebied, overigens merendeels katholiek, werd verscheurd door de oorlog. Er was een duidelijke splitsing tussen het welvarende, veilige gebied, de zogenoemde *Hollandse Tuin*, en het onderdrukte en het constant geterroriseerde frontgebied waar men moest bloeden. De voornamelijk katholieke inwoners van dit gebied werden dwangmatig het slachtoffer voor een ideologie die niet van hun was.

Omdat de Nederlanden geen eenheid waren kan men niet spreken over *één vaderland*. Omdat men niet kan spreken over één vaderland en er tussen verschillende groepen veel verschillende verschillen waren, kan men bovendien ook niet spreken over *de Vaderlander*.

5.3 Ongelijke behandelingen van de Vaderlanders

De Nederlanden waren opgesplitst in veel gebieden, en in deze gebieden had men veel verschillende groepen mensen. In deze paragraaf gaan we antwoord proberen te geven op de vraag voor wie en welke groepen Willem van Oranje werkelijk een Vader des Vaderlands was, maar bovendien, voor wie hij dit niet was.

Als wij vandaag de dag denken aan het Nederlandse vaderland, dan denken we vooral aan de provincies die nu ook daadwerkelijk bij Nederland behoren. We moeten echter niet vergeten dat Oranje altijd de eenheid van alle zeventien Nederlanden heeft nagestreefd, dus ook van de gewesten die bij Spanje zijn gebleven.

Brabant: dit was het gewest waar Oranje, na 1544, opgroeide, waar hij zijn bezittingen had, en het grootste gedeelte van zijn leven woonde. Het noorden van Brabant hoort zelfs vandaag de dag nog tot het vaderland, en men kan in principe nog steeds stellen dat dit, voornamelijk katholieke gebied, net als Limburg, ietwat buiten de boot valt. In de tijd van Oranje viel dit gebied ook al buiten zijn (geuzen)schip. Hoewel de prins een grote voorliefde had voor dit gebied, koos het katholieke Brabant voor de Spanjaarden. *Vader* Willem had vervolgens alles op alles gezet om Brabant te straffen, en heeft het noorden van Brabant hardhandig onderdrukt (hoofdstuk III). Deze gebieden werden ingelijfd bij de Republiek, het vaderland, zonder dat zij dit verlangden. Ook hierom kan men stellen dat er geen eenheid in de Nederlanden kon bestaan, een groot gedeelte van het vaderland werd namelijk onderdrukt, en gedwongen om bij het vaderland te horen.

²¹⁹ G.A. Bredero, Spaanschen Brabander, passim.

²²⁰ Adriaenssen, Staatsvormend geweld, p. 87-90

²²¹ F.W.N. Hugenholtz, Het overstemd geluid. Oratie Utrecht. Haarlem, 1959.

Oranje heeft de Brabanders op een hele andere manier behandeld dan zijn andere onderdanen. Zij werden onderdrukt en werden het slachtoffer van veel geweld. Ook andere Vaderlanders zijn op een controversiële manier behandeld door Oranje. Toen hij bijvoorbeeld eenmaal calvinistisch geworden was, besloot hij de goederen van de katholieke kerk in beslag te nemen. Naar de arme mensen werd bij voorbaat niet geluisterd, zij hadden geen stem. Oranje luisterde echter ook niet naar de rijke mensen indien zij niet zijn mening deelden. Vooral in het begin van de Opstand behandelde Oranje leden van de Staten-Generaal hardhandig, als zij niet dezelfde mening als de prins hadden.²²²

Conclusie

De Nederlanden vormden in de 16^e eeuw geen eenheid maar zeventien aparte gewesten met zeventien aparte volkeren. In de Nederlanden waren er mensen die baat hadden bij de Opstand en mensen die geen baat hadden bij de opstand. Er waren rijkere en armeren, er waren hogere klassen, die alle invloed hadden, en lagere klassen die monddood waren. Er waren katholieken en calvinisten, men had het veilige grondgebied binnen de Hollandse Tuin en het onderdrukte en onveilige gebied daarbuiten.

Oranje werd en wordt in Brabant en Limburg niet als de Vader des Vaderlands gezien.²²³ Deze gebieden werden door *vader* Willem gestraft en onderdrukt omdat zij hadden gekozen voor de Spanjaarden. De inwoners van deze gebieden zijn vermoord, geplunderd en verkracht. Alleen al hierom zou men kunnen stellen dat het onmogelijk was dat Willem van Oranje van alle Vaderlanders de Vader des Vaderlands was. De prins was namelijk verre van een vader voor deze gewesten.

Aan de basis van deze ongelijke behandeling lagen echter de fundamentele ongelijkheid. Oranje moest kiezen tussen bepaalde groepen, hij heeft bijvoorbeeld moeten kiezen of hij ofwel katholiek, ofwel calvinist werd. Als hij niet voor het calvinisme had gekozen, had de geschiedenis op een heel verschillende wijze kunnen verlopen.²²⁴ Het blijft echter een feit dat Oranje moest kiezen. Niet alleen op het gebied van de godsdienst, maar op vele andere gebieden.

Hierdoor werd het voor Oranje onmogelijk om alle inwoners van de Nederlanden achter zich te krijgen, omdat de inwoners zo divers, zo verschillend van elkaar waren, dat hij niet voor iedereen kon kiezen, en velen moest buitensluiten. Willem van Oranje heeft uiteindelijk voor de meest strijd bare en de meest weerbare groep gekozen, ook al was deze de kleinste. Hierdoor heeft de prins kunnen standhouden, hierdoor heeft hij als een vader daadwerkelijk een nieuw land voortgebracht, hierdoor kunnen wij vandaag de dag spreken dat Willem van Oranje onze Vader des Vaderlands is, omdat het land waarin wij nu leven hoogstwaarschijnlijk zonder hem niet had bestaan.²²⁵

Toch was Oranje in zijn tijd niet de Vader van alle Vaderlanders, en niet de Vader des Vaderlands in de enge zin. Omdat hij voor een bepaalde specifieke groep heeft gekozen, sloot hij andere buiten. Voor een bepaalde groep was Oranje als een vader, en kan Oranje als de Vader des Vaderlands worden gezien. Voor de groep die Oranje echter uitsloot en onderdrukte, en waarvan Willem vele heeft getraumatiseerd, was hij verre weg een Vader des Vaderlands. Voor deze groep was Willem eerder een boze stiefmoeder.

Oranje heeft werkelijk, als een vader, geprobeerd alle gewesten, alle kinderen, bijeen te houden. De kinderen waren, net als de vader, echter niet perfect. Het geheel botste door de grote diversiteit met elkaar en kon onmogelijk gezamenlijk één gezin vormen. Oranje heeft voor enkele van zijn kinderen moeten kiezen, en voor deze kinderen, hiermee bedoelen we vooral Holland en Zeeland, kan hij gezien worden als een ware vader. De andere kinderen, de zuidelijke Nederlanden, werden opgeofferd, onderdrukt en misbruikt. Deze kinderen, deze Vaderlanders, heeft Willem van Oranje bewust laten lijden, om zijn overige kinderen te redden.

²²² We kunnen ons natuurlijk wel afvragen in hoeverre hij een keus had, indien hij succes wilde boeken. De leden van de Staten-Generaal, voornamelijk rijke koopmannen, wilden namelijk het liefst zo weinig mogelijk doen, en zo min mogelijk geld uitgeven.

²²³ Adriaenssen, Staatsvormend geweld, p. 87-90

²²⁴ Maar dat is 'what if' geschiedschrijving

²²⁵ Idem.

HOOFDSTUK VI: REALISTISCHE BENADERING VAN HET (ONTSTAAN VAN HET) HEDENDAAGSE BEELD

Inleiding

Uit hoofdstuk I is gebleken dat het hedendaagse beeld van Willem van Oranje erg positief is, althans bij onze geënquêteerde groep. In het algemeen denkt namelijk 78,50 procent van onze geënquêteerden positief over Oranje. Het grootste gedeelte ziet hem toch als een Vader des Vaderlands, als de leider van de opstand, stichter van de Republiek en als voorvechter van de moderne idealen van godsdienstvrijheid en tolerantie. Ook is ons volkslied ‘*Het Wilhelmus*’, en heel Nederland kleurt bij de minste en geringste feestviering oranje. Ook zitten zijn nazaten²²⁶ op de Nederlandse troon, en zelfs de troonrede van 2010 bestond uit een acrostichon, de eerste letters van elk gedeelte vormden namelijk *Willem van Nassov*. Hiermee werd verwezen naar de eenheid die de huidige koningin en de voormalige minister president zo nastreefden. Zij hadden al meerdere malen benadrukt dat er iets moet worden gedaan aan alle onenigheden, die veelal om geloof gaan. Op deze kritieke momenten wordt er nog steeds gewezen naar Willem van Oranje: de strijder voor de godsdienstvrijheid en tolerantie. Is Willem van Oranje echter werkelijk zo een held? Ons onderzoek wijst uit dat de feiten op zijn minst genuanceerder liggen.

In dit hoofdstuk gaan we kijken hoe het hedendaagse beeld is ontstaan (paragraaf 1) en dit hedendaagse beeld met het wetenschappelijke beeld vergelijken (paragraaf 2). Vervolgens gaan we in de conclusie kijken hoe realistisch het hedendaagse beeld is.

6.1 Het hedendaagse beeld en hoe deze is ontstaan

6.1.1 Het beeld van Oranje in de tijd van de Republiek

Willem van Oranje wordt vandaag de dag vaak gezien als Vader des Vaderlands en stichter van de republiek. Dit beeld dat wij hebben heeft zich door de eeuwen heen ontwikkeld. Al in de tijd van de Republiek, zelfs al tijdens het leven van Willem van Oranje is deze ‘*legendevorming*’ begonnen. Willem van Oranje heeft om zijn opstand tegen de Spaanse overheersing te legitimeren een propagandabeleid gevoerd met als kernboodschap dat hij de rol van Vader van het Vaderland beter zou kunnen vervullen dan Filips II. De officiële titel van *Pater Patriae*²²⁷ was het begin van de vorming van het geïdealiseerde beeld van Willem van Oranje.

Een voorbeeld van deze mythetvorming in de tijd van Willem van Oranje zelf is het feit dat Filips van Marnix²²⁸ de belangrijke positie van gouverneur-generaal voor Oranje opeiste in de Staten-Generaal, waarbij Marnix dit als volgt beargumenteerde: “*Willem is een grote krijgsheld en een wijze staatsman. Hij heeft Holland met succes tegen de overmachtige vijand verdedigd. Hij heeft het ongelooflijke gepresteerd en heeft zich meer roem in de wereld verworven dan Julius Caesar. Elke vrees dat de katholieken iets van hem te voorduren zouden hebben, is bovendien geheel ongegrond.*” Onder enkele voorwaarden heeft Willem van Oranje deze positie ook toegewezen gekregen.²²⁹

Zijn laatste woorden, “*Mijn God, mijn God, heb medelijden met mij en Uw arme volk*”, hebben mede voor het geïdealiseerde beeld na zijn dood gezorgd. Bronnen vermeldde dat Willem van Oranje tijdens een aanslag te Antwerpen, één van de acht bekende aanslagen die op zijn leven zijn gepleegd, deze woorden reeds had voorbereid. Daarom is men er zeker van dat Willem deze woorden ook bij de laatste aanslag op zijn leven heeft gezegd. Dat Oranje ze al had ingestudeerd, bewijst maar weer hoe

²²⁶ Al dan niet in directe lijn

²²⁷ Vader des Vaderlands

²²⁸ Een diplomaat en belangrijke medestander van Willem van Oranje

²²⁹ Swart, Willem van Oranje, p. 129

propagandistisch ingesteld hij was, en hoe de prins zowel bewust als gewillig meewerkte aan de mythevorming rond zijn eigen figuur.²³⁰

Na zijn dood schonken de Nederlandse standen Willem van Oranje gezamenlijk een pronkbegravenis. Hier maakten zij duidelijk dat Willem van Oranje een symbool voor eenheid zou worden. Ze wilden er voor zorgen dat het patriarchale beeld van Oranje in het collectieve geheugen zou blijven hangen, opdat de Nederlandse eenheid zou voortbestaan, en de nazaten van Willem van Oranje meer legitimiteit hadden voor hun stadhouderschap.

Het in 1623 voltooide praalgraf van Willem van Oranje in de Nieuwe Kerk te Delft zou het Nederlandse volk blijven herinneren aan de prins. Hierop zijn vier beelden van vrouwenfiguren te zien. Deze staan niet voor zijn vier vrouwen, maar zijn personificaties van de waarden van Willem zelf, of althans zoals die worden herinnerd. Deze waarden zijn *libertas*, *justitia*, *religio* en *fortitudo*.²³¹

6.1.2 Het beeld van Oranje na de tijd van de Republiek

De Republiek was in de Gouden Eeuw een grote mogendheid met veel invloed in de wereld. Het land dat na de Gouden Eeuw uit de Republiek was voortgekomen was echter een stuk minder welvarend, en de Nederlanden raakten in een identiteitscrisis. Wat was er immers over van de grote invloed en welvaart? Nederland moest de rol van een eersterangs wereldmogendheid inruilen voor een van de 2^e of 3^e categorie. Nadat bovendien ook het fuseren met de Zuidelijke Nederlanden op een mislukking was uitgelopen (1830) kwam Nederland moeilijk deze identiteitscrisis te boven.²³²

De staten van Europa hadden alle een bepaald verleden, hadden alle bepaalde helden waarmee ze zichzelf identificeerden. De Nederlanders echter, konden alleen nog nostalgisch terugverlangen naar het grote verleden dat zij eens hadden. Bij de Nederlanders wekte dit weemoed op, want ze wisten dat deze tijd nooit meer terug zou komen. Het hoogtij van de Republiek was een voorgoed vervlogen tijd.²³³

Na de mislukte fusie met de Zuidelijke Nederlanden waren de Noordelijke Nederlanden opnieuw aangewezen op dezelfde gewesten en grenzen als in de tijd van de Republiek, waardoor het nationale besef groeide. Voorheen was het moeilijk om een nationaal besef te krijgen, met een nationaal verleden, omdat de zuidelijke Nederlanden een totaal verschillende kijk hadden op de Opstand. Nu konden de noordelijke gewesten hun eigen verleden, namelijk de opstand tegen de Spanjaarden, glorificeren.²³⁴

“*Nederland is*”, aldus Rudy Kousbroek, “*het enige land waar ooit serieus is voorgesteld om het hele geschiedenisonderwijs maar af te schaffen*”.²³⁵ Voor 1850 had men namelijk geen interesse in de geschiedenis, de Nederlanders liepen weg van het spel waarin ze steeds verloren. Zij wilden niets te maken hebben met iets dat steeds weer datgene zou benadrukken dat zij niet meer hadden. Na 1850 kreeg Nederland echter steeds meer een eigen identiteit, voorstanders van koning Willem III, afstammeling van Willem van Oranje,²³⁶ hebben aanzet gegeven tot het idealiseren van de stadhouder Willem van Oranje. De geschiedenis van de Republiek werd steeds meer gekoppeld aan de geschiedenis van Oranje. Dit Orangisme zorgde voor een opleving van de Nederlandse geschiedschrijving.²³⁷

Nederland had, net als Oranje veel tegenspoed gekend, en Nederland verlangde ernaar om net als de prins deze rampspoed te overwinnen, zoals Willem uiteindelijk de Spanjaarden wist te

²³⁰ Mörke, Willem van Oranje, p. 263; We kunnen onze ‘*Vader des Vaderlands*’ dus wellicht ook zien als de ‘*Vader van de self-marketing*’

²³¹ Vrijheid, gerechtigheid, godsdienst en kracht

²³² Blaas, geschiedenis en nostalgie, p. 13

²³³ Ibid., p. 13-14

²³⁴ Ibid., p. 19

²³⁵ Rudy Kousbroek, 1898, Is het zoo geschied?, p. 26; in Restjes Anathema’s 9, Amsterdam, (2010), p. 139

²³⁶ Al dan niet in directe lijn

²³⁷ Blaas, geschiedenis en nostalgie, p. 19-20

overwinnen. Oranje werd gezien en gebruikt als symbool voor de wederopstanding van Nederland. De geschiedschrijving die hieruit volgde was duidelijk overdreven en heroïsch van aard. Hierin werd bovendien Oranje steeds meer het symbool van de Nationale eenheid.

Het ‘nieuwe’ verleden gaf Nederland het gevoel van nationale eigenwaarde; de geschiedbeoefening en het idealiseren van Oranje was in de 19^e eeuw erg zinvol omdat Nederland hierdoor een eenheid werd en in plaats van weemoed en nostalgie het grote verleden een mooi plaatsje kon geven.²³⁸

6.2 Hedendaags beeld vergeleken met het wetenschappelijke beeld

6.2.1 Het wetenschappelijke beeld

Wij zijn ons bewust van het feit dat er niet iets bestaat als hét definitieve wetenschappelijke beeld, want elk beeld is veranderlijk en wordt beïnvloed door de omstandigheden, door het paradigma van de persoon, of de groep die dat beeld heeft en door de tijd. Onder het wetenschappelijke beeld verstaan wij het beeld van Willem van Oranje dat wordt afgeleid uit de feiten. Nooit kan men echter, dus wij ook niet, geheel objectief, met zekerheid stellen dat een bepaald beeld werkelijk feitelijk is. Schopenhauer heeft dit eens op de volgende wijze verwoord: *‘Ruimte en tijd zijn alleen maar vormen van onze manier van beschouwen. De werkelijkheid is onze subjectieve constructie’*.²³⁹

Ook de historische werkelijkheid blijft een interpretatie, honderd, of zelfs tien jaar geleden dacht men over sommige dingen op een heel andere manier, en telkens denkt men dat hun beeld juist en objectief is. We kunnen dus niet stellen dat er één objectief wetenschappelijk beeld is, omdat men over enkele jaren weer op een geheel andere wijze naar dezelfde dingen zal kijken.

6.2.2 Hedendaags beeld vergeleken met het wetenschappelijke beeld

Het allereerste verschil tussen het hedendaagse beeld en het wetenschappelijke beeld betreft de godsdienstvrijheid en tolerantie die Willem van Oranje nagestreefd zou hebben. In het hedendaagse beeld wordt Oranje namelijk veelal geassocieerd met tolerantie, Oranje zou erg tolerant zijn geweest, en wordt daarom ook als een man gezien die voor zijn tijd een te moderne opvatting van geloof predikte. Ook wordt hij gezien als een geloofs/godsdienstheld. Dit verschilt niet uitzonderlijk veel van de feiten, want Willem van Oranje had wel degelijk het idee van godsdienstvrijheid, maar hij had hier hele andere redenen voor, en hier een heel ander doel mee, dan men vandaag de dag vaak denkt. Willem van Oranje gebruikte namelijk het principe van godsdiensttolerantie om zo zijn gebruik van geloofswisselingen te rechtvaardigen. (Hoofdstuk II, paragraaf 3.1) Willem van Oranje was niet een idealist, maar een sluwe politicus: dat hij zijn ideeën van tolerantie in de praktijk bracht had meer te maken met zijn verlangen naar behoud van macht dan met het verbeteren van de wereld.

Zijn huwelijkspolitiek omtrent Anna van Saksen was het hoogtepunt van zijn huichelarij inzake godsdienst en geloofswisselingen, waarbij hij in een dubbelspel gebruik maakte van het lutheranisme van de Duitse Rijkvorsten en het katholicisme van de Habsburgers (zie hoofdstuk II, paragraaf 2.1).

Verder had zijn zowel onbekommerde als overdadige jeugd hem in een berooide situatie gebracht. Willem van Oranje verkocht al zijn principes voor geld: de ring die aan zijn vinger zat (trouwen) of het geloof dat hij beleed. Waarbij hij er niet voor terugdeinsde om katholieke kerken, de kerken van zijn ‘vorige’ geloof nota bene, te plunderen. Willem van Oranje was een man met waardeloos organisatorisch talent die desondanks altijd overal de touwtjes in handen wilde hebben, hetgeen leidde tot veel onnodig leed.

Wij eren Willem van Oranje om iets dat hij ons ‘gegeven’ heeft: zijn politiek heeft geleid tot het Nederland zoals we het kennen, met godsdienstvrijheid. Maar deze godsdienstkwesies op zichzelf interesseerden Oranje niet. Willem vond alles prima: katholiek, calvinistisch, luthers, als hij er maar de

²³⁸ Blaas, geschiedenis en nostalgie, p. 28

²³⁹ Atte Jongstra, Boekrecensie: Blockmans: Metropolen aan de Noordzee, NRC Handelsblad, 15.10.10.

baas over kon spelen. En in de Nederlanden kwam het zo uit, dat godsdienstvrijheid een vereiste was om tot een sterk centraal gezag te komen.

Conclusie

Willem van Oranje, en veel van zijn tijdsgenoten, hebben er van alles aan gedaan om het beeld van Oranje zo positief mogelijk te maken. Dit begon toen Willem de titel Vader des Vaderlands, al tijdens zijn leven, kreeg. En direct vanaf het moment dat Oranje zijn beroemde laatste woorden sprak ‘*begon de postume vorming van het publieke beeld*’²⁴⁰

Onderdeel van deze postume vorming was het graf van Willem van Oranje met daarop de vrouwenbeelden met personificaties van de waarden van Willem zelf, of althans zoals die worden herinnerd, en teksten die hem voorstellen als een man die het belang van de Nederlanden ver boven zijn eigenbelang stelde.

Van het feit dat Willem van Oranje lang niet de held was die ze wensten dat hij was, wilden de inwoners van de Republiek, aangevoerd door de stadhouders, niets weten en in de Republiek gold Willem van Oranje als dé onomstreden vader des vaderlands.

Later, in de 19e eeuw, bleek de baan van de geschiedschrijver echter niet meer te zijn dan die van een romanschrijver. De geschiedenis waarop ons hedendaagse beeld is berust, de geschiedenis die rond het einde van de 19e en het begin van de 20e eeuw is geschreven, berust niet op feiten, maar op wat men wilde geloven.

Door de eeuwen heen is Willem van Oranje geïdealiseerd. Steeds werd het beeld van de prins meer vervormd, en uiteindelijk is ons hedendaagse beeld hieruit voortgevloeid. Door de eeuwen heen heeft er steeds een soort van legendevorming omtrent de persoon van Oranje plaatsgevonden,²⁴¹ en het hedendaagse beeld, de hedendaagse geschiedenis van Willem van Oranje doet werkelijk voor ons aan als een Griekse mythe, een mythe met in de hoofdrol Willem van Oranje als *ήρωας*²⁴².

²⁴⁰ Blaas, geschiedenis en nostalgie, p. 28

²⁴¹ Ibid., p. 27-28

²⁴² Grieks voor: *held*

EINDCONCLUSIE

Hoe vuil waren de handen van Willem van Oranje? Na onder andere het onderzoeken van het hedendaagse beeld, het op een rij zetten van vele controversiële aspecten en daden van de prins, en het bestuderen van hoe dit beeld is ontstaan, rest ons nog de beoordeling van *onze Vader des Vaderlands*, en daarmee het beantwoorden van de volgende vraag: *hoe vuil waren de handen van Willem van Oranje?*

Dit werkstuk is niet bedoeld als een betoog, we hebben getracht beide kanten van het verhaal te vertellen. In eerste instantie hebben we ook geprobeerd ons werkstuk in twee delen te splitsen, allereerst de *aanklacht* en daarna een *relativering*. Toen het werkstuk echter vorderde kwamen we erachter dat het een oneerlijke verdeling zou worden, het gedeelte van de aanklacht werd namelijk veel langer en argumentatief sterker dan de relativering. Uiteindelijk hebben we er dus voor gekozen om ons werkstuk te schrijven in de huidige vorm, en hebben we alles gerangschikt naar onderwerp, om vervolgens per onderwerp alle kanten van het verhaal te vertellen.

Het was ook moeilijk om een werkelijk geheel dekkend oordeel te vellen over de daden van Willem van Oranje. De geschiedschrijving over deze man is namelijk haast een bodemloze put, oneindig. Daarom hebben we ons vooral gericht op bepaalde controversiële daden en in hoeverre het hedendaagse beeld van Oranje wetenschappelijk gegrond is.

Ondanks deze bodemloze put aan bronnen was er echter nog nooit onderzoek gedaan naar de *vuile handen* van Willem van Oranje. Veel bronnen brachten weliswaar verscheidene controversiële daden aan het licht, maar de uiteindelijke conclusie had opvallend genoeg altijd weer een positieve lading. Wij zijn wellicht de eersten die de controversiële daden op een rijtje hebben gezet, om deze vervolgens te interpreteren.

Het merendeel van de boeken die we voor dit profielwerkstuk hebben gebruikt was bovendien biografisch. Ons werkstuk is daarentegen niet bedoeld als biografie maar als een eclectisch²⁴³ werk, waarbij de controversiële daden en beeldvorming rondom Willem van Oranje centraal staan. Maar er zijn in dit werkstuk niet alleen feiten verzameld en geordend; er zijn ook scherpe verbanden gelegd tussen deze feiten, en dit alles, samen met enkele nieuwe en originele vondsten rondom Willem van Oranje, geeft dit werkstuk hopelijk een meerwaarde.

We hebben in dit werkstuk geconcludeerd dat het hedendaagse beeld over Willem van Oranje, althans bij de door ons geënquêteerde groep, erg positief is (hoofdstuk I), dat Oranje over zijn geloof, en over religie in het algemeen, huichelde, en het geluk van velen vaak ondergeschikt stelde aan een groter belang. Dit grote belang was echter vaak te herleiden tot behoud en expansie van de macht van Oranje zelf (hoofdstuk II). Bovendien heeft de prins met zijn ontbrekende militaire talenten, wellicht onbewust, voor veel bloederige situaties gezorgd. Maar op andere momenten heeft hij zich ook zelf schuldig gemaakt aan afpersing, moord en verwoesting. Bovendien heeft Oranje aanzet gegeven tot grote plunder- en moordpartijen (hoofdstuk III). Tevens heeft Willem zich op veel manieren schuldig gemaakt aan verschillende vormen van overdaad, hij vermoordde onschuldige mensen die het niet met hem eens waren en hij zette politieke tegenstanders zonder proces in het gevang. Voor de tegenstanders van zijn tolerantiebeleid was Oranje niet zo tolerant. Daarnaast nam hij ook de katholieke goederen, voor de minst of geringste reden in beslag. Hierdoor, hebben wij een ontdekking over Willem van Oranje kunnen doen die erg dichtbij huis is, en ons zo ook persoonlijk heeft beïnvloed. Hij liet namelijk onze school, het Murmelliusgymnasium, renoveren met in beslag genomen goederen van de rooms-katholieke kerk (hoofdstuk IV). Nu, 436 jaar later, wordt het Murmellius opnieuw gerenoveerd. Nu echter met *eerlijk* geld.²⁴⁴

Willem van Oranje werd door de bewoners van de Noordelijke Nederlanden, reeds in zijn eigen tijd, en later, en met name in de 19^e eeuw, gebombardeerd tot de Vader des Vaderlands. Zij vereerden, zij bejubelden, maar zij hielden niet van Willem van Oranje zelf, zij hielden slechts van de waarden en

²⁴³ Uit verschillende bronnen het beste uitkiezend en vervolgens een nieuw geheel vormend

²⁴⁴ Althans, dat hopen wij

normen die zij hem lieten vertegenwoordigen. Zij vereerden niet langer het strijdende mensenkind dat Willem van Oranje eens was. De historische Oranje werd geheel in dit nationalistische beeld van Willem buiten beschouwing gelaten. Uit de werkelijke daden van Willem kunnen we namelijk veel van deze normen en waarden *niet* herleiden.

Het is niet zomaar dat figuren als Willem van Oranje tot nationale helden worden uitgeroepen, of in het specifieke geval van Oranje tot *Vader des Vaderlands*. Deze helden zijn belangrijk voor de cohesie van een volk of land; ze worden vaak tot helden gebombardeerd, wanneer deze cohesie op het spel staat. Deze helden vertegenwoordigen dan vaak bepaalde waarden waarmee mensen zich graag vereenzelvigen. Door zichzelf met deze helden te identificeren, door zo een eigen identiteit te creëren, en doordat mensen zich als volk konden onderscheiden van anderen, kregen zij kracht om barre tijden zoals de Tweede Wereldoorlog te doorstaan.

Dat we vandaag de dag echter nog steeds een zo geïdealiseerd beeld van Willem van Oranje hebben, dat Nederland nog steeds een propagandistisch lied over Oranje als volkslied heeft, en dat de Nederlanders dit lied bovendien allen uit volle borst kunnen meezingen, is haast, en helemaal als je dit idealistische beeld dat hierin naar voren komt vergelijkt met het wetenschappelijke beeld, pervers.

Deze heldenvorming komt, naast een stimulans voor de cohesie, ook voort uit de neiging van de mens het goede te herinneren. Dit gebeurt eveneens op kleinschalig niveau, bij het idealiseren van gestorven vrienden of familieleden. Toch heeft elke held, hoe groots hij of zij ook is, zijn keerzijde. Het is wellicht enigszins controversieel om dit te stellen, maar zelfs Martin Luther King zal zijn keerzijde hebben gehad. Maar de goede boodschap die hij verkondigde, dat was iets waar mensen wat aan hadden en hun voordeel mee konden doen, en dit was hetgene dat er toe deed. Ook bij Willem van Oranje werden slechts de *goede* principes herinnerd, die van godsdiensttolerantie, vrijheid en eenheid der Nederlanden.

Dit herinneren van de goede eigenschappen, die uit ons paradigma voortkomen, werkt twee kanten op. Niet alleen worden van de helden, de winnaars, de *goede* zaken herinnerd of versterkt, maar ook worden bij de *slechteriken*, *verliezers*, de *slechte* zaken versterkt. Het beeld dat wij van Alva hebben als onderdrukker, tiran en rauwdouwer, maar bovendien vooral als tegenstander van Willem van Oranje, die wij gelijkstellen aan de Republiek en de Nederlanden, is hier een voorbeeld van.

De *goede* principes van Willem van Oranje waren echter veelal goed voor een bepaalde, belanghebbende, groep. Uit ons werkstuk blijkt echter dat deze *goede* principes niet voortkwamen uit neiging tot wereldverbetering, maar uit koude berekeningen met als uiteindelijk doel behoud en uitbreiding van macht.

En even koud en berekenend zocht Willem van Oranje daarom niet alleen zijn principes, maar ook zijn bondgenoten uit. De vraag in de ondertitel, namelijk '*Vader des Vaderlands, maar vader van alle Vaderlanders?*' krijgt hierdoor een extra dimensie.

Willem van Oranje was namelijk bij lange na niet de Vader des Vaderlands van alle Vaderlanders. Hij koos voor bepaalde groepen en liet andere groepen vallen. Hij was slechts werkelijk de Vader des Vaderlands voor een (beperkt) aantal groepen voor wie hij wel had gekozen.

Uit de door ons afgenomen enquête over het hedendaagse beeld van Willem van Oranje kwam duidelijk naar voren dat velen hem toch nog als de Vader des Vaderlands zien. Dit is ook redelijk verdedigbaar met het argument dat onze staat hoogstwaarschijnlijk niet in de huidige vorm had bestaan zonder de daden van Willem van Oranje.²⁴⁵ In principe is het constateren dat Oranje voor de hedendaagse Nederlander een Vader des Vaderlands is dus een verdedigbare hypothese.

Het is een feit dat de gemiddelde hedendaagse Nederlander positiever denkt over Willem van Oranje dan de gemiddelde bewoner van de Lage Landen in de 16^e eeuw. Aan de ene kant denken wij dus positiever over Oranje dan zijn eigen tijdsgenoten, maar aan de andere kant zijn de daden van Oranje voor ons veel controversiëler dan voor zijn tijdsgenoten. Een van de kernboodschappen van dit werkstuk is dat wij vandaag de dag te positief en idealistisch over de Vader des Vaderlands denken. Wij hoeven hem niet gelijk als een misdadiger te beschouwen, maar behoren hem slechts op een meer nuchtere manier te herdenken. Het hedendaagse beeld van Willem van Oranje en alle associaties die

²⁴⁵ Al zou men dan wellicht beter Filips de Goede tot onze Vader des Vaderlands kunnen uitroepen

wij vandaag de dag bij de Vader des Vaderland hebben, hebben namelijk niets meer te maken met de mens die Oranje eens was, maar slechts met wat wij van hem hebben gemaakt.²⁴⁶

Een laatste maal willen we nog benadrukken dat veel *jeugdzonden* van Willem van Oranje zijn gerelativeerd met de woorden dat hij, ondanks zijn vroegere wandaden, later een degelijk, eerlijk en principieel man is geworden.²⁴⁷ Uit dit profielwerkstuk is echter gebleken, dat Oranje, ook in zijn latere leven, veel wandaden heeft begaan. Zoals de historicus P.A.B. Hoek heeft gezegd: “*Het kind is de vader van de man*”.²⁴⁸

U vraagt zich af hoe vuil de handen van Willem van Oranje waren? Laten we beginnen door te stellen dat de prins zich nooit staande had kunnen houden tussen alle vorsten en andere heersers die hun handen wel vuil maakten, als Oranje altijd eerlijk en moreel verantwoord had gehandeld. In zekere zin ontkwam hij er dus ook niet aan zijn handen vuil te maken. Het is bovendien ook belangrijk om te vermelden dat er weinig van de geschiedschrijving zou overblijven als wij alles zouden relateren door te stellen *dat men nu eenmaal zo dacht*. We hebben in dit werkstuk bijvoorbeeld treffende vergelijkingen getrokken tussen de Tachtigjarige Oorlog, het Sovjetregime en de Tweede Wereldoorlog. Zou toekomstige geschiedschrijving deze zaken recht doen als zij deze bagatelliseren door te stellen dat het hieruit voortvloeiende leed normaal was voor de 20^e eeuw, omdat bijvoorbeeld veel Duitsers nu eenmaal oprecht geloofden dat Joden minderwaardig waren?

De daden van Willem van Oranje kunnen bovendien ook niet gerelativeerd worden door het feit dat het normaal was voor zijn tijd, omdat de prins in veel mindere mate een kind van zijn tijd was dan veel andere vorsten en heersers. Hij was namelijk als geen ander opgevoed met allerlei verschillende godsdiensten en gedachtegoederen, en kwam onder andere ook in aanraking met het humanisme. Oranje had hierdoor een, voor zijn tijd, erg moderne kijk op de wereld ontwikkeld. De prins heeft vervolgens echter, toen het in zijn voordeel was, bewust deze moderne humanistische denkbepelden opzij geschoven, en op een middeleeuwse wijze zijn handen vuil gemaakt.

Willem van Oranje heeft gedurende zijn hele leven een façade²⁴⁹ opgehouden. Hij had namelijk altijd de neiging om zich beter voor te doen dan dat hij werkelijk was. In zijn jeugd was dit nog redelijk onschuldig, maar later in zijn leven heeft dit, zoals in ons profielwerkstuk te lezen valt, tot veel onnodig leed geleid. De prins was in aanraking gekomen met de humanistische denkbepelden, en had een zeer moderne kijk op de wereld, maar was niet erg humanistisch jegens zijn medemens. Doordat Oranje, door zijn eigen egoïsme, door zijn eigen fouten, en door zijn eigen vergissingen niet te kunnen erkennen, veel mensen veel leed heeft berokkend, en doordat de Zwijger bepaalde misdaden heeft begaan gelijk aan de daden van de meest wrede vorsten en heersers in de geschiedenis, en zich aan nog vele andere controversiële daden schuldig heeft gemaakt, kunnen wij met zekerheid stellen dat de handen van de prins verre van schoon waren. *De handen van Willem van Oranje waren, ook voor zijn tijd, buitengewoon vuil.*

Hieruit valt een belangrijke levensles te leren, want ook wij doen ons, net als Willem van Oranje, vaak anders voor dan hoe wij werkelijk zijn. Net zoals de prins, en net zo als ieder mens, begaan ook wij fouten. Iedereen heeft zijn keerzijde, maar dit wordt altijd verborgen gehouden. Net zoals Willem overdrijven ook wij onze goeden daden, en proberen onze fouten, of in enkele gevallen zelfs misdaden, te bagatelliseren. Net zoals Willem van Oranje houden ook wij naar de buitenwereld een façade op, en net zoals onze Vader des Vaderlands berokkenen wij hierdoor anderen onnodig leed.

Iedereen heeft wel iets van het vuil van de handen van Willem van Oranje aan zich.

²⁴⁶ Niet meer dan een bovennatuurlijke en immateriële entiteit, die de personificatie vormt van al onze goede normen en waarden

²⁴⁷ Hier kan men een fraaie vergelijking met de keizer Augustus trekken

²⁴⁸ Vergadering omtrent het profielwerkstuk van Marthijn Wouters en Aron Brouwer, 15.10.10, 11:45

²⁴⁹ Frans voor "aangezicht", van het Latijnse facies

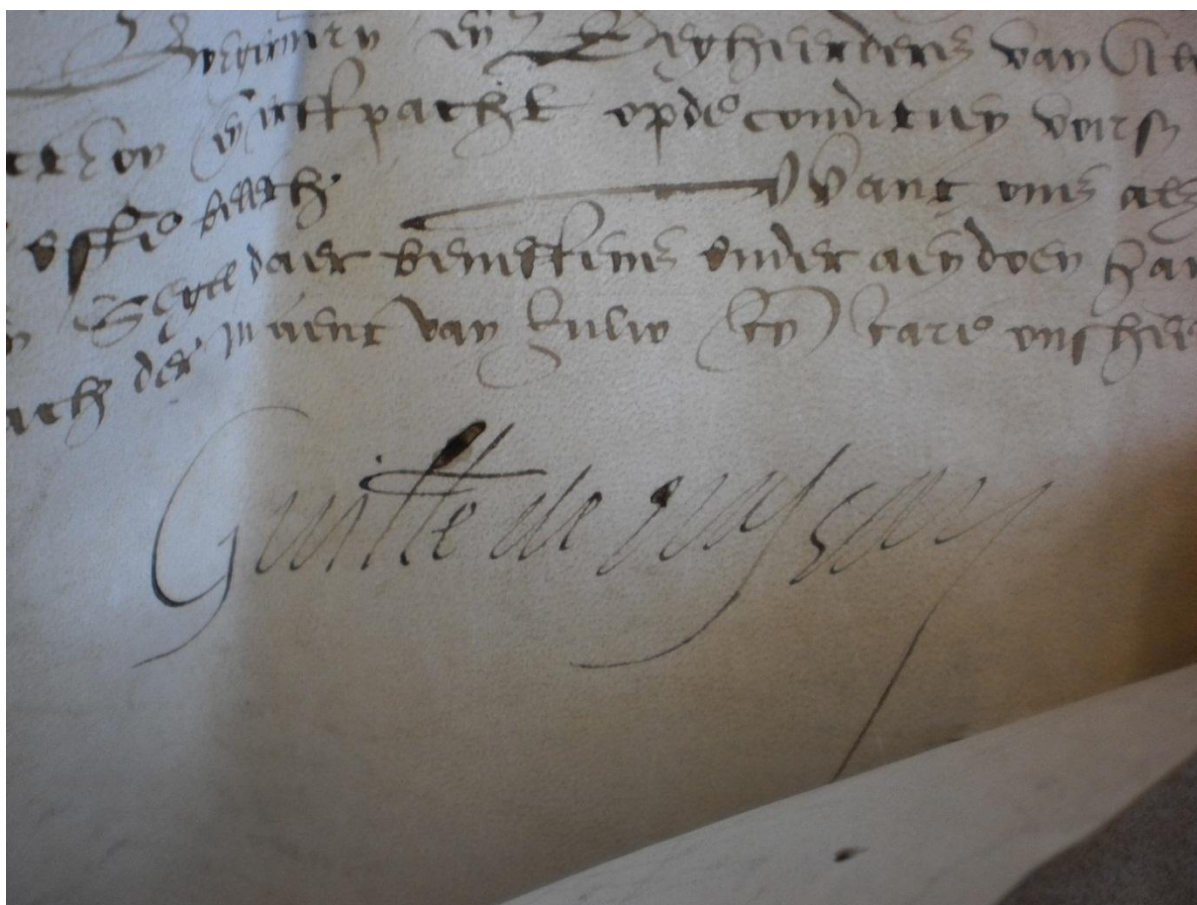
NAWOORD

Wij, Marthijn en Aron, hebben ons erg verdiept in Willem van Oranje, zijn maandenlang non-stop geboeid geweest en hebben ontzettend veel ontdekkingen gedaan. Het meest opmerkelijke is echter dat wij tot op het laatste moment plezier in het werken aan ons profielwerkstuk hebben gehad. We weten dat het afgezaagd is, maar we zouden ook nog even willen vermelden dat we ontzettend veel geleerd hebben. Toen we later alle hoofdstukken nog eens gingen controleren vonden we talloze fouten in de eerste hoofdstukken, maar de latere hoofdstukken waren, relatief gezien, feilloos. Door het proces heen zijn we steeds beter en nauwkeuriger gaan werken, terwijl we er minder energie in hoefden te stoppen.

Door druk en tijdgebrek hebben we niet alles kunnen doen wat we wilden doen, we hadden bijvoorbeeld zelfs toestemming gekregen om in het Koninklijk-Huisarchief onderzoek te gaan doen, maar hier hadden we helaas geen tijd meer voor.²⁵⁰

Wij geloven in ieder geval echt dat we iets hebben geleerd, en zijn ontzettend blij met het werk dat wij hebben afgeleverd. Ons uiteindelijke doel was om met ons profielwerkstuk en ons onderzoek enige bijdrage te kunnen leveren aan het wetenschappelijke debat omtrent Willem van Oranje. Wij hopen hierin te zijn geslaagd. Voor onszelf zijn we in ieder geval geslaagd, want behalve zeer veel Willem van Oranje gerelateerde zaken, wordt er ook gesproken over paradigmatische beeldvorming en komen er zelfs levenslessen aan bod. We hopen dat ook u iets heeft kunnen leren van ons werkstuk.

Marthijn Wouters & Aron Brouwer

Originele handtekening van Willem van Oranje, oftewel: 'Guille de Nassau', Regionaal Archief Alkmaar.

²⁵⁰ Voor de correspondentie met het Koninklijk-Huisarchief, zie bijlage 8

ILLUSTRATIES

Afb. 1 Willem van Oranje op latere leeftijd.

Afb.2 Willem de Rijke

Afb.3 Juliana van Stolberg

Afb.4 Anna van Saksen in 1562

Afb.5 Lodewijk van Nassau (Detail van afbeelding 6)

Afb.6 de vier broers van Willem van Oranje. Van links naar rechts: Lodewijk, Jan (zittend), Adolf en Hendrik.

Afb. 7 Willem van Oranje later in zijn leven²⁵¹.

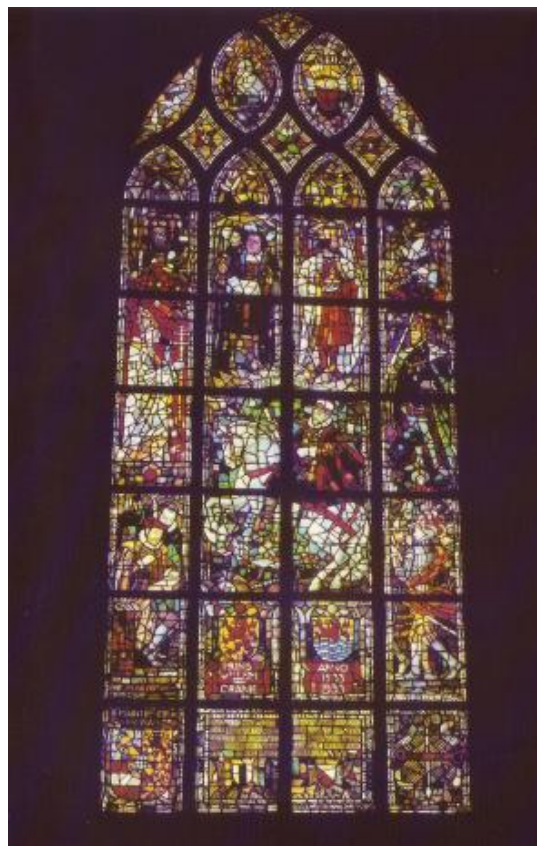
²⁵¹ Verbergt Willem van Oranje hier zijn vuile handen?

Afb. 8 De jonge Prins Willem van Oranje, 22 jaar oud.

Afb. 9 het graf van Willem van Oranje

Afb.10 Het Willemsraam

VERANTWOORDING ILLUSTRATIES

- Voorpagina: Vuile handen van Marthijn Wouters en Aron Brouwer, zie bijlage 4 voor uitleg
2^e voorblad: Foto van het stempel van Willem van Oranje, gemaakt in het Regionaal Archief Alkmaar.
- Afb. 1: Willem van Oranje door een anonieme schilder. Dit schilderij hangt in Museum het Prinsenhof.
- Afb. 2: URL: <http://historiek.net/index.php/Algemeen/Willem-I-van-Nassau-Dillenburg-1487-1559.html>, 18.10.10., 23:14.
- Afb. 3: URL: <http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/DVN/lemmata/data/stolberg>, 18.10.10., 23:19.
- Afb. 4: Krijttekening van Jacques le Boucq, te vinden in het Musée des Beaux-Arts, Arras.
- Afb. 5: URL: <http://historiek.net/images/stories/personen/lodewijk-van-nassau.jpg>, 18.10.10., 23:12.
- Afb. 6: *De vier broers van Willem van Oranje* van Wybrand de Geest.
- Afb. 7: *Prins Willem I* van Michiel Janz. Mierevelt.
- Afb. 8: Anthonis Mor, 1554. Te zien in het Prinsenhof.
- Afb. 9: Gemaakt door bouwmeester en beeldhouwer Hendrik de Keyser, te vinden in de Nieuwe Kerk in delft.
- Afb. 10: Te bewonderen in de Nieuwe Kerk te Delft.
- Nawoord: De naam van Willem van Oranje, *Guille de Nassau*, onderaan een document in het Regionaal Archief Alkmaar.

BIBLIOGRAFIE

- Adriaenssen, L., (2007). *Staatsvormend geweld; Overleven aan de frontlinies in de meierij van Den Bosch, 1572 – 1629.*
- Bastiaans, C., Dalhuisen, L., Geest, R. van der, & Steegh, F., (2008). *Dynamiek en stagnatie in de Republiek.*
- Beaufort, H. L. T. de., (1950). *Willem de Zwijger.*
- Blaas, P. B. M., (2000). *De burgerlijke eeuw; Over eeuwwenden, liberale burgerij en geschiedschrijving.*
- Blaas, P.B.M., (2000). *Geschiedenis en nostalgie; de historiografie van een kleine natie met een groot verleden; Verspreide historiografische opstellen.*
- Bredero, G.A., (1992). *Spaanschen Brabander*, vertaald door H. Adema; *Secundaire literatuur door: Stoet, F.A., Keersmaekers, A., Prudon, H. S. J. en Stutterheim, C.F.P.*, (Jaar van originele uitgave: 1617).
- Dekker, G., (2008). Willem van Oranje ontkwam er niet aan zijn handen vuil te maken. *Historisch Nieuwsblad.*
- Deursen, A.Th. van, (1995). *Willem van Oranje: Een biografisch portret.*
- Groen van Pinsterer, G., (1841). *Archives ou correspondance inédite de la maison d'Orange-Nassau.*
- Hellema, M., (2006). *Geschiedenis en Godsdienst; Religieuze geschiedschrijving sinds de verzuiling bij Van Deursen en Frijhoff.*
- Jongstra, A., (15.10.10). Boekrecensie: Blockmans: Metropolen aan de Noordzee. *NRC Handelsblad.*
- Kreek, R. de, Verberne, L., Venner, J., Bosch, A.J., Voorst, A. van, Oudheusden, J. van, Veldkamp, M., Boonstra, R., Heijden, C. van der, & Haperen, M. van, *Feniks*; (2007). *Overzicht van de geschiedenis.*
- Mörke, O., (2010). *Willem van Oranje (1533-1584).*
- Mout, M. E. H. N., (1979). *Plakkaat van Verlatinge 1581 'Placcaert vande State generael van de gheunieerde Nederlanden; M. D. LXXXI.'*
- Nierop, H. van, (1999). *Het verraad van het Noorderkwartier; Oorlog, Terreur en Recht in de Nederlandse Opstand.*
- Oostveen, A., (2008). *Feniks; Geschiedenis van de democratische rechtsstaat in Nederland.*
- Ouden, W. H. den, (2004). *De ontknoping van de zilveren koorde; De geschiedenis van de rijkstraktementen in de Nederlandse Hervormde Kerk.*
- Palm, J., (15.10.10). Boekrecensie: Blockmans: Metropolen aan de Noordzee. *Trouw.*
- Pérez, Y. R., (2005). *De Tachtigjarige Oorlog in Spaanse ogen.*
- Rachfahl, F., (1898). *Wilhelm von Oranien.*
- Romein, J. & A., (1938). *Erflaters van onze beschaving; Nederlandse gestalten uit zes eeuwen.*

Roosbroeck, Dr. R. Van, (1962). *Willem van Oranje*.

Swart, K.W., (1994). *Willem van Oranje; en de Nederlandse Opstand (1572-1584)*.

Ven, S. van de, (2009). *Cultureel nationalisme en identiteitsvorming in Nederland in de negentiende eeuw*.

Vetter, K., (1990). *Aan het hof van Willem van Oranje*.

Visser, A., (1954). *Gedenkboek Mummelliusgymnasium 1381-1954*.

Apologie van Willem van Oranje. Hertaling en evaluatie na vierhonderd jaar, 1580-1980, (1980).

INTERNETBRONNEN

Internetbron 1., *De correspondentie van Willem van Oranje*

URL: <http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/WVO/>

Internetbron 2., *Het Regionaal Archief Alkmaar*

URL: <http://www.regionaalarchiefalkmaar.nl>

FILMS

Regisseur Jan Teunissen, (1934), *Willem van Oranje*, Nederlands eerste geluidsfilm